

war

ARASTIRMA - İNCELEME DERGİSİ

- **KÜRT HALK ŞARKILARI İÇİN KÜÇÜK BİR POETİKA**
Remezan ALAN

- **KOÇGİRİ HALK HAREKETİYLE İLGİLİ
MECLİS TARTIŞMALARI**
İsmail GÖLDAŞ

- **400 YAŞINDAKİ ŞEREFNAME
VE ŞEREFXAN'Ê BİDLİSÎ**
Ahmet ÖNAL

- **GULEK JÎ BAXÊ ÎREMÊ BOTAN: Melayê CİZİRÎ
Felat DİLGEŞ**

- **FERHENG - VAJNAMÊ**
Kurmancî - Hewramî - Dimilî û Senendajî
Abdurrahman UÇAMAN - Seîd VERROJ

- **DÎ NAVA KÎLAMÊN KURDÎ DA HÎN RÛPELÊN
DÎROKA ME: GELİYÊ ZÎLAN**
Seîd VERROJ

- **BUDA - YÛSÎF Û ZEMBÎLFROŞ**
Remezan ALAN

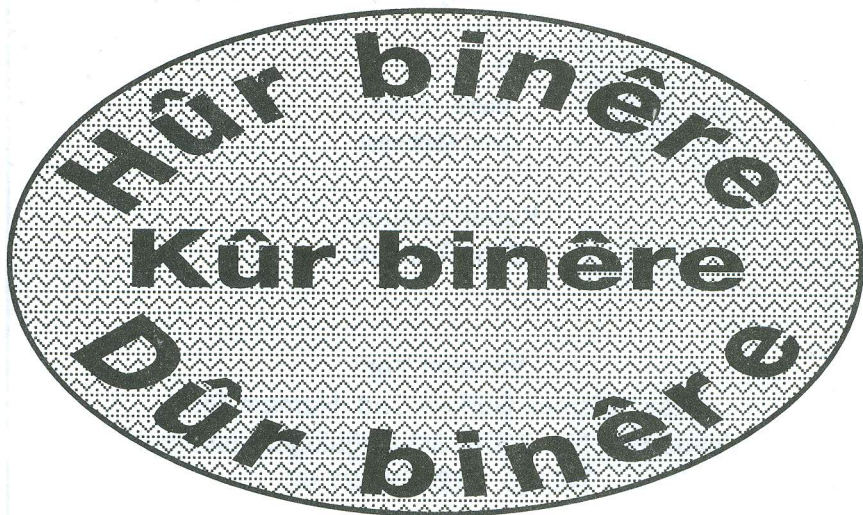
- **TARÎXA KURD Û KURDÎSTANÊ**
Osman SEBRÎ

Kovara Lêkolîn û Lêgerînê

WAR

Araştırma - İnceleme Dergisi

Kovara Lêkolîn û Lêgerîn

WAR

Araştırma - İnceleme Dergisi

Üç Ayda Bir Yayınlanır • 1.000.000 TL.

KOR Reklamcılık Basın - Yayın

Tic. ve San. Ltd. Şti. Adına

Sahibi ve sorumlu Yazışleri Müdürü:

Kamber Soypak

Dizgi:

Ayfa

Baskı ve Cilt:

Umut Matbaası

Kapak tasarım:

Saha Tanıtım

Yönetim Yeri:

Kazım İsmail Gürkan Cad. Hamam Sk.

Yavuz Han No: 2 Kat: 3/3 Cağaloğlu - İstanbul

Tel.: (0. 212) 522 21 02

Abone Koşulları:

1 Yıllık Yurtiçi: 4.000.000 TL.

Yurtdışı 100 DM

(Veya karşılığı bulunduğu ülke parası)

İÇİNDEKİLER - NAVEROK

Sunu	7
Pêşkêş	9
• Remezan ALAN	
Kürt Halk Şarkıları İçin Küçük Bir Poetika	11
• İsmail GÖLDAŞ	
KOÇGİRİ DE İKİ KİŞİLİK: Sakallı Nurettin Paşa ve Ebubekir Hazım Bey - II	35
• Ahmet ÖNAL	
400 Yaşındaki Şerefname ve Şerefhanê Bidlisî	58
• Agop DİLAÇAR	
Anadili İlkeleri	72
• Abdurrahman UÇAMAN - Seid VERROJ	
FERHENG - VAJNAME'YÊ	
Kurmancî - Hewramî - Dimilî - Senendaî - II	75
• Osman SEBRÎ	
Tarîxa Kurd û Kurdistanê	121
• Seid VERROJ	
Di Nava Kilamên Kurdî Da Hin Rûpelên Dîroka me :	
Geliyê Zîlan	130
• Remezan ALAN	
Yûsif - Buda û Zembîlfiroş	142
• Abdurrahman UÇAMAN	
Abdusamed BABEK	154
• Felat DİLGEŞ	
Gulek Ji Baxê Îremê Botan: Melayê CİZÎRÎ	161

SUNU

Değerli Okurlar,

Üç ay önce yayın hayatına büyük bir şevkle atılmış ve Kürt yayıncılığında inceleme-araştırma alanındaki bir boşluğu doldurmak istemiştik. Bu boşluğu doldurmaya ne ölçüde aday olduk bilemiyoruz, ancak sizlerden gelen olumlu eleştirilerin çokluğu bizi ziyadesiyle yüreklendirdi. Mütevazî, dikkatli ve bir o kadar da dinamik bir yayın yapma arzumuz daha da pekişti.

Öte yandan bizim için yol gösterici niteliğinde olan başka eleştiriler de aldık. Bunlar “fiyat” ve “ımlâ hataları”nda yoğunlaşan eleştirilerdi. Evet doğrudur, ilk sayımızda bir çok dizgi hatası yaptık; bunların hemen hepsi tecrübe ve teknik donanım eksikliğimizden kaynaklanan hatalardı; ama nedeni ne olursa olsun, hatalardan sıyrılmış/arındırılmış kaliteli bir WAR oluşturmak azminde olduğumuzu duyuruyor ve hatalarımızdan ötürü siz değerli okurlardan ve değerli yazarlarımızdan özür diliyoruz. Fiyat konusunda ise sizlerden anlayış bekliyoruz. Çünkü derginin tek finans kaynağının yine kendisi olduğunu önemle belirtmek istiyoruz.

Değerli okurlar, WAR’ın yayın politikası ile ilgili olarak düşüncelerimizi birinci sayıda belirtmiştik. Buna rağmen, WAR’ı belli dar kalıplar çerçevesinde ve geleneksel bir bakış açısıyla değerlendiren duyumları da almıyor değiliz. WAR, herhangi bir geleneğin devamı olmadığı gibi, WAR’ın çıkmasında emeği geçenler de kendilerini “WAR”cı olarak tanımlamıyorlar ve böyle bir tanımlamayıda doğru görmüyorlar. Tam tersine, WAR’ı, bu alanda çalışanlar ve yapılacak çalışmalar için bir zemine dönüştürmek istiyorlar. WAR, birinci sayının “çıkarken / Destpêk” yazısında belirttiği temel ilkeler ve tezler doğrultusunda yayın hayatını sürdürecektir.

WAR’ın şiir ve hikaye yayımlamadığını biliyorsunuz. Ancak bu demek değildir ki, modern edebiyatı sayfalarımızın dışında tutacağız. Biz her yıl dördüncü sayı ile birlikte şiir, hikaye, roman, tiyatro, sinema, eleştiri ve deneme konulu bir dosya hazırlamayı düşünüyoruz. İlk dosyamız “Modern Kürt Şiiri” olacak. İleride bir antolojinin de nüvesini oluşturacak bu dosyaya ilgi duyan Kürt Şairlerinden - kitabı yayınlanmış olsun yada olmasın; ama kendini öyle hissedene- beş adet şiirle birlikte kısa özgeçmişlerini yollamasını rica ediyoruz.

WAR’ın bu sayısına gelince;

Bu sayıda Remazan ALAN, Kürt halk şarkılarının (stran) söylemlerinden yola çıkarak, bunların modern Kürt şiiri için bir “**Gelenek**” oluşturup oluşturamayacaklarını ele alıyor.

Tarihiçi - yazar İsmail GÖLDAŞ, birinci sayıdaki yazısının devamı olarak Koçgiri Halk Hareketiyle ilgili TBMM’deki tartışmaları yansıtıyor.

Ahmet ÖNAL. Şerefname ve Şerefxanê Bidlisi’den hareketle Kürt Tarih Çalışmalarının bir kesitini aktarmaktadır.

Özellikle araştırmacılara kaynaklık etmesi bakımından önemli bir çalışma olan ve Abdurrahman UÇAMAN ile Seîd VERROJ tarafından hazırlanan “Karşılaştırmalı Sözlük” çalışmasının “C”, “Ç”, “D”, “E”, “Ê”, “F” ve “G” harflerini tanıyacağız.

Yine Seîd VERROJ stranlar aracılığıyla “Zilan Katliamı”nın tarihsel arka planını ortaya koymaya çalışıyor.

Abdurrahman UÇAMAN tarafından hazırlanan ve belleğimizin derinliklerinde unutulmaya yüz tutmuş bir 10. Yüzyıl Şairini, Abdusamed BABEK'i ve onun harikulade bir Kasidesini tanıyacağız.

Felat DİLGEŞ bu güne kadar hakkında pek araştırma yapılmamış olan melayê CİZÎRÎ yi Şiirinden hareketle tanıtmaktadır.

Ana dilin önemini anlatan Agop DİLAÇAR'ın bir makalesini (daha önce yayınlamış ve Türk dili hakkında olmasına rağmen) yayınlıyoruz.

WAR'ın kapağında bazı değişiklikler yaptık bu konuda Tekin FIRAT'a teşekkür ediyoruz. Daha güzeli üretmek gayesi ile yapılacak katkılara açık olduğumuzu bir kez daha belirtiriz.

Üçüncü sayıda yeniden buluşmak dileğiyle.

WAR

PÊŞKÊŞ

Xwendevanên hêja,

Berê sê mehan bi coşekî mezin me dest bi weşanê kir; mizgîniya derketina WAR'ê da we. Me dixwest ku em di aliyê lêkalîn û lêgerînê da valayiya weşanên Kurdî dagrin. Ji bo dagirtina vê valayiyê, em çiqas bi serketin ne zelal e. Lêbelê pir-raniya rexneyên we yên erîfî, hêz û halan dide me. Ev yeka hanê, bêtir bi me ra daxwaza weşanekî dilnizim, balkêş û herikî da famkirin.

Di aliyê dî ve bi mana rehberiyê jî hin rexne jo bo me hatin kirin. Ev rexneyên han bêtir li ser "Çewtiyên rênivîst" û "bûha"yê bûn. Belê rast e, di jimara yekemîn da gelek çewtiyên tîprêzî hebûn; vana hemû ji kêmbûna teknik û tecrûbeyên me ne. Lêbelê sebeb çî dibe bila bibe, em dixwazîn WAR'ekîrind, dirist û bêkêmanî derxînin holê. Ji ber çewtî û kêmanîyan, em dixwazîn ku xwendevan û nivîskarên WAR'ê me bibexşînin. Di aliyê bûhayê da jî, em bawerîn ku hunê rewşa me baş û rast fam bikin. Lewra, em dixwazîn bidin famkirin ku çavkaniya abariya kovarê tenê ew bi xwe ye.

Xwendevanên hêja, di derheqa politika weşandina WAR'ê da, di jimara yekemîn da me dîtînin xwe diyar kiri bûn. Bi tevî vana, yên ku dixwazîn kovara WAR'ê bi nêrinekî kevneşopî û tang binasin û bidin nasandin jî, hene. WAR, dewam û duva kevneşopekî nîne. Yên ku keda xwe dirijînin ji bo derketina WAR'ê, ew bi xwe jî xwe "WAR" perest nadin danasîn û nêrineka wisa jî rast nabînin. Em dixwazîn ku WAR

naskirin bibe warê lêgerîn û lêkolînan ji bo vê yekê, WAR, dê li gora tez û seretayên ku di jimara yekemîn û nivîsa "Destpêk"ê da hatibûn nîşandan, jiyana xwe ya weşandinê berdewam bike.

Hun dizanin ku WAR çirok û helbestan naweşîne. lêbelê ev naye vê manê, ku em edebiyata nûjen li dervayê rûpelên kovarê bihêlin. Emê her sal bi tevî jimara çaremîn dosyekî amade bikin ji bo helbest, çîrok, roman, şano, sînema û rexnegiriyê.

Wê dosya me ya yekemîn "Helbesta Nûjen ya Kurdî" be. Dibe ku ev dosya ji bo paşerojê dê bibe dendika antolojiyekî. Ew Helbestvanên Kurd -kitêba wan hatibe weşandin yan jî ne hatibe weşandin- yên ku dixwazîn nêzîkayî nîşanê wê dosyayê bidin, divê bi tevi pênc helbestên xwe, kurtejiyana xwe jî me ra bişînin.

Di vê jimara WAR'ê da;

Di vê jimarê da Remezan ALAN, li ser têkiliya stranên gelêrî yên Kurdî û helbesta nûjen ya Kurdî rawestâ ye.

Dîrokzan û nivîskar Îsmail GÖLDAŞ, bi berdewamiya nivîsa xwe ya yekemîn, di derheqê Tevgera Gelêrî ya qoçgîrî da gengeşeyên ku di "TBMM"da hatine kîrîn, Tîne ziman.

Ahmet ÖNAL, bi danasîna "Şerefname"ya "Şerefxanê Bidlîsî", grîngiya birew-erîya dîrokî tîne ziman.

Bi taybetî, lêkolîna ku ji alî A. UÇAMAN û S. VERROJ ve hatiye amadekirin ku dê ji bo lêgerînanan bibe wek çavkanîkî. Di vê jimarê da hunê tipên "C", "Ç", "D", "E", "Ê", "F", "Û" "G" binasin.

Carde Seîd VERROJ - dixwaze ku di nava kilamên Kurdî da hin rûpelên dîroka me rava bîde.

Ji pozê qelema A. UÇAMAN, hunê şafîrekî me yê sedsala 10. Abdusamed BABEK û qesideyekî wî ya bi rûmet binasîn.

Ji pozê qelema A. UÇAMAN, hunê şafrekî me yê sedsala 10. Abdusamed BABEK û qesideyekî wî ya bi rûmet binasîn.

Felat DİLGEŞ, bi danasîna melayê Çizîrî û helbestên wî, zanîn û nêrîna me ya li ser Çizîrî dewlemendtir dike.

Em nivîsana Agop DILAÇAR ya li ser giringiya zimanê dê -Her çiqas dî derhaqa zimanê Tirkî da be jî- diweşînin.

Di vê jimarê da li ser qapaxa WAR'ê bi alîkariya Firat TEKÎN hin gubartûn hatûn çekirîn, ji bo van alîkariyan em ji wî ra spas dikin.

Ji bo afirandina kovarekî xweş û baş, bi her rengî em ji piştigirî ra vekirî ne. Bi hêviya hevditina jimara sisêyan.

KÜRT HALK ŞARKILARI İÇİN KÜÇÜK BİR POETİKA*

Remezan ALAN

Bugün Kürt halk edebiyatı ve müziği hakkında, kavramsal bir dille konuşmak ve bu konular üzerinde kuramsal bir dağarcık oluşturmak, deveye hendek atlatmakla eşdeğerde. Çünkü kuramsal çerçevesi oluşturulmuş bir Kürt “halkbilim”i yok. Bu konuyla meşgul olmak, sancılı bir süreci göze almak demek. İtiraf edeyim ki bu sancıyı ben, yazının başından sonuna değin yaşadım.

Bir kere müziğimizin yaratıcıları olan “*dengbêj*”ler üzerine biyografik bir çalışma yoktu. Onların tarihsel gelişimini inceleyen folklorik bir çalışma da yoktu. Ve dahası Kürt halk şarkılarının derlendiği bir metin çalışması da-eğer üstat Cegerxwîn’in “Folklorî Kurdî” adlı mütevazî yapıtını saymazsak!- yoktu bildiğim kadarıyla veya vardı da ben habersizdim. Sözün özü, öngördüğüm bir çalışmanın uzağına düştüm biraz. Yine de yukarıdaki başlığa denk düşecek bir kuramsal çalışma için, elimdeki ve yakınlarımdaki Kürtçe kasetlerin çoğunu-dengbej geleneğine bağlı olanlarını taramaya çalıştım.

İşe, bu şarkıların aktörleri üzerine birkaç söz söylemekle girişelim.

Tarihsel Gelişimi İçinde Dengbêj

Kültürel kimliğin *sözlü* yapısı, yazı ile geç tanışmış veya tanıştığı halde, onunla hemhal olmamış ya da yazı yoluyla kendilerini ifade etmeleri engellenmiş toplumların belirgin özelliğidir. Böyle toplumlar- da “bireysel söylemler” geç oluşur ve genel olarak varolan birikim “anonim” düzeyde kalır. İmgelem, belli türlere sıkışır; edebî çeşni kısır ve azdır. Birikim diğer kuşaklara **k u l a k** yoluyla taşınır. Toprağa ve onun değerlerine denk düşen bir yaşantının ürünü olan bu imgelem, varlığını uzun yıllar değişmeden veya çok az değişerek sürdürür. Bu, söz toplumlarının yazgısıdır.

* **Poetika:** Şiir teorisi.

Ancak bu süreç, kendi içinde şu yönü de barındırır: Kültürel doku korunur! Yılların acımasızlığına ve başka kültürel odaklara direnç gösterir ve bu yolla otantikliğini korur. Bu da, bir varoluşun ruhunu ortaya koymada önemli kolaylıklar sağlar. Kanımca, Kürt halk şarkılarının incelenmesiyle bir Kürt tipolojisi oluşturmak ve oradan, onun yaratıcı yönüne mihenk taşı olan eğilimleri tanımlamaya çalışmak olası. Bunu olanaklı kılan da kuşkusuz dengbêjlerdir.

Kürt tarihinin karanlık dönemlerinden bugüne sarkan bu arkaik alanın en önemli aktörüdür dengbêj. O, hemen hemen bütün toplumlarda başlangıçta **büyücülük, hekimlik, din adamı** ve **ozanlık** işlevlerinin tümünü kendinde toplayan “özel” biriydi. Daha sonra işbölümünün gelişmesiyle ozanlık hariç, diğer görevlerini yitirdi; daha doğrusu bu görevler işbölümü içinde uzmanlık kazanan başkalarınca devralındı. Herhangi bir kanıtımız olmadığı halde, Kürtlerde de aynı tarihsel yazgının tezahür etmiş olabileceğini **a priori** olarak kabullenebiliriz. Zira **Thomson** haklı olarak şöyle diyordu:

“Ozan, tarih öncesinde hem ozan, hem bilici, hem de rahipti.”¹

Toplumdaki işbölümünün derinlik kazanmasıyla elinde sadece “ozanlık işlevi” kalan dengbêj, Kürtlerde feodal bir ilginin odağı olmaya devam edecektir. Zira o, mirler ve aşiret reisleri ile begler tarafından korunup esirgenecektir artık. Öyle ki bu ilişki organikleşecek ve dengbêj, falan mirin ya da aşiretin dengbêji olarak adlandırılacaktır. Nitekim Kürt dengbêjlerinin piri sayılan **Evdalê Zeynêkê**- Siirt taraflarında Evdalê Zeynê olarak anılır- bir **stranda**^x, “Ez dengbêjê Sirmelî Memed Paşê bûm”² diyecektir. Yani ozan, artık koruyucusunun sofrasındadır; mirinin, paşasının veya beginin huzurunda ve ziyafetinde çığırtacaktır şarkısını. Bu süreç, belki de dengbêjliğin profesyonelleşeceği ilk evredir, ilk başlangıçtır. Çünkü ozan, ‘sanatçı’ kişiliğe evrimleşecektir bundan böyle. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yarı

1: George Thomson: “Tarihöncesi Ege II”, Payel Yay. Çev. Celal Üster (s. 232).

x : Şarkı, türkü.

2: “Ben, Sürmeli Mehmet Paşa’nın ozanıydım.”

bağımsız ve bir tür özerk Kürt emirliklerinin tamamen çözülmesi ve ona bağlı yaşam tarzının değişmesi, okuma-yazma bilmeyen, ancak müthiş bir bellek gücüne sahip bu insanların gezginci bir yaşamı terketmelerini doğuracak ve onları düğünlerde, şöenlerde çalgıcılık/şarkıcılık-yani mutriplik- yapmaya zorlayacaktır. Daha önce mirinin destan ve savaş havalarını bir tür **vakayiname**yle belgeleyen- bu epiklerde ayrıntılı bir betimleme göze çarpar hemen dengbêj, şimdi kendi sorunlarıyla başbaşadır. En azından geçindirmek zorunda olduğu bir ailesi vardır, çünkü **bohemya** bitmiştir artık.

Bu evre, aynı zamanda dengbêjin, şair ve besteci kimliğinin geliştigi evredir.

Ancak bu değişim, epik geleneten kopma yüzünden, dengbêjin toplumsal saygınlığını sarsacaktır. Çünkü düğünlerde çalgıcılık yaparak geçimlerini sağlamaya çalışan bu insanlar, “hafif meşrep” görülmeye başlanacaktır. Yani bir bakıma, epik geleneğin bozulması, dengbêjden intikam alır gibidir.

Öte yandan, sözlü kültürün en önemli taşıyıcıları olan dengbêjler, Gelenek’i, usta-çırak ilişkisi içinde ileriye taşıyorlardı. Kendisine gelene değin, ulusal geleneği k u l a ğ a d a y a l ı bir dikkatle öğreniyor, sonra hamurunu bu mayadan yoğuruyorlardı. Yani usta-çırak ilişkisi genellikle eşzamanlı bir mekana dayanmıyordu. Çünkü Kürtlerde kurumlaşmış bir müzik eğitimi yoktu.³ Dengbêj veya dengbêj adayı, mayası şiir ve müzik olan ulusal geleneği, Homerosoğulları kavlince işliyorlardı. Onlar da Homerosoğulları gibi babadan oğula devrolunan bir sanatı değiştirmekten çok, yetkinleştirmeyi yeğliyorlardı. İçlerinde yaratıcı sanatçılar olmasına rağmen, yeteneklerini, kesin yenilikler getirmek yerine, Gelenek’e incelik ve uyum kazandırmakta kullanıyorlardı. Fakat bunun bile, çok şey olduğunu ileriki sayfalarda göreceğiz.

Esasen, elinin altındaki “**stran dağarcığı**”, kendisini yerel veya ulusal bir dengbêj kılmaya yetiyordu. Çünkü bu, son derece çeşitli ve renkli bir mirastı. Dengbêj adayı da, meslektaş ataları

x: Burada Gelenek’ten kastım, tarihsel süreç içinde oluşmuş stran dağarcığıdır.

3: Ayrıca dengbêjler ile E.Xanî, F. Teyran, E. Harîrî gibi klasik şairler arasındaki ilişkiden de bihaberiz. Osmanlıda bu ilişki ozan aleyhine “hakir görme” eğilimindedir. Hor görülür âşık geleneği, hatta klasik şairler birbirlerinin yapıtlarını küçük düşürmek için “Karacaoğlan Türküsü” diye niteliyorlardı.

tarafından oluşturulmuş bu birikime saygılıydı, ama onu tamı tamına taklit ettiği de söylenemezdi. Çünkü gelenek içinde sesini oluşturmaya çalışmak bugün olduğu gibi dün de önemliydi sanatçı için. İçinde “sapma”yı da barındıran bu arayış çabası, sonuçta anonim kabuğu zorluyor ve ona bireysel beğenin ruhunu katıyordu. Yoksa az sonra göreceğimiz gibi, anonim olan Kürt halk şarkılarındaki o bireysel doku ve tadı nasıl açıklayacağız!

Fakat ondan önce, bu şarkılara farklı kimlikler kazandıran söylemlere değinelim biraz.

Kürt Halk Şarkılarının Söylemleri

Tüm karmaşıklığına rağmen, Kürt halk şarkılarının iki söylem etrafında oluştuğunu söylemek yanlış olmaz. Bu özellik o kadar tipiktir ki, oradan bir ruh ve kimlik üzerine çözümlemelere girmeniz bile mümkündür, ancak biz bunu psikologlara ve sosyologlara bırakacağız ve şimdilik bu söylemlerin Kürtlerde şu varoluşları imlediğini söyleyeceiz: Sevinç ve acı, zafer ve yenilgi, coşku ve hüzn... Yanlış anlaşılmasın, her duygu bir söyleme denk düşüyor, demiyorum. Söylem düzeyinde her birinin, kendisine bir söylem ürettiğini söylüyorum.

Peki hangi söylemlerdir bunlar ve özellikleri nelerdir?

I-EPIK SÖYLEM: Kahramanlıkçı söylemdir. Temel özelliği “anlatımcı” olmasıdır. Ardzamanlıdır, yani anlatılanların ‘geçmiş’te kaldığı izlenimi, belirgindir. Bu yönüyle tarihsel olan’ı kuşanır epik söylem. Özellikle insanı çevreleyen varlıkları-doğa, atlar, silahlar, düşmanlar v.b. betimler.

Bu o kadar arkaik ve yaygın bir söylemdir ki, Kürt müziği üzerine çalışma yapanların hemen dikkatini çekmiştir. Öyle ki bunlardan **Mehrdad R. İzadi**, Kürtlerin en yaygın kullandıkları geleneksel makam ‘Kürt gamı’ yani ‘bayat-ı Kurdi’dir, demek ve bu makamın İspanyolların flamenko ya da Antik Yunan’ın ‘dor’ makamına denk düştüğünü söylemektedir⁴. **Christian Poche** de ki o bu makama ‘Kord’ diyor- aynı fikirde; üstelik o, bir adım daha atarak şöyle demektedir:

4: Bkn. “Kürt Müziği” Aveştâ Yay. “Kürtler ve Müzik” bölüm, (s. 26)

“Kord ile dor makamı arasındaki benzerlik kesinlikle bir rastlantı değildir. Bu bağlamda aşağı yukarı M.Ö.1200 yılında Elen ülkesinin Dorlar tarafından işgalinin, Dorlar gibi Hint-Avrupa kökenli ve kuzeyden gelmiş olan Medler’in oraya çıkışı ile yakın döneme rastladığına dikkat çekmek yerinde olacaktır. Ve Dorlar da Medler gibi, güçlerini tümüyle savaşçı bir toplum yapısından alıyorlardı. Neticede, Heraclides Ponticus’un Dor şarkısı hakkında yaptığı ‘erkekçe ve heybetli bir karaktere sahip, neşeye yabancı, gevşekliği reddeden, kasvetli ve enerjik’ şeklindeki tanım, Kord’a mükemmel bir biçimde uyar görünmektedir.”⁵

Görünen o ki, Kürtlerde yaygın bu söylemin Antik Yunan’da dora denk düştüğüdür. Yaşadıkları ülkenin coğrafik koşullarından ötürü Kürtlerin sert ve savaşçı bir mizaca sahip olmaları, bu söylemin sosyolojik arkaplanını oluşturur. Bu söylem zafer ve başarının, hem bireysel hem toplumsal eylemlikte, betimlendiği ozanlık geleneğinden gelir. Özellikle yakın zamanlarda, Kürt beylerinin merkezi otoritelere -örneğin Osmanlı ve Fars- karşı koyuşlarını ya da bizzat Kürtlerin kendi aralarındaki çatışmalarda ortaya çıkan bireysel üstünlükleri işler. Dengbêjlerin savaşı kutlama babındaki “**şer xweş bûn**”⁶ deyiimi de bu geleneğe dayanır.

Kürt halk ozanlarının bu türe yatkınlığı, kanımca, bu söylemin arkaikliğinden kaynaklanmakta. Çünkü geleneksel miras, neredeyse son biçimini kazanmış bir dil malzemesine kavuşmuştur. Yani bu malzemelerin kalıplarını başka ve hatta tamamıyla yeni epiklere uyarlamak, bu yolla doğaçlama yapmak, bir çeşit kolaylaşmıştır. Sıfatlar, simgeler, benzetmeler gibi dil grupları, yeni bir doğaçlama kalıbı durumundadırlar. Bu, dengbêje doğaçlama yapma fırsatı sağlar. O yüzden Thomson şöyle diyordu:

“Eğer ozan, koşuk dilini konuşma dili kadar kolay kullanabiliyorsa, elinin altında, konusuna uygun düşen tüm olayları, ilkel yaşamın tüm törelerini ve süreçlerini kapsayan bir geleneksel kalıplar dağarcığı bulunduğu için yapabiliyordur bunu.”⁷

5: Bkn. a.g.y., “Kürt Müziği” bölümü (s. 67-68)

6: “cengin kıvamlanması”.

7: G. Thomson, a.g.y. (s. 276)

II- LİRİK SÖYLEM: Bu söylem, heycansal ve duygusal bağlanımın söylemidir. **eylem yerine içsellik** başat-öğedir. Lirik Geleneksel kalıplar dağarcığının, bütün bir söz sanatları dizisi olduğu unutulmamalı. Dengbêj, bu söz sanatlarını iyi bildiğinden silahların ışıltısını, kahramanın meydan okuyuşunu, cenk anını ve diğer eylemleri görkemli bir betimlemeyle sunar:

“Seglawî tewlê deraniye
Zîna Entabî ser piştê şidandiye
Rima Hewêsî ber de çiklandiye
Şûrê Bedirxan Begê pê de aniye
Bi qewda şûrî girtiye û hejandiye
Nav wî eskerê gran ketiye.”⁸

veya

“Serê Şîpanê Xelatê
Rimmênî riman e
Çingêna şûran e
Hîrînê hespan e
Hewtêna kurrê baban e.”⁹

Böylece epik söylem, kendisini defalarca üretmenin yolunu bulmuş olur. Epik kökenli strarlarda, benzetme ve diğer söz sanatlarının birbirine yakınlığı sanırım belirttiğimiz gerçekte bağlantılı.

Öte yandan **anlatımcı ifade**, epik’i betimlemeye yönlendirir. Eylem halindeki kahramanı çevreleyen doğanın tanıtımı öncelikli bir yer tutar böylece. Betimlemeler, eşya ile doğanın insan açısından taşıdığı anlamı dışlaştırır. O yüzden lirik söylemdeki soyutlaşmış imge düzeni, epikte daha yalındır ve gerçeğe de daha yakındır. Bu yanılla epik imgelem, kendi nesnel ayrıntılarının bütünüdür, denilebilir.

8: **Aşiq Selîmê Cizîrî**’nin seslendirdiği “**Mîrzû**” epîğinden alınma. Bu arada yanlış anlaşılmasın, alıntı yaptığımız dengbêjlerin malı değil bu strarlar; biz bu dengbêjlerin adını da zikredelim istedik ve özellikle gençlerde bir ilgi uyandırmak istedik.

9: Yine “**Mîrzû**” epîğinden.

“Lirik şairin duygu ve düşünceleri, herşeyden önce imgesel dille cisimleşir. Oysa epikte ve dramatikte düzenlenişin en önemli yanları, kişiler sistemi, süje kuruluşu ve nesnel olarak meydana getirici ayrıntıların düzenidir.”¹⁰

Örneğin, “**lawkê Deştanî**” adlı strandaki şu bölüm, imgeselliğini kişiler sistemi ve kuruluşundan alır:

“Lawkê Deştanî hêj tefal e
Kopal kire şûr, berî çeperî kire mortal e
Heta dangê êvarê heft kuştin
Heftê dî jî berê wan da pal e.”¹¹

Ayrıca betimleme bölümündeki nesneler, söylemin ruhsal konumunu da açıklayıcıdır ve bu yönüyle simgesel anlamlar taşır. Örneğin aşağıdaki bölüm, az sonra başlayacak bir cengin gerilimini yansıtmakta ne kadar da açıklayıcıdır. Hasmı Zorav Beg’e şöyle seslenir Lawkê Deştanî:

“Ezê cozdan dênime ser hesanî
Ezê serê te kime kelê şivanî”¹²

Unutmadan söyleyeyim, epik söylemli Kürt halk şarkılarında anlatım, **izlenimci** ve **öyküsel**dir; karşılıklı konuşmalar yaygındır; dramatik yapı belirgindir. O yüzden bu stranlar, teatral bir kurguya sahiptir. Canlı, hızlı ve gerilimli bir üslûpla okunmaları ardındaki gerçek de budur.

Uzun alıntılar yaparak konunun yoğunluğunu dağıtmak istemiyorum, o yüzden epik söylemin bu yüzünü merak edenlere **Emê Gozê, Lawkê Deştanî, Sofî Brahîm’ê Gijanî, Mîrzû, Sîsilê, Koçero** gibi stranları incelemelerini öneririm.

10: Gennadiy N. Pospelov. “Edebiyat Bilimi II”, Çev. Yılmaz Onay Bilim ve Sanat Yay. (s. 114).

11: **Îsa Berwarî** adlı dengbêjden alınma.

12: **Î. Berwarî**’den alınma.

söylemi yaratan özne, büyük ve ayrılmaz düşlemlerin uzağında ve bireyleşmiştir. O yüz den Pospelov, “lirikte sanatsal bilginin asal nesnesi,konuşan kişinin kendi karakteridir ve öncelikle de onun iç dünyası, içsel-düşünsel yaşam kavrayışı ve yaşama ilişkin heyecansal yaklaşımıdır.”¹³ demektedir.

Yılların anonim örtüsünü taşısa da lirik söylemli Kürt halk şarkıları, incelmış bir zevki barındırır. Onu bugünün duyarlılığına, epiğe göre, taşıyan başlıca özellik budur. Ancak bu bireysellik, toplumsal temelden ayrı, kendinden menkul bir öz değildir; o, topluluğun ruhunda özerk olan’a evrilen süreci temsil eder. Ondaki güçlü imgesellik bu temele yaslar.

Örneğin, “*başkalarının aşkı ‘gecenin gündüzü’ne dönüşürken, kendisinininki korku ve karanlıklar ülkesine teba olduğunda*”, modern şiirin en karmaşık imgelerinden birini yarattığını görürüz dengbêjin:

“Evînîka xelkê kete şeva rojê

Ya min û dîlber kete tirs û lerzê û şeva tarî”¹⁴

Yine bir halk şarkısından alınma aşağıdaki bölümde bireysel seçiciliğin, kafiye ve kafiye düzenine-abccba-nasıl yansıdığına bir dikkat edelim hele:

“Ehmedo Ronî, heyran tu ne mêrî ne hekîmî

Li bala dilê min evdala Xwedê da

Tavîyek ji tavîyên biharê

Meha gûlanê, nîsan û adarê

Li ser sing û berê min evdala Xwedê da

Ne dixûricî ne dibarî.”¹⁵

Bu biçim beğenisi, lirik söylemde önemli bir öğedir. Yani epiğin aksine, disipline olmuş bir biçimden sözedilebilir lirik için. Ayrıca epiğin uzun soluklu manzum yapısına karşılık, lirikte rafine olmuş ve haliyle kısalmış bir biçim vardır. Bunda, mirin veya begin destan anlatıcılığından kopup geniş halk kitlelerinin

13: G.N. Pospelov, a.g.y. (s.101)

14: **Kawîs Axa** adlı dengbêjden alınma.

15: **Nîzamettin Arîç**’ten.

sanatçılığına evrilen dengbêjin tarihsel yazgısını görüyorum. Bu durum, toplumsal değişimin bir işareti olarak da yorumlanabilir. Çünkü varlık alanını korusa da epik, artık eskisi kadar “büyük-evren” değildir o, zira o etkinliği başkası üstlenmiştir.

Aşk, ölüm, ayrılık, sıra, sevinç, acı vb. konuların duygusal söylemi lirikte, k a d ı n s ı bir ruhtan söz etmek olası! Özellikle aşk ve ayrılık temalı şarkılarda bu ruh belirgindir; ondaki genel atmosfer epiğin aksine-epik erildir ve bir eylemi içerir- son derece hüznü ve ağlamalıdır. Esasen sevince dayalı düşün havalarda da aynı ruhu sezinlemek mümkün; onların “şuh” ve “işveli” nameleri kadınsıdır.

Epiğin eril yönünü güçlendiren bir özellik de “tahlilci” bir gözleme dayanmasıdır. Toplumsal çatışma ve çelişkiler, taraflı bir gözlemlerle ele alınır ve yargılanır. Oysa lirikte çelişkileri tekilleştiren ve aynılaştıran **senkronik** bir yön vardır ki, bu da, kadın duygusallığıyla ilgilidir.

Gerçi bu söylemler arasındaki farklılıkları örneklerle kanıtlamak biraz zor; zira elde halk şarkılarının hiç değilse sözlerini kapsayan bir çalışma yok. (Yazının başında bu sıkıntıya değinmiştim.) Ama bu stranların yapısındaki ruhu, sezgisel olarak böyle tasnif etmek, bana hiç de yadırgatıcı gelmiyor. Şu ana kadar bellegimde yer edinmiş halk şarkılarımız, bu dualist tasnife uygun. Ama asıl ilginç, bu söylemlerin, söz sanatları düzeyinde gösterdikleri renkliliktir. Onlardaki şiirsel doku ve imgeler sistemi, gerçekten de incelenmeye değer.

Epik ve Lirikte Sanatsal Gösterim Türleri

Bütün söz sanatlarının temelinde **analoji** vardır. Analoji, insan eylemlerinin doğaya koşutlanmasıdır; yani **gibi olma** bağlantısı geliştirmektedir. Doğanın, insanın iç dünyasıyla geçici, ama benzerlik temelinde yer değiştirmesidir. Bu yönüyle analoji, insanın kendi içsel deneyimleri üzerine geliştirdiği bir soyutlamadır.

Sinsi insanın yılana, kurnazının tilkiye, kötü niyetlinin çakala, korkağının tavşana, kabasının ayıya... benzetilişi, halk imgelemindeki doğal bir **sözsel sanat (lart verbal)** oluştan çok, soyutlanan olay ya da davranışın **gözlemlenmiş** bir gerçeğe dayanmasıdır. Analogik düşünme burada başlar ve insanın, doğadaki

olay ve ilişkileri kendi ilişkilerine koşut kılması eylemiyle örüşür. O yüzden bütün söz sanatları veya sanatsal gösterim türleri için, büyük benzerlikler ve küçük farklılıklardan söz edilebilir yalnızca!

Kürt halk şarkılarındaki bu gösterim türlerinden bazılarına –en azından benim tespit ettiklerime- bir göz atalım:

a) Benzetme: Sanatsal söylemin ilk ve en kapsamlı türüdür. Doğa görüngülerini benzerlik temelinde insan eylemleriyle özdeşleştirmedir benzetme. Bu yüzden ona “düz karşılaştırma” da denilebilir.

İlkel toplumda bu özdeşleştirme veya karşılaştırma inanca dayalıydı. Doğanın, içindeki varlıklarla kopmaz bir bütünlükte varolduğu öngörülüyordu. Öyle ki ‘şimşek’, hem fırtına tanrısının görüntüsünü, hem kötücül bir işareti, hem de göksel bir yılanı karşılıyordu. Elbette bu **senkretik** algılama zamanla çözüldü; kendi doğasıyla dışındaki doğayı özdeşleştirmeyi inanç ekseninden çıkarttı insanoğlu. Ancak o benzerliğin çağrışımsal temelini yaşattı.

Her dilde olduğu gibi Kürtçe’de de benzetmeyi belirgin kılan söz grubu ilgeçlerdir; **en** çok kullanılanları **wek** (weka, wey, weyê), **mîna**, **qasî**, **qey** vb. dir.

“Terş û talanê bavê min gelek a

Weka pelçimê dar û deviya.”¹⁶

“Gûliyê yarê **mîna** çavên ber biharê

Hev girtine fitil fitil têne xarê.”¹⁷

“Kuro! Ziravê te dimê

Mîna ziravê roviyan.”¹⁸

16: **Miradko!** alıntı.

17: **Aramê Tigran**’dan alıntı.

18: **Miradko**’dan.

bölümlerinde sırasıyla, zenginliğin ağaç yapraklarına; yarin saçlarının gürlüğünü, baharda çağıldayan su kaynaklarına; ve korkak bir tutumun tilkiye^x koşutlanması alışıl gelen benzetmelerdir.

Özellikle insan davranışlarının, tarih içinde gözlemlenmiş hayvan özelliklerine koşutlanması, düz karşılaştırmanın en çok başvurduğu soyutlanmalardandır. Aşağıda, bir epikte, kavgadan kaçan amcanın eylemi aynı koşutlukla dışlaştırılır:

“Herê mamê mino,
Gidiyo, gidyê dinê,
Tu yê ber delingê jinê,
Malxirabo **qey** tu rovî yî
Biçî bikevî kunê!”¹⁹

Yine aşağıdaki örnekte, doğaya koşut kılmaktan doğan güzel benzetmelere rastlarız:

“Vê sibê
Simbêlê Emînê Evdila **mîna** teyrê tawîs
Reş bi lê nayê;
Tu bigerî hidûdê Tırkiya û Suriya û Fransawîyê
Weka min Nafyayê
**Meş ordeke, dêm bi gulê, kemax kêwroşkiyê, noq moriyê, gerden
mekewê**
Wile kuro, jê der nayê.”²⁰

Benzetmenin, ilgeçlerin yol göstericiliğine dayanması, sadece bir evreyi oluşturur; daha doğrusu benzetmede ilk evreyi gösterir. Öte yandan dengbêjlerden alıntılar yaparken, ilgeçleri gereksinmeyecek kadar çoklukta başka benzetmeler keşfettim. Üstelik bu benzetmeler, modern şiire yaslanacak kadar yetkin bir soyutlamayı

x: İlginçtir, Kürtçe'nin semantiği içinde ‘tavşan’ değil de ‘tilki’ korkaklığın benzetisidir.

19: İsa Berwarî'den

20: **İsivê Evdirhman**'dan alıntı.

içeriyorlardı. Bu da bana, benzetmenin daha gelişkin olduğu başka bir evreyi gösteriyordu; daha doğrusu düz karşılaştırmayı aşan başka bir evreyi. Üstelik bunlar, saymaca bir mazmunculuktan da uzaktılar. Öyle sanıyorum ki bu durum, bir sanatsal gösterim türü üzerinde dahi olsa, halkın imgelemindeki bir evrimi gösteriyordu. O örneklerden birkaçını aşağıya alıyorum:

“Çavên te kaniya kilan
Singê te baxçê gulan.”²¹

“Navteng xezala min.”²²

“Kewa min gozel e, qîz e
Serê govendê dileyîze.”²³

“Lawiko Mele Îsa
Qeytanê devê kîsa.”²⁴

“Şûrê Şamê (me), li piştta te me.”²⁵
“Gewrê, nav xezalan diçêra.”²⁶

b) İmgesel Koşutluk: İmgesel koşutluk, insan eylemlerinin ve duygularının doğadaki süreçlerde ve bu süreçlerin biçimlerinde tasarlanmasıdır. Bu yönüyle benzetmeye benzer, ancak aralarındaki belirgin fark, imgesel koşutluğun benzerlik amacı taşımamasıdır. Başka bir deyişle, benzetmenin dilsel araçlarından -örneğin ilgeçlerden- sıyrılıp kendine simgeci bir alan oluşturur imgesel koşutluk.

21: Gelêrî, yani anonim. Hangi dengbêjden alıntıladığımı hatırlamıyorum

22: Gelêrî.

23: Aramê Tigran'dan.

24: Gelêrî.

25: Gûlîstan'dan alıntı.

26: M. Arîfê Cezrawî'dan alıntı.

Örneğin perişan, muhacir ve fırtınalarda savrulmaya yazgılı bir kişiliğin hüznü bakın nasıl anlatılır:

“Ax de wayê gidî bilbilo
Wê bayê lêxist hêlîn tev xirakiro
Perîşano, sêwiyo, mihaciro
Ti bi hisreta hêlîna keviro.”²⁷

Şimdi burada, perişan, öksüz ve muhacir olup da kendisini fırtınalardan koruyacak bir yuva isteyen bülbül mü, yoksa insan mı?

Yine hüznü bir aşk öyküsünde -**Meryema File û Eliyê Qolemetrana**^X sığınan aşıkları almaya gelen kişi;

“Şevê dî bû, min xewna xwe de dîtiye
Cotekî kevokan firiye, hatine cem te lîse.”²⁸ diyecektir.

Yine başka bir stranda, bir gelin, ailesinden gelen bir kara haber üzerine, onların yazgılarındaki daimî trajikliği, turnalarla imgesel koşutluk kurarak anlatır:

“Herê qulingo! Qulingên mala babê min şewitî ji wê tîn bi
şêş in
Berê xwe dane serê zozanê serhed ê jorîn kêla çîyan wê
dimeşin
Brînên qulingên dinya alemê bi sal û **miyan** bî
Brînên qulingên mala babê min evdala Xwedê, sal û **dozde**
miyan jê diherike xwina reş in.”²⁹

c) **Simge**: Nesneler dünyasının **saklı bir benzeşim** içinde, insan dünyasının yerine konmasıdır. Bu kapalılık, simge ile onun gösterdiği şey arasındaki nedenselliği ikinci plana atar. Kürt halk şarkılarında, bu soyutlamanın gerektirdiği imge, son derece özgüldür ve çoğunlukla bir sözcükte yoğunlaşır. Örneğin;

27: Aram'dan.

x: metran:keşiş, papaz.

28: M. Arifê Cezrawî'den.

29: Salihê Şirnexî'den alınma.

“Vê sibê kaxezê min û bavê Şikrî

Ber pişta min rebena Xwedê derketî, kete avê

Ne kesekî xwudan xêra, evî xopan û gundên me de nîne

Kaxezê min û bavê Şikrî derxe, bide tavê.”³⁰

Burada “kaxez (kağıt)” sözcüğü, saklı bir benzeşimi **çok-katlı** bir anlama dönüştürüyor. Çünkü ortak bir yazgının-kendisinin ve kocasının- önlenemez bir biçimde kopuşunu, kağıdın, elden kayıp suya düşmesi ve ıslanan kağıdın da hiçkimse tarafından alınıp güneşe tutulmaması olarak anlatılır.

Kürt halk şarkılarında saymaca (tekrarlayıcı) bir mazmunculuğun olmadığını daha önce söylemiştim; bu yargıyı simge için de söylemek mümkün. Zira mazmunlaşmış bir simgeler sistemi göremedim incelediğim sitranlarda. Hatta onlardaki bireysel dokunun diğer söz sanatlarından daha derin olduğu bile söylenebilir. Örneğin, keder getiren bir olay şöyle simgeleşir bir sitranda:

“Ez çûme li ser kaniya xemê.”³¹

‘**Bavê Behcet**’ stranının bir yerinde, onun ölümü şöyle simgeleşir:

“Derbek li bejn û bala Bavê Behcetê min xistine

Serê vê sibê xerab kirin hêlîna.”³²

Sevgiliyi görmek olanaksızlaştığında, dağlar daha bir yükselir ve güller derlenmez olur:

“Çiya bilind e, te nabînim

Gul sor bûne, ez naçînim.”³³

Özellikle toprağa bağlı bir toplumun evlatları tarafından yaratılabilecek ve belki de ancak onlar tarafından lezzeti algılanabilecek şu bölüme ne demeli:

“Kewa gozel xeyîdiye

Refên kewa nagerîne.”³⁴

30: **Cemalê Şînexî**’den alınma.

31: **Eyaz Yûsif**’ten alınma.

32: Cegerxwin’in “Folkloru Kurdî” adlı kitabının 189. sayfasından.

33: Gelêrî.

34: Gelêrî.

Başka bir stranda ise dengbêj, sevgilinin herkese feyz dağıttığı sevgisinden, kendisine sadece bunak güzler ayırdığını söyler ve bu vefasızlığı şöyle anlatır:

“Xelkê re bihara sorgûl û rengîn e
Ji min evdalê Xwedê re pîr e, payîz e.”³⁵

Bir başka yerde ise, her türlü meyvenin olduğu bir bahçede, aşksız geçen zamanın tatsızlığı ve doyumsuzluğu şöyle simgeleşir:

“Me rezkî candi bû reş rûbaro
Hemî xox û mişmiş û hinaro,
Eve heft salê min û bejnika bilind timam bûye
Rezkê me gaha berê xweo
Min û bejnika bilind têr jê nexwaro.”³⁶

d) Eğretileme: Eğretileme, İnsana dair içsel süreçler ile doğaya dair süreçleri **kişileştirmedir**. Bunlar, günlük konuşmalar içinde şiirsel yönlerini yitirerek-çoğu zaman-birer ‘ölü mecaz’a (dead metaphor) dönüşmüşlerdir: **vizzêna bagerê, serê çıyan, çepilên tavê, bejna darê**...

Ancak Kürt halk şarkılarında eğretilemenin, yine de şiirsel tadını büyük ölçüde korudğunu ve soyutlama gücünü yitirmediğini görmekteyiz. Aşağıdaki örneklerde olduğu gibi:

“Pozê zinara Mêrdîna şewitî berf û ba ye.”³⁷
“Keçkê gundê we bedew in
Xortê gundê me helandin.”³⁸

35: Gelêrî.

36: Îsivê Evdirhman’dan.

x: rüzgarın uğultusu, dağların başı, güneşin kolları, ağacın boyu...

37: Gelêrî.

38: **Memoyê Silo**’dan.

“Serê min dêşî, dilê min xemê da

Ava qoca Diyarbekra şewitî radibe tê Cizîra Botan

Diçe Mûsila şewitî serejêr a.”³⁹

Sevgilinin nazından kaynaklanan bir **yanbakışın**, nebula etkisi göstererek âşığı hastalandırdığı ise şöyle anlatılır:

“Ji ewrên te qîzka baş

Dilkê min e nexweş.”⁴⁰

e) Abartma: Aslında abartma için özel bir bölüm düşünüyordum başlangıçta. Çünkü halk şarkılarında-hem lirik, hem epikte- zengin bir bolluğa ve defalarca üretilebilecek bir yatkınlığa sahipti abartma. Örnekler boldu ve kuramsal açılımlar yapmaya olanak sağlıyordu. Ondaki soyutlama sınırı, heyecansal bağlanıma denk düşüyor ve bir tür sınırsızlığa meyletmek istiyordu. Yani “söyleyen”, kendi doğasının dışına çıkmak istiyordu. Ancak bu farklılığa rağmen abartma yine de, diğer söz sanatları gibi insanın kendi doğasını tanımlama ve adlandırma çabasıydı. O yüzden abartma diğer söz sanatları bir alt başlık olarak sunmayı uygun buldum.

Bir tanım yapmak gerekirse abartma, doğanın, doğaüstüleştirilmesidir, denilebilir. Başaka bir deyişle, gerçekliği tanımlamada duygusal ve düşünsel özdenetimin gönüllü yitirilmesidir. Çünkü gerçekliğin alışlagelen sınırlarından belli bir sınırı imliyor. Aşkı, kini, kahramanlığı, fedakarlığı, hüznü, güzelliği... anlatırken dengbêj, gerçekliğin çaplarını **grotesk** bir biçimde büyütüyor.

Örneğin, yöresindeki bir ırmağın suyunun tatlılığını anlatırken onu, neredeyse **kevserî** kılabilirdi dengbêj:

“Ava şetê me şerbet e.”⁴¹

Veya bir gönül kırıklığı,

“Şûşa dilê min sikestî

Cebbar nabî.”⁴² şeklinde ebedileştiriliyordu adeta.

39: M. Silo'dan.

40: Gelêrî.

41: **Meyrem Xan**'dan.

42: Gûlistan'dan.

Yine övgüde tarafını tuttuğu kişiyi heybetli bir kaya yapabiliyordu dengbêj:

“Sofî Mele Brahîmê Gijanî

Kuçe kuçe mêranî.”⁴³

Abartma bir heyecansal bağlanım olduğuna göre, dilin, konuşan/söyleyen tarafından k e y f î kullanışından söz edilebilir mi? Elbette. Çünkü duygusal özdenetimi yitirmek, özneye heyecana yolaçan özerk bir zamanı gerektirir ki bu da, bireysel ve geçici olanı imler. Tam da Genel Dilbilim Dersleri’nde **dil**’in (langue) karşısına **söz**’ü (parole) koyan Sausseure’nin, söz’ü, bireysel ve önemsiz olarak tanımladığı bir bölüm aklıma geliyor!

Esasen bütün heyecansal bağlanımlarda, anlamsal katmanın, dilin denetiminden sıyrılması ve bireyselleşmesi doğal bir sonudur. O yüzden Kürt halk şarkılarında abartma, dengbêjin kişisel beğenisinin çokça sindiği bir gösterim türüdür, diyebiliriz.

“Gava ez bimirim tiyê were ser min,

Tiyê wî fîstanê xwe yê spî çem çem kefen bike ber min,

Tiyê cotê kezîka bike werîsê darbista min,

Gava mi bibin qebristanê gran, ti bi Xwedê kî, were cem min,

Belê gava her sê melayeketê Rebbil Aelmînê ezmana nazilê erdan bî were ser min

Belkî bo xatirê çavê reş û belek, dêmênê sorgulî, çeka rihê şîrîn berda ser min.”⁴⁴

Yukarıdaki dizeler hayata ne kadar da bağlı! Sevgilinin elbisesi, sûreti, dinsel inanç ve gelenekler... Can, ruhlar alemine göçse de sevgilinin “mesihî” teveccühü onu hayata döndürmeye yeter, diyor dengbêj. Ve son dizede benzersiz bir imge yakalıyor, onu çevirme gereği duyuyorum: “Belki o kara gözlerinin ve gül yanağının hatırı için (Tanrı), ruhun şirin elbisesini giydirir bana (yine).”

43: İsa Berwarî’dan.

44: **Fadîlê Cizîrî**’den alınma.

Yine çokça bilinen bir stran olan **Hesenîko**'da, ayrılığın acısı ve kan ağlayış, **Asê** tarafından bütün doğanın sorununa dönüştürülür:

“Hesen heyran, zozanê jorîn heta vira
Xwîna sor rijaye ser kevira.”⁴⁵

Tutsaklığın acısı ve sürekliliği ise, **Xalo** strasında şöyle dışlaşır:

“Belê, bendê Romiyan bendekî gran e
Destên min darê kelemçê de rizîn e.”⁴⁶

Bir başka stranda ise kendisini sevdiğine adayışın grotesk abartısı şöyle dile getirilir:

“Canîka Mihemedê min çal e
Li her çar nigan bênal û bêbizmar e
W'ezê rabim xirxalê nigên xwe,
Bazinê destên xwe,
Qerenfila pozê xwe
Canîka Mihemetê xwe ra bikim nal ûnalmizmarce.
Canîka Mihemedê min ê bi dengîn re
Ez porkura Xwedê rabim
De pirçika serê xwe bihonim
Jê ra bikim dûvhevsar e.”⁴⁷

Epik strarlarda ise atışma, meydan okuma, övgü ve sövgü bazen en uca götürülür ve doğal olarak söz, coşkunun ve kendinden geçişin alanına kayar:

“ Ege derbeka te hebî tu derba xwe mi weşîne

Tu berê xwe bide Lawkê Deştanî ka mêranîya wî heye, an tu nîne.

45: M. Silo'dan.

46: Kawîs Axa'dan.

47: I. Evdirhman'dan.

Xwe ber derbên min bigre haa!

Derba min a pêşî sed mênî ne “48

Nesnel gerçekliğin çaplarını büyüten abartma, özellikle lirikte çocuksu bir ironi de taşır. Örneğin aşağıda olduğu gibi:

“Ezê rabim sewdalîya malê re xanîkî avayîkê

Min go şevên nîvê şevan

Ezê herme tewafa singan û beran.

Qanûna Romê li mi rabî

Û her çar melayîkete Rebbil Alemê ezmanan nazilê erdan bî,

Pê kêran û kuçan, beranan û kopalan, dasûkan û biviran,

Edî min li ser singên wê nadin alîkê.”49

Son olarak lirik abartıdan birkaç güzel örnek daha sunalım:

“Kil û kildanê min ketin avê.”50

“Kilên siphanê li te nayên

Emrê xwedê çavê te reş in.”51

“Birhê narê qeytan e

Eniya gewrê meydan e.”52

“Zêrzeyneba Şikakî

Te kofî ji barê gakî

hero hero li avakî.”53

48: Î. Berwarî'den.

49: Fadil-ê Cizîrî

50: Gelêrî

51: Gelêrî

52: Gelêrî

53: Cevgerxwîn.

Halk Müziği Üzerine:

Kürt halk müziğinin melodik yapısı üzerine ayrıntılı açıklamalara ve kaynak taramalara girişecek değilim; bu, yazının amacının dışına çıkmak olur. Ben sadece bu müziğin bazı eğilimlerini adlandırmak ve o eğilimleri kavramlaştırmak -becerebilirsem eğer- istiyorum.

I- Kürt halk şarkıları **öyküsel** bir yapıya dayanır. Bu öykülerin, değişiklik gösteren ritmik yapılar ve bazan yöreselliğin yön verdiği doğaçlamalar içinde oluştuğunu söylemek yeni bir şey olmasa gerek^x; ve yine bu müziğin, okur-yazar olmayanların etkinliğiyle geliştiğini ve belli bir metinsellikten uzak olduğunu söylemek de! Ama bu özellikleriyle Kürt halk şarkılarının **balad**'a denk düştüğünü söylemek yeni olmasa gerek.

Evet, Ortaçağ Avrupası'nda kısa anlatısal halk şarkılarının genel adıydı balad ve az önce sıraladığım tüm özellikleri taşıyordu. Ve genel olarak olağanüstü olayları, insanın etkileyici eylemlerini ve aşkın trajik sonunu imliyordu halk baladı.

Yeni sözcüğün en rafine anlamıyla Kürt halk müziği, bir balad geleneğidir; daha doğrusu şarkının öyküsel yapısı, ritmik değişkenliği, doğaçlamaya dayanması, okur-yazar olmayanlarca oluşturulması gibi özellikleri karşılayan "balad" dışında, başka bir sözcüğü bilemediğim için öyle diyorum.

II- Kurdistan'a 19. yüzyılda uğramış seyyahların bu müzikle ilgili en temel gözlemleri şu olmuştur:"Dinamik" ve "Melankolik".⁵⁴

Gerçekten de bu müziğin hamurunda coşku ve hüznün belirlenim öğeleridir. Ve bu öğeler, yukarıda kuramsal çerçevesini çizmeye çalıştığım e p i k ve l i r i k söylemlerle bağlantılıdır. Esasen bu özellik, Kürt halkının tarihsel yazgısıyla da ilgilidir. Zira onun tarihi; isyan ve ihanetlerin, zafer ve yenilgilerin, sevgi ve nefretlerin, kavuşma ve ayrılıkların... tarihidir.

x: Kurdistan'ın her yerinde müzikal yapısı standartlaşmış bir Hesênîko, Ezdîn Şêr, Emê Gozê, Koçero, Zembîlfroş vb. sitrana rastlamak oldukça güç. (s.41).

54: Bkn. Thomas Boïs: "Kürtlerden Bilgiler"

III- Daha önce bu müziğin aktörlerinin dengbêjler olduğunu söylemiştik. Dengbêjler, genel olarak **ladinê** (dindışı) konuları terennüm ederler. Dengbêjin yanında bu müziğin bir aktörü daha vardır: **Derwêş!**

Derwêşler, genellikle din büyükleri hakkındaki menkıbeleri, Kürt isyanlarında başı çeken ve daha sonra idam edilen veya sürgüne gönderilen şeyhlerin efsanevî hayatlarını ve tabii ki Tanrı'nın yücelliğini ve peygamberlerin kıssalarını konu ediniyorlardı. Onlar da dengbêjler gibi gezgin idiler ve söyledikleri "qasîde" ve "beyt"leri ezgileştiriyorlardı. Dinî müziğin bu icracıları, Kurdistan'da süreklilik gösteren bir medrese ağının olmayışı^x yüzünden, hiçbir zaman geniş bir etki alanı yaratamadılar ve tarihsel rollerinde dengbêjin gölgesinde kaldılar. Fakat yine de, Kürt halk müziğinin bir kolunu-dinî müzik- oluşturdular.

IV- Kürt halk müziğini ve şarkılarını belli bir nazım birimine bağlamak olanaksız. Çünkü o, ne beyit, ne dördlük, ne de başka bir nazım birimi disiplinine denk düşer. Ama çizgisel bir özellik de taşımaz. Bölümlemeyi belirleyen şey dize sayısı değil, parça/bölüm tutarlılığıdır. Yani dize sayısı ne olursa olsun, hemen her stran "kita" birimine dayalıdır ve bu, melodik olarak son derece belirgindir.

V- Kürt halk müziğinde, melodik ezgi aynıdır. Yani stran içinde, kıtalararası bir değişkenlik yoktur; diğer kıtaya geçildiğinde sözler değişir sadece.

İmgesellik ve Alımlama

Her halkın sanatsal ürünleri ile yaşantısı arasında kopmaz bir bağ vardır. Kürt halk şarkıları ile Kürt yaşantısı arasındaki organik bağ da bu türdendir. Şarkılarında, henüz topraktan kopmamış köylü bir toplumun değer yargılarıyla karşılaşırız. Bu yargılar, söz sanatları düzeyinde hep "doğa görüngüleri"ne yaslanıyordu. Aşk, acıyı, sevinci, ölümü, umudu, ayrılığı... doğaya koşutlaması Kürt insanının, temelde kendi yaşantısını ön plana çıkarması değil miydi? Ve belki de sırf o yüzden bu

x: Gerçi süreklilik gösteren bir tarikat geleneği vardı; ancak en yaygınlarının-Nakşilîk ve Kadirlik - müziğe hoşgörü gösterdikleri söylenemezdi.

şarkılardaki imgesel anlatım o denli güçlüydü. Hayata bağlı ve o hayat üzerine bir soyutlama içerdikleri için derinlik kazanıyorlardı:

“Min ji te ra kildaye çavê belek e.”⁵⁵

Ancak, akli karıştıran bir sorun var: Hayata bağlılıktan güç kazanan bu imgesellik, Kürt toplumunun her bireyinin estetik alımlamasına yanıt verir mi? Daha doğrusu, o şarkıların doğduğu hayat her birey için **tek** midir?

Kuşkusuz hayır! Çünkü içkin ve değişmez bir hayat yoktur. Bu şarkılardaki değer yargılarının biçimlendiği estetik boyut, dönemsel ve sınırlıdır. Onun, kentli bir dinleyicinin estetik algı dairesine **nüfuz** etmesi -özellikle dilinin semantik tatlarını yitirmişler için- bir hayli güç görünüyor.^x Örneğin.

“Mi xwe kiri bû qutîneyê Helebê

Ser bejna tenik û zirav da berda bû.”⁵⁶

dizesindeki imgesel tadı nasıl alacaktır o birey? ‘Halep işi ipeğe dönüşüp, sevgilisinin ince ve narin bedeninden süzülme!’ Dahası, ipeğin, bu şarkıyı yaratan halkın kültüründe aldığı cazibeyi ve değeri kavramanın, bu dizelerdeki çok-katlı anlamı temellük etmenin koşulu olduğuna göre, kentli birey o tadı alabilecek midir? Veya,

“Cegerê min risas e

Dilikê min pola ye

Kuro keyf û henekan mi neke

Şewitiyo gundê me nêzik e

Ji me xwûya ye.”⁵⁷

55: Aram’dan.

56: Gelêrî.

57: Gelêrî

x: Nitekim bugün modern Kürt müziğinin, yüzeysel bir gözlemle dahi bakıldığında iki koldailerlediğini görüyoruz. Kırsal kökenliler **Şivan Perwerî** Kentliler ise **Ciwan Haco**’yu dinliyorlar daha çok.

derken, köy ortamında bir flörtün dahi ne denli güç ve tehlikeli olduğunu ve dahası, o yasaklardan doğan mahremiyetin çiğnenişinden doğan tuhaf hazzı tatmamış birinin buradaki imgesellikten tat alması kolay mı?

Yine, yıldızlarla ilgili eski bir inancı barındıran aşağıdaki nefis imgeyi nasıl alımlayacaktır söz konusu kişi?

“Şevên çiriyan dirêj in
Xewa min nayê,
Bist û pêwir bilind bûne
Qurix li min hate qayê
Xwedê birînen kurulavêjê
Min kûr in, derman li wan nayê.”⁵⁸

Aynı yazgı aşağıdaki dizeler için de geçerli:
“Wextê qîre qîra dîkan
Ezê te ramîsim bi dizîkan.”⁵⁹

“Te xezalê
Şekirê nav desmalê.”⁶⁰

Ama ben yine de umutluyum. Çünkü **Gelenek** yaşar, biz istesek de istemesek de. Önemli olan onu, modern biçimlerde yeniden üretmektir. Bu bağlamda ben, özellikle modern Kürt şiirinin, geleneğin ruhundaki bu imgesellikten yararlanacağını düşünüyorum. Bu şarkıların, halk şiirinin de mayası ve ürünleri olduğu unutulmamalı. Hem yine unutulmamalı, ezgiden önce söz vardı. Modern Kürt şiirinin bu gelenekten beslenmesi gerektiğini söylüyorum, çünkü, söz sanatlarına **geçişken bir imaj sistemi** sağlıyor Kürt halk şarkıları.

58: Cegerxwîn, a.g.y. (s. 167)

50: Gelêrî

60: Gelêrî.

DÜZELTME:

Dergimizin ilk sayısında yayınlanan “Mem û Zîn ve Edebiyatımızdaki yeri” yazısında bazı yazım hataları olmuştur, düzeltir, yazarımızdan ve okurlarımızdan özür dileriz.

Doğrusu aşağıda belirtildiği gibidir:

- 1- “Mêm” değil, “Mem”.
- 2- “etnik yüceltme” değil, “etik yüceltme”.
- 3- “Molla Camil” değil, “Molla Camî”
- 4- “Perti” değil, “Peri”.
- 5- “Sünnet uygun” değil, “Sünnete uygun”.
- 6- “agaz-ı kitabı” değil, “âgâz-ı kitab”.
- 7- Ayrıca şu dipnotlar eksik bırakılmış, daima doğrusu gösterilmemiş:
 - a) Sayfa 15 “imaj” kelimesinin üstüne “*” işareti olacak.
 - b) Sayfa 19’da üçüncü paragraf bir alıntıdır ve hemen paragrafın sonuna (4) nolu dipnot; yine aynı sayfanın sonuna (5) nolu dipnot yazılacak.
 - c) Yine sayfa 17’de 4. paragrafta “yapısını” sözcüğünün üstüne “***” işareti ve sayfa 23’te “güçlerin temsilcisidir” kelimelerinin üstüne “****” işareti konacak.

KOÇGİRİ'DE İKİ KİŞİLİK

II

İsmail GÖLDAŞ

Bir önceki sayıda Koçgiri'de üst düzey iki devlet görevlisinin; biri asker, diğeri vali olan bu yetkililerin Kürt ayaklanmasına yaklaşımları, aralarındaki çelişkileri konu alınmıştı. Devlette de varolan iki ayrı kesimin düşüncelerinin bu iki ayrı görevlinin eylemine yansıma biçimi de sezdirilmişti. Kürtlerin ayaklanmalarında devletin kullandığı şiddet yöntemlerinin bu ayrı iki kişilikteki yansıması verilmek istenmişti. Bu yazının konusu elbette ki öncekinin devamı; ancak daha çok bu özellikli Kürt hareketinin Ankara'daki mecliste bulduğu yankı konuya kaynaklık edecek. Koçgiri Kürt olgusu Ankara'daki Türk meclisinde nasıl bir ilgi-tepki uyandırdı? İcra Vekilleri Heyeti, milletvekilleri bu Kürt ulus tepkisine nasıl baktılar; milletvekilleri neler söylediler? Konu bu. Koçgiri hareketinin ne tarihi ne de kronolojik, tarihsel yazımı olmayacak. Koçgiri Kürt tepkisi -ki çoğu kaynak ayaklanma olarak adlandırır- tarihi elbetteki ayrıntılarıyla yazılmayı bekliyor. Konu üzerinde çalışmalarımı yer yer sürdürüyorum. Bu yazı öz olarak Koçgiri'nin Ankara'dan, I. TBMM'nden nasıl görüldüğü ve nasıl yorumlandığını ele alacak biçimde hazırlandı.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınlar Serisinin bir nolu kitabı olarak çıkarılan Türk İstiklâl Harbi, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921) adlı 1974 basım tarihli kitap Koçgiri (Koçkiri)'den "**Ayaklanma**" diye söz etmektedir. 6 Mart - 17 Haziran tarihleri arasında başlayıp bitirilen bu Kürt Hareketi Türk meclisinin önemli, tartışmalı toplantılarına konu olmuştur. Olaya en fazla yer vermiş olan kişi Dr. Vet. Nuri Dersimi'dir. Dersimi Koçgiri için "**Kürt İstiklâl Savaşı**" kavramını kullanmış. Dersimi'ye göre bu Kürt İstiklâl Savaşının I. TBMM'de nasıl ele alındığı, Kürdistan mebuslarının neler söyledikleri yazının akışı içinde verilecek. Cumhurbaşkanlığı Arşivindeki Koçgiri Ayaklanması (Arşiv'de "**İsyân**" kavramı kullanılmaktadır)'na ilişkin belgeler de yazı içinde verilecek. Arşiv belgeleri 1993 tarihinde Aydınlik gazetesinde yayınlanmıştı. İnci ve Yeni İnci

dergilerinde özellikle Alişêr Bey'le ilgili makaleler yer almıştı. Bu makalelerden de yararlandım; ancak uzun alıntılar yapmadım. Derginin bir başka sayısında bu ve buna benzer ayrıntıları vermeye çalışacağım. Koçgiri Kürt hareketinin lideri durumunda bulunan Alişêr'in bedeninden ayrılmış ve otların üstüne atılmış başının resmi bu adı geçen İnci dergisinde yayınlanmıştı. Dergide yayınlanmış olan resim ve yazıları, derginin gelecek sayılarında olduğu gibi vermeyi de ayrıca düşünüyorum. Koçgiri ile ilgili başlıbaşına yapılmış tek çalışma Kemal yayınevi tarafından 1975 yılında yapılmış Koçgiri Halk Hareketi adlı yarı-derleme kitaptır. Bu kitap, kapak başlığından da anlaşıldığı gibi Koçgiri için "**halk hareketi**" kavramını kullanmaktadır. Hareketin "**ayaklanma**" kavramı içinde değerlendirilmesi tartışma konusudur. Komal'ın kitabının önsözünde Koçgiri'nin bir "**İsyân**" hareketi olduğu sezdirilmektedir. "**Önceki ve sonraki yerel/ulusal direniş ve isyanlardan ayrı, ilginç bir özelliğe sahiptir**" denilmektedir. Bu alıntı Koçgirinin bir "**direniş**" hareketi olarak alınabileceğine vurgu yapmaktadır. Ancak, önsöz genede bu Kürt ulus tepkisinden "**halk hareketi**" olarak ısrarla söz etmektedir. Bu konu, Kürt ulus hareketlenmelerinin anlaşılması bakımından tartışılmaya değer bir malzeme içermektedir. Başlangıç noktası Koçgiri olmamakla birlikte, tek tek, dönem dönem bütün Kürt ulus tepkileri; ayaklanmaları ele alınıp, ayrıntılarıyla incelenme konusudur.

Örneğin bir Ali Batê, Cemilê Çeto, Sason, Bitlis olayları; Erzurum'daki İttihat Terakki günlerinde meydana gelmiş olaylar/tepkiler/muhalif tutumlar döneminin özellikleri de ele alınarak araştırma konusu yapılmalıdır. *Kürt tarih araştırmaları henüz bu derinliğe inmiş sayılamaz. Türk Millî Mücadele tarihinde, Türkler açısından aydınlatılmamış konu neredeyse kalmadı sayılabilir. Şimdilerde; il, ilçe hatta yöre bakımından incelemeye tabi tutulmuş durumda. Kürt toplumunun bu dönemi aynı metodla ve aynı ayrıntılarla verilebilmiş değil. Köken, Irk tarihi Kürtleri çok fazla etkiliyor. Hiçbir tarih formasyonu bulunmayan ve adlarına "**Kürt tarihçisi**" ibaresi eklenmiş olan kimselerin daha çok ilkel biçimde; bilim / akademisyenlik misyonu taşımayan çalışmaları bu yöndedir. Kürt kurumları, basını "**Kürçe yazabilen**" herkesi neredeyse "**Dilbilimci**" yapmış, ona bu oldukça önemli "**Ünü**", "**Lakap**" olarak yapıştırmış durumda. Aynı biçimde Kürtlerin kökenine ilişkin yazan herkes te "**tarihçi**" sayılmak-*

tadır. Oysa tarihçilik başlı başına bir bilimsel formasyon, akademisyen özellik taşıır. Eline kalem alan her Kürt; Kürtlerin ilk insanlık tarihini örgütlemiş olduğundan başlayarak, Dersim'e kadar inmektedir. Ayrıca "**tarihçi**" lerimizin hepsi hem şair, hem romancı, hem hikâyeci, hem tiyatrocı; hem de müzik uzmanlarıdır! Kuşkusuz konumuz bu değil. Ancak, iş tarihten açılmışken bir konuya daha değinmeli: Her milletin tarihinde bu zamanlar yaşanmış. Millet oturdukça, zaman ilerledikçe; Ulus bilinci önemli sıçramalarla kendi akademisyen kimliklerine kavuştukça "**seçici**" lik, "**elemeci**" likte ortaya çıkmaktadır. Tarih, dil, edebiyat, müzik, basın alanında eski İllellikler bu "**seçici**"likle elenerek tarih olmaktadır. Henüz Kürt toplumu ve yaratılan Kürt kurumlaşmalarından bunu beklemek erken sayılabilir. Her şey zaman, mekan, şarta göre ele alınıp değerlendirilebilir. Koçgiri "**olay**", "**hadise**", "**isyan**", "**ayaklanma**", "**halk hareketi**", "**İstiklâl savaşı**" da bu tarihsel çizgi izlenerek ele alınacak, değerlendirilecek. Ayaklanma olup-olmadığı tezi ayrıntılı incelemelerle aydınlanacak. Her hareket; olay, tepki, muhalif tavır, toplu sivil veya silâhlı davranış her zaman, her şart altında "**ayaklanma**" klasik ve geleneksel tarzda kürt aydınları, politikacıları her olgudan "ayaklanma" özelliğini biraz da zevk alarak; özünde ilgilerini bu yönde koşullandırarak, derinde duran ulusal hınçla "**ayaklanma**" kavramını sosyo-psikolojik olarak kendilerine yakın bulmaktadırlar. Bu kavramı kullanırken belirgin anlamda "**tepkisel**" olduklarını da açıklamak istediklerini de sezdirmiş olduklarını zannetmektedirler. Oysa; olay, tarihsel anlamda, bilimsel metodla ele alınıp, ayrıntılarıyla incelendiğinde gerçek değerine ulaşmış olacak. Belirgin, belli zamanda, yerel koşullar içinde gelişmiş bir hareketlenmenin "**ulusal bir ayaklanma**" kavramıyla açıklanabilmesi bu "**aydın-politikacı-şair**" heyecanından ayrı biçimde ve ayrı metodla ele alınıp incelendiğinde değeri belirlenecektir. Koçgiri için benim yapmak istediğim öncelikle olgunun çeşitli görünümelerini, iç çatışmalarını ve kullanılmış olan malzemeyi vermek olacaktır. Birinci yazımda bu malzemenin bir bölümünü vermiştim. Bu bölümde ise-tümü olmasa da- bir bölümünü daha vereceğim.

II

Koçgiri olayı 5 Mart 1921 Cumartesi günü; Koçgiri aşiretine bağlı bin kişilik bir silâhlı güçle İmranlı kasabasının baskınıyla başlamış sayılır. Aynı gün Sovyet elçisi Budu Mdivani, M. Kemal'e güven mektubunu sunmaktadır. Bu dönem aynı zamanda Sevr Antlaşması'nın onaylanmasının beklendiği dönemdir. Saray hükümeti Kürt toplumunun haklarından da söz edilen bu antlaşmayı onaylaması ve M. Kemal'i ikna etmesi için bir heyeti göndermiştir. M. Kemal /Ankara bilindiği gibi Sevr'i onaylamamıştı. İşte Koçgiri'deki olay bu dış ve iç koşulların ağırlaştığı günlerde fiilen başlamıştır. Aslında olayın arka yüzü önceki yıla kadar uzanır. Özünde Koçgiri'nin başlangıç tarihini "**resmiyet**"i açısından 15 Kasım 1336/1920 pazartesi olarak alabiliriz. Bu tarihi olayın diplomatik, siyasi, resmi başlangıç tarihinin belgelendiği tarih olarak bilinmektedir. Koçgiri'de başlayan ilk olay; askeri başlangıç Temmuz 1920'de Misto adındaki bir aşiret reisinin komutasındaki Zara'nın Çulfa Ali Karakolu'na baskın düzenlenmesiyle başlamıştır. Ağustos 1920'de ise Refahiye Kürt kuvvetleri tarafından alınarak fiilen yönetime el konulmuş ve hükümet konağına Kürt bayrağı çekilmiştir. Hozat toplantısı ve Ankara hükümetine hitaben yazılmış olan Kürt muhtırası bu olaylardan sonradır ve ilk diplomatik / siyasi Kürt isteklerinin resmi anlamda açıklanmasıdır. Resmi kaynaklar olayın fiili / askeri başlangıç tarihini 1 Ekim 1920 Cuma günü olarak almaktadır. Alişêr Bey'in Kemah'ın köylerine düzenlediği baskınlarla Koçgiri olayı başlamış sayılır. 15 Kasım 1920 muhtırası resmi kaynaklara "**İsyan**", Kürt kaynaklarına göre -tümünün değil- "**ayaklanma**"nın resmi/politik Kürt taleplerinin düzenlendiği metin olarak Hozat toplantısında kararlaştırılmıştır. Bu yazı resmi bir merciye iletilmiş muhtıra olarak düzenlenmişti.

1- *Kürdistan Muhtariyet İdaresine muvafakat eden İstanbul Saltanat hükümetinin bu baptaki kararını Mustafa Kemal hükümeti'nin de kabul edip etmediğinin açıklanması;*

2- *Kürdistan Muhtariyet İdaresi hakkında Mustafa Kemal hükümetinin görüş noktasının ne noktada olduğu hususunun da aşair rüyesasına acele cevap verilmesi;*

3- *Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan muntıkaları hapis hanelerinde tutuklu bulunan bütün Kürtlerin derhal serbest bırakılmaları;*

4- Kürt çoğunluğu bulunan muntikalardan Türk memurların çekilmeleri;

5- Koçgiri muntikasına gönderildiği haber alınan müfrezelerin derhal çekilmeleri.

Baytar Nuri'nin babası İbrahim Ağa tarafından kaleme alındığı bilinen bu muhtıra Abbasan aşireti reisi Meço ağa tarafından Dersim mutasarrıfı Rıza Bey'e verilmiştir. Meço Ağa bilindiği gibi I. TBMM'ne mebus olarak M. Kemal tarafından alınan bir Kürt milletvekilidir. Meço Ağa tarafından Dersim mutasarrıfı aracılığıyla Ankara hükümetine gönderilmiş olan bu metin hemen etkisini göstermiştir. Ankara'nın isteği üzerine Dersim'e bir nasihat heyeti gönderilmiştir. Nasihat Heyeti'nin "*itidali muhafaza*" da fazla etkili olamadığı anlaşıyor. Özellikle aşiret reisleri heyeti inandırıcı bulmamışlardır. Bunun üzerine Elâzığ vilâyeti aracılığıyla Ankara hükümetine bir telgraf çekmişlerdir. 25 Kasım 1936/1920 tarihi düşülen bu telgraf metni Koçgiri'nin önemli ikinci diplomatik / siyasal içeriğini vermektedir. Metin aynen şöyle düzenlenmişti:

"Elazığ vilayeti vasıtasıyla

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne Sevr Muahedesi Mucibince Diyarbekir, Elaziz, Van ve Bitlis Vilayetlerinde müstakil bir Kürdistan teşekkül etmesi lâzım geliyor. Binaenaleyh bu teşkil etmelidir. Aksi takdirde bu hakkı silah kuvvetiyle almaya mecbur kalacağımızı beyan eyleriz. 25 Teşrini sani 1336"

Garbi Dersim Aşair Rüeası"

Koçgiri olayının Türk meclisine yansıtılan üçüncü önemli diplomatik / siyasal metni 7 Kürt aşiret mensubunun TBMM'ne başvuru metnidir. TİH, Esengin'e göre 8 Nisan Cuma, Koçgiri Halk Hareketi kitabına göre 11 Mart 1337/1921 tarihli telgraf aynen şöyle yazılmıştı:

"Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine,

Nefsi Zara hariç olmak üzere ekseriyet azimesi Kürtlerle meskûn olan koçgiri kazası ile Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah kazalarının mümtaz bir vilayet haline ifrağı ve teşkili

ile yerli kürtlerden bir valinin tayininin; memuru adliye ve mülkiyenin gene vazifesi başında kalmasını arzederiz.

Koçgiri Aşireti Reisi,

Muhamet ve Taki:

Sadattan Alişer;

Dersim Aşiretleri Reislerinden:

Musafa, Seyithan,

Muhamet Munzur,,

Komal'ın kitabında bu telgrafın Meclis-i Mebusan'a gönderildiği yazılmıştır; oysa aynı kitapta yeralan telgraf metnin başında Ankara TBMM Riyaseti ibaresi yazılıdır. Meclis-i Mebusan İstanbul'dadır ve konuyla ilgili başvuru yeri olarak görülmüyor. Burada, yeri gelmişken bir konuya da değinmem gerekiyor. Rahmi Apak ve Esengin kitaplarında verdikleri telgraf metninde şu sözlerin yeraldığından söz etmektedirler. "Eğer mesele böylece kapatılamazsa, bütün Dersim'den maada Erzincan, Van, Diyarbakır ve Erzurum'a kadar ayaklanma yayılacaktır ve iki müslüman millet arasında kan dökülecek, müslüman düşmanlarının yüzü gülecektir." Burada Öne çıkan söylem, bu gün de, aradan geçen bunca zamana rağmen Kürtler tarafından sürdürülmektedir. Kan dökülmemesi, kanın durdurulması ve savaşın sona erdirilmesi Kürtlerin istemleri olarak devam ettirilmektedir. Ayrıca; savaşın durmaması ve isteklerin kabul görmemesi durumunda Kürtlerin yollarına devam edecekleri kararı da bugüne kadar süregelen kararlılıkları olarak anlaşılabilir. Telgraf metninde "**ayaklanma**" sözcüğü kullanılmış. Telgraf metninin TİH kitabına bu sözcük kullanılarak alındığı kuvvetle muhtemeldir. Metnin orijinalini görme imkânım olmadığı için kullanılan "**ayaklanma**" sözcüğüne ihtiyatla yaklaşmak durumundayım. Esengin'de "**ayaklanma**" kavramını kullanmış.

Ankara hükümeti bu telgraf üzerine 13 Mart 1925'de tam yetkiyle Merkez Ordusu'nu görevlendirir ve mevzii seferberlik ilânı kararı alınır. Sivas, Erzincan ve Elâzığ'da Sıkı yönetim ilân edilir. Ankara Kürtlerin isteklerini bu önlemleri alarak reddetmiştir. Bu siyasal tavır da devletin geleneksel siyasal, kürt toplumuna uyguladığı tavır olarak süreklilik kazanmıştır. Özetle;

1921 Koçgiri’de somutlaşan siyasal/politik/etnik tavırlarda bugünde köklü bir değişiklik yok.

III.

Koçgiri hareketi I. TBMM’de hemen yankı uyandırmış ve meclis oturumlarında olay üzerine hareketli tartışmalar yapılmıştır. Önce, Koçgiri olayının kavranmasına hizmet etmesi bakımından, Koçgiri günlerine ait olduğu bilinen, ancak tarihi tam olarak bulunmayan bir arşiv belgesini vermek gerekiyor. Cumhurbaşkanlığı Arşivinde yer no: 61, Dos. No: 15, Vesika No: 9045 notlarıyla bulunan 13 Aralık 1993 tarihli Aydınlık’ta Türkçe’ye çevrilerek yayınlanmış olan metin oldukça önemli bir belge sayılır. Bu bir bildiridir ve Kürt Hükümeti Muvakkatîsi imzasıyla dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Bildirinin basında çıkıp çıkmadığına dair bir bilgi edinemedim. Ancak, bildirinin dağıtıldığı ve Ankara hükümetinin görevlilerince ele geçirilmiş olduğu söylenebilir. Bildirinin dağıtılmasında İstanbul’daki Saray hükümetinin etkisi söz konusu mu, bunun da açığa çıkarılması konusunda bilgiler elimizde bulunmuyor. Bildiri aynen şöyle düzenlenmiş:

“Necip Kürd Milleti”ne

Ey Kürdler! Allahın Emri ve peygamberin kavliyle, asırlardan beri esaret altında inleyen Kürd milletinin kurtuluşunun başlangıcı ve bağımsız Kürd devletinin esası olan Kürd hükümet-i Muvakkatisinin (Geçiçi Kürd Hükümeti) teşekkülünü vatandaşlara duyurmaktan onur duyuyoruz.

Vatandaşlar! Bütün Kürdistan dahilinde Ulusal hareketin gelişmesiyle hükümetimizin kesin kuruluşu hakkında yapılacak muazzam teşebbüsün gerçekleşme zamanı pek yakındır. Ancak, bu teşebbüs, bütün vatandaşların ayrı ayrı yardımı olmadıkça gerçekleşemez. Her kürd, vatani için bu emre büyük küçük birer görev ile yükümlüdür. Bunu ihmal edenleri tarih lanetliyecektir. Allah korusun, bu fırsatı kaçırarak olursak, yarınki neslin huzurunda suçlu durumda kalacağız. Çünkü bu büyük fırsat bir daha ele geçmez.

Vatandaşlar! Sizin şimdilik yapacağınız hizmet basit, fakat mühim ve muazzamdır. Siz Mustafa Kemal’e karşı harb eden Yunan Ordusuna karşı bir vaziyet almaktan ve Mustafa Kemal

leyhine harbe katılmaktan tamamen çekilmelisiniz. Çünkü Mustafa Kemal ile harb eden Yunanlılar'ın Kürdlere karşı hiç bir düşmanlıkları yoktur. Ve olamaz. Aksine Sultan'a karşı ayaklanmaya cüret eden Mustafa Kemal, Müslümanların Halifesi Hazretleri tarafından Kürdlere bahs olunan özerklik ve bağımsızlığı gasp etmektedir. Bundan vazgeçersek, Mustafa Kemal'in İstiklâl ve daha doğrusu Engizisyon mahkemelerinin idam ettiği kürdlerin miktarı binleri çoktan aşmıştır.

Vatandaşlar! Halife asisi Mustafa Kemal'i İmha ve Kürd hükümetinin kuruluşunu kolaylaştırmak üzere, Cümleniz, bulunduğunuz yerlerde isyanlar, ihtilaller tertip ediniz. Ta ki, ağırlığı günden güne çoğalan bu esaret gömleğini yırtıp atalım. Çünkü esir olmak, mazlum olmak da, zalim olmak kadar ve belki daha büyük bir cinayettir ki cezası idamdır.

Vatandaşlar! Yakında resmen ilân oluncak Kürd hükümeti sancağı altında kucaklaşmak ümidiyle, cümlenizden ve cümlemizden çaba ve gayret bekliyoruz.”

Kürt kaynaklarında ve yabancı yazarların kitaplarında göremediğim bu metin kimler tarafından hazırlanmış, nasıl dağıtılmış bilinmiyor. O günlerde KTC bölgede bu biçimde bir çalışma yürütecek durumda değildi. Kendi içinde sorunları vardı ve Koçgiri hareketiyle organik/örgütsel /önderlik anlamında belirgin bir ilişki geliştirememişti. Bildirinin KTC'den çıkmış olabileceğine ilişkin kaynak gösterilemiyor. Hareketin askeri/politik önderlerinin bildiriye kaleme alıp, kürt militanlar tarafından bölgede dağıtılmış olması düşünülebilir ki, bu bir kanıdan öteye gitmiyor. Bildirinin içeriği ve kullanılan kavramlar ayrıca tartışma konusudur.

Koçgiri'nin önemli bir boyutu Ankara'daki Türk meclisine yaşanmıştır. 3.10.1921 tarihli birleşimin ikinci oturumunda olay meclisin gündemine getirilmiştir. Daha çok Nureddin Paşa'nın neden olduğu vurgulanan Koçgiri olayının açık oturumda mı, gizli oturumda mı görüşülmesinin uygun olacağı tartışıldıktan sonra, Nureddin Paşa'ya uygulanması gereken işlem üzerinde de konuşulmuştur. Bu konuşmalar verilmiş olan 107 imzalı bir önerge üzerine geçmiştir. Meclis bu oturumunda olayın gizli celsede görüşülmesine karar verecektir. Önce, TBMM Gizli Celse Zabıtları'nda Koçgiri olayı ve Nureddin Paşa'nın Kürt köylerinde

uyguladığı şiddet ve tahribatın meclis çatısı altında yapılan tartışmalarını; özellikle konuya ilişkin sözleri vereceğim. 3.10.1937 / 1921 tarihli Perşembe günü Birinci Celse, 85. İçtima'da yapılan tartışmalar üzerinde duracağım. Müzekere Edilen Mevad bölümünde Koçgiri ve Umraniye hadiseleri ve şark vilâyetlerindeki ahvali inzitabiye maddesiyle açılan oturumda ilk sözü Erzincan milletvekili Emin Bey almıştır.

“Efendiler celsei hafiyei biz istedik. Esbabı da; defalarla görüşmüş ve Ümraniye'den geçmiş bir arkadaşınızım. Ben Koçgiri hadiselerini tamamen takip etmiş bir arkadaşınızım. Oradaki cerayarı ahvali tadat etmek için memleketin gerek hayatı siyasiyesine ve gerekse orduda dahi heyeti umumiye zannedildiği için celsei hafiye talep ettik. Bundan dolayı teklif etmiştim. Çünkü orada öyle bir mezalim icra edilmiştir ki tüyleri ürpertir. Çünkü efendiler memlekette yapılan bütün felâketi mezalim Büyük Millet Meclisi namına yapılmıştır. Bunu izah etmek zannedersenem hariçte sui tesir yapar. Celsei hafiye teklifimiz bundan tevellüt etmiştir. Haricin bilmesi lâzım gelmez. Hariç bilse de ecnebi devletlerinin bilmesi lâzım gelmez.

HÜSEYİN AVNİ BEY (ERZURUM)– *Büyük Millet Meclisi kendisini tenzih için çalışmalı. Bu gibi mühim mesaili saklamağa lüzum görmüyorum. Bütün dünya bilmelidir ki biz, memleketimize sahibiz. Yoksa bizim seyyiatimiz (suçlar, günahlar) kaydolur. Bir iki seneden beri bu mezalim samimi gayret ve faaliyetlerimizi sıfıra indirmiştir. Bilelim ki, verdiğimiz selâhiyeti sui istimal edenler vardır. Böyle mezalim kalmamalı, herşey bilinmelidir (gürültüler) aleni olmasına taraftarım.”*

Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey, celsenin kapalı olarak sürmesini, tartışmaların “hafi celsede yapılması”nı istemiştir. Aleni celsede bunların tartışılmıyacağını ileri sürmüştür. Erzincan milletvekili Fevzi Efendi de gizli celseden yanadır. Fevzi Bey, İstanbul'daki müfsitlere (fesatlara) sermaye verilmiş olacağı bu buhranlı zamanda aleni celseyi katiyen kabul edemeyeceğini söylemiştir. Sinop milletvekili Hakkı Hami Bey,

söz alarak celsenin gizli yapılmasına lüzum görmüyorum demiş ve sözleri arasında “*Vaka vardır. İka edenler vardır. Bizce meçhuldür. Fenalık olmuştur.*” cümleleri yer almıştır. Daha sonra Erzurum milletvekili Mustafa Durak Bey söz almıştır:

“*Efendim, bizim celsei hafiyemizin tarihe karışacağından emin değilim. Bütün âleme ilân etmelidir ki, biz sizinle alâkadarız. Memurlar da duymalı, herkes te duymalıdır. Celsei hafiyeye bir memlekette ecnebiye karşı siyasette yapılır. Memleketimizde yapılan mezalimi âleme karşı ilân etmeliyiz. Herkes duymalı. İmzalı bir takririmiz vardır. Bugün vereceğiz. Mesele gayet Mühimdir. Bütün dünya görmelidir. Herkes duymalıdır. Çünkü efendiler, memlekette yapılan bütün felâket, bütün mezalim, bütün seyyiat (bunların millettten saklanmasıdan doğmaktadır.) Biz celseyi alenide yapmak istiyoruz. (Alkışlar)*

Hüseyin Avni (Ulaş) Bey, Koçgiri’de zulüm yapıldığını söyler ve celsenin aleni olmasında ısrar eder:

“*Bu zulüm her tarafta işitilmiştir. Avrupa da işitmiş, bütün safa-hatına vakıftır. Bütün kudretimizi göstermek üzere aleni yapalım. Meclis vardır. Bir adam vazifesini suistimal etmiş, cezasını görsün. Selâhiyetle tecziye etmiş, mesul olmuş. Burada bir millet olduğunu gösterelim. Burada diktatörlük yoktur.*”

TUNALI HİLMİ BEY (BOLU)- *Arkadaşlar, memleketi kurtarmaktan bahsedelim. Evvelâ memleketi kurtaracağız.*

MUSTAFA DURAK BEY (Erzurum) *Memleket adaletle kurtulur.*”

Yapılan konuşmaların yeterli olduğuna ve celsenin gizli yapılmasına karar verilmiş ve görüşmeler sürdürülmüştür. Dersim milletvekili söz alarak önce Kürtlerin geçmişinden, islamla olan ilişkilerinden söz etmiştir. Kürtlerle Türklerin ayrılamayacakları üzerinde durmuştur:

“*Sonra görüyorsunuz, Fransız ve İngilizler bir takım tezvirler yapıyorlar. Kürdistan’a bir şekil vermelidir, böyle olmalıdır diyorlar. Bunlar sırf Kürtleri Türklerden ayırmak, ikisini de boğmaktır. Başka bir fikir değildir. Bugün Kürt Türkten ayrılrsa pek fena olur. Bilmiyorum beyefendi başka kürtleri bilmem, fakat Dersimin vaziyeti böyledir.*”

Dersim millletvekili Hasan Hayri Bey'in 4.10.1921 tarihli ikinci celsede yapılan tartışmalarda Koçgiri olaylarının Alişêr tarafından başlatıldığını söylemesi önemli sözlerdir. Bu sözleri önemli kılan Hasan Hayri'nin kimliğidir. Hasan Hayri bilindiği gibi Kürt tarih yazımında "büyük şehit" olarak anılmaktadır. O'nun siyasal konumu ve Kürtlük çalışmaları içindeki davranışları henüz bütünsel/objektif olarak anlaşılamamıştır. 1925'te, katıldığı Kürt ayaklanması nedeniyle asılmış olması Hasan Hayri'nin eyleminin ayrıntılarla verilebilmesini büyük ölçüde önleyici ve haklılığına katılımı yaygınlaştıran etken olduğu kanısındayım. Oysa Hasan Hayri'nin siyasal eyleminde ve Kürtlük çalışmalarında belirgin ve ilkesel bir tutum görmüyoruz. Koçgiri günlerindeki tutumu buna örnektir. Meclis konuşmaları da Hayri Bey'in siyasal özelliğini yansıtır içeriktedir. Sözlerinin sonu aynen şöyledir:

"Fakat bir an şarktaki orada bir memur var, onunla Koçgiriliyi asacak mısınız? Sonra üç, dört yüz kişi hapishanelerde yatıyor. Bunlardan masumlar çok vardır. Asıl âsiler dağlarda Alişêr denilen herifle beraber diler. Binaealeyh heyet buradan gidinceye kadar af kararının ilânını rica ederim. Bilâkaydüşart olmak üzere."

TBMM'nin Koçgiri ve Umraniye hadiseleri üzerine yaptığı tartışmaların önemli oturumlarından biri 5.10.1921 tarihli birinci oturumdur. Çarşamba günü yapılan bu oturumda kürt köylerinin "yakılıp yıkıldığı" milletvekilleri tarafından dile getirilmiştir. Konya mabusu Vehbi Efendi'nin söyledikleri Şöyledir:

"Efendim mevzuu müzakere olan Koçgiri meselesi, hükümetin zaafından bilistifade beş on çapulcu isyan etmiştir. Şimdi kaç köy basılmış ve o köyleri yağma etmiş sonra hükümetçe tedibi lâzım gelen o dört köy yerine yetmiş seksen köy mahv ve perişan olmuş... (Yanlış sesleri...) Ben biraz fazla, noksan söylüyorum, sen onu düzelt. Şimdi efendiler burada bir mesele var. Hükümet ekser zamanlarda zebunkeşlik (acizlik, kendinden büyüğe gücü yetme) eder, cezası lâzım gelenleri tutamayınca sen bu köye yakınsın, sen de bu köyden su içmişsin, sen de bu tarladan geçmişsin diyerek eline geçeni tecziye etmek hükümetin tedibi

lâzım gelir. Fakat cinayet edenlere Karşı cinayet etmiyenleri muhafaza hükümetin vazifesi iken, bilâkis önüne geçeni, her kim ise yakmış, yıkmış, mahvetmiş der.”

(““)

MUSTAFA BEY (Dersim) - (““) *Koçgiri ahalisi bu ana kadar hükümete burada bulunan o civar mebusu arkadaşlar bilirler, bugün mahiye vergisini verir, tekâlifini verir, yalnız koçgiri değil, orada daha Türk'ün en ileri hanedanı diğer hanedanlara da fenalık olmuştur. Kuruçay civarında Türkler de vardır. Müftü efendi de söylesin, bir Türk köyüne nizamiye zabitanı gitmiş, haniya buradaki halı, kilim demişler? İki kişi bulmuşlar vurdurmuşlardır. Bir kaç kişi çıkmış arkadaşı yatarken görüyorlar. Hani halılar, kilimler diye tazyik ediyor, ahali de aman bizi öldürürsünüz diye derededir, derler.. (““) Öyle ya yazık değil mi bu millete? icabederse bendeniz giderim, gösteririm bunlara karşı. (““)*

Bu adamlar diyorlar ki bir heyet gelsin, heyet gelmeden umum milletin kalbinde, müftü efendinin buyurdukları gibi, kadınların ırzına geçilmiş, herifin oğlu öldürülmüş, karısının ırzına geçilmiş, beş yaşındaki kızının ırzına geçilmek için kesilmiştir. Söylesin müftü efendi, verilen vesikayı gidiniz görünüz, kulağı kesilmiş fenalık yapılmıştır. (““) Allah aşkına bu Topal Osman'ın yaptığı fenalık ne haldir.”

TBMM'nin 29.10.1921 tarihli ikinci oturumunda Merkez Ordu Kumandanı Nurettin Paşa hakkında Lâzistan mebusu Ziya Hurşid Bey'in Dahiliye vekilinden istihzah takriri görüşülmüştür. Ziya Bey söz almış ve Nurettin Paşa'nın Koçgiri'de yaptıklarını anlatmıştır:

“Efendim geçen sene Merkez Ordusu Kumandanlığı ihdas edildi. Nureddin Paşa bu mıntıkaya kumandan olarak tayin edildi. Bu tayinin akabinde Umraniye, Koçgiri hadisesi oldu. Birçok müslüman köyleri yandı. Bu yüzden sade Sivas vilâyetinde pek çok müslüman köyleri yandı, yıkıldı. Ve Nureddin Paşa bu faaliyetini sahile doğru teşmile kalkıştı. Benim anladığıma göre buraları da yakmaya kastetmiştir.”

Erzincan milletvekili Emin Bey'in daha önceki oturumda kürsüden Nurettin Paşa için söyledikleri Koçgiri'de Kürtlerin karşı karşıya bırakıldıkları şiddetin boyutlarını göstermektedir:

"Nurettin Paşa'nın kendi deyişi ile, hükümetin önerilerini daha genişleteceğim diye tuttuğunu öldürmeye, ırlara geçmeye, namuslara saldırmaya kalkıyor. Rica ederim, hanginiz bu facia karşısında sabredebilirsiniz?"

Buna üç yaşındaki çocuklar bile tahammül edemezler. Ve böyle bir şeye maruz kaldığınızda, rica ederim, nasıl karşınıza çıkanlara kurşun atmazsınız? Bu suretle beş milyon, onsekiz milyon liralık servet mahvolmuştur. Bu paralar tamamiyle gitmiştir. Ben kanıtlamaya hazırım. Otuz bin hayvanı Osman Paşa götürmüştür. ("") Refahiye'de bir arkadaşım vardır, onu tanık olarak söylüyorum; ("") Bir Türk servetine gözdikilerek karısı cebren alınmış ve alevisin diyerek herifin malvarlığı yağma edildikten sonra öldürülmüştür.

Efendiler dünyanın hangi yerinde böyle bir hareket görülmüştür ki, babasının bir evladının elinde ip, diğer elinde bir ip olarak çektilerikerek tam altı saat içinde bu surette acımasızca öldürülmüştür? ("")

Nurettin Paşa'nın emri ile buraya gelen sorumsuz Osman Ağa kuvvetleridir. Elbette Nurettin Paşa'ya uyarı gitmiştir. Sonuç olarak, bu gibi olaylara meydan vermeyiniz denmiştir. ("")

Bu Umraniye (İmranlı)'de meydana gelen ve terbiye etmek denilen bu şeyin Afrika barbarlarının bile kabul etmeyecek bir derecede olduğunu görünce Dersimliler korkmuşlar. İşte örneği budur demişler."

Nurettin Paşa'nın Koçgiri'de uyguladığı Kürt imhası Meclis'te oldukça şiddetli tartışmalara konu olmakla birlikte paşa tümüyle gözden çıkarılmamıştır. Nurettin Paşa'nın ordudan atılması veya görevden alınmasını M.Kemal pek uygun görmemektedir:

"... Nurettin Paşa'nın yasa dışı eylem ve davranışlarına gelince... Ben bunları inceledim. Bu incelemelerden bazı sonuçlar da çıkardım. Nurettin Paşa'nın değiştirilmesi kanısı doğmamıştır. Konunun, aynı zamanda, Genelkurmay Başkanınca da sözüünün edilmesi üzerine bir görüş ayrılığı ortaya çıktı"

M. Kemal'in bu dönemde Nurettin Paşa'ya sahip çıkması devletin "kürt siyaseti"nin özelliği nedeniyledir. Devlet Koçgiri'nin şiddetle ezilmesinin önlemlerini almıştır. Ankara hükümetinin 1925'deki Kürt politikası "ezerek çözme"dir. 29 Ekim 1921 tarihli meclis oturumunda Ziya Hurşit'in sözleri kürt sorununda asıl söz sahibi olan tarafın ordu olduğu görülmektedir.

"Demek ki bu adam, TBMM'nin üzerindedir. Ve kendisi orada bir aile hükümeti kurmuştur. Damadı Kurmay Başkanı, bir kardeşi Tokat mutasarrıfıdır. Bütün bunlarla memlekette bir eşkiyalık faslı başlamıştır. ("") Nurettin Paşa, bu olağanüstü yetkileri kimden almıştır? Ordu komutanı olarak en ince ayrıntıya müdahale eder. Savcısıyla, komiseri ile uğraşır. TBMM bu adamı görevinden almalıdır. Ricam budur, bir dakika bile gecikmemesi gerekir."

Görüşmeler soncunda meclis soruşturma kurulu Nurettin Paşa'nın görevinden alınmasına karar vermiştir. M. Kemal bu kararı biraz ağır bulmuştur. Nurettin Paşa yalnızca görevinden alınacak ve Ankara'ya çağrılarak yargılanacaktı. 17 Ocak 1923 günkü meclis oturumunda Nurettin Paşa'nın savunması okunur. Ancak Olay sonuçta kapanır, Nurettin Paşa'nın ordu komutanlığı görevinden alınmasıyla yetinilir. M. Kemal'in tavrı burada belirleyici olmuştur. Nutukta bu tavrını açık biçimde anlatmaktadır:

"Ben Nurettin Paşa'ya uygulanmak istenen işlemi kabul etmedim. Feyzi Paşa hazretleri de benim görüşüme katıldı. İkimizle Bakanlar kurulu arasında çıkan anlaşmazlık, Meclis'çe bir çözüme bağlandı. Meclis'te Nurettin Paşa'yı savundum. Kendisi için ağır bir işlem yapılmasını önledim."

Koçgiri günlerinde Kürtlerin köylerini imha ettiren, onlarca köyün boşaltılması, binlerce baş hayvanın telef edilmesi; Kürt köylülerinin öldürülmelerini sağlayan Nurettin Paşa'ya yapılacak ağır bir işlemi önlediğini söyleyen M. Kemal, bir dönem sonra, kurduğu partinin adayına karşı aday olduğunda bu kez onu "gerici"likle itham ederek meclise gelmesini önlemek istemiştir. 29 Mart 1921 tarihli Sivas Valisi Cemal Bey'in şifre yazısı ve

ordunun beyannamesi Koçgiri günlerinde ordu, bürokrasi, hükümet'in kürtlere karşı tavrının "ezerek çözme" olduğunu göstermektedir. M. Kemal'in Nurettin Paşa'yı bu günlerde koruması bu politakanın gösterilmesidir:

"... Garp Cephesinin aldığı durum devleti şu gaileden kurtarmak ve mümkün mertebe işin içinden çıkmayı gerektirmektedir. ("")

Mazallah hele bir başarısızlık vahim neticeler doğurur.

Madem ki şimdi kendileri sığınma, af ve aman talep ediyorlar, bir genel af ilânı suretiyle cemiyetlerini dağıtmak ve bilahare serkeşlik edenlerin tek tek icabına bakmak, memleketin büyük menfaatlarına uygun olacağı kanaatindeyim."

Nurettin Paşa'yı koruyan M. Kemal, meclis konuşmasında Kürt köylerine uygulanan baskıların, ev yıkmaların gerçek olduğunu da bilmektedir; meclis konuşmasında şöyle diyor:

"Müsaade buyurun. Şimdi efendiler, tenkidat-ı ("") Şarkta hakikaten evlerde bazı taharriyat olmuştur. (taharriyyât: aramalar, aratmalar) ve buyurdıkları gibi şeyler olmuştur. Ben bundan haberdar oldum. ("") Bu adam gayet muhtar hareket etti. Biz buna itiraz ettik. Bu adam illâ benim dediğim olacak derse o vakit prenslik iddiasında bulunmuş olur.

Şimdi bu, bir meseledir. Hatadır, vaki olmuştur, mafevki tarafından da menolunmuştur. Heveskâr olduğuna hükmolunamaz."

Nurettin Paşa "Türkiyede Zo diyenleri temizledik. Lo diyenlerin de köklerini ben temizleyeceğim" demişti. General Abdullah Alpdoğan'ın kayınbabası olan bu üst düzey ordu mensubu daha sonraki dönemde M. Kemal'le de karşı karşıya gelecekti. M. Kemal'in Koçgiri döneminde kendisini meclise karşı korumuş olması bu yol ayrımını önleyemeyecekti. Koçgiri'de uyguladığı şiddet önlemleri 1921'de M. Kemal'in reddettiği şiddet olmamıştı. Nutuk'ta Koçgiri'den şöyle söz etmektedir:

"...1919 senesi içinde teşebbüsat-ı milliyemiz aleyhine başlayan dahili isyanlar süratle memleketin her tarafına sirayet etti, ("") Ümraniye, Refahiye, Zara, Hafik ("") havalisinde alevlenen suriş (kargaşalık) ateşleri bütün memleketi yakıyor,

*hıyanet, cehalet, kin ve taassup dumanları bütün vatan semasını
kesif karanlıklar içinde bırakıyor.”*

(““)

*“... 1921 senesi bidayetinde de Koçgiri aşiret rüesasından
Haydar Bey, İstanbul’da Seyit Abdülkadir’den aldığı talimat
üzerine Alişan ve akrabasından Naki, Alişer vesaire ile hareketi
isyaniyeye başlamışlardı.”*

M. Kemal’in bu günlerde Nurettin Paşa’yı meclise karşı korumuş olması yeterli görülmemektedir. Özellikle Kürdistan milletvekillerinin tutumu ve bir genel af isteklerinin belli oranda gerçekleşmiş olması hiç bir biçimde kabul görmemesi gereken bir öneri olarak anılmaktadır. Genekurmay Harp Tarihi’nin yayını ve aynı cümleleri kullanmış olan Kenan Esengi’nin kitabı bu tepkiyi dile getiren iki resmi kaynaktır. Kenan Esengin bu konuda M. Kemal’in de zaaf içine düştüğünü söylemektedir. Nurettin Paşa, Koçgiri’deki olayların şiddetle bastırılması üzerine sonraki dönemde alınması gerekli idari ve politik önlemlerin neler olabileceği konusunda hükümete önerilerde bulunmuştur. Merkez Ordusu Kumandanı Nurettin Paşa’nın önerileri şunlardı:

“Bu olaylardan ders alınmasını, felâketlerin, hıyanetlerin tekrarlanmaması için bölgede daha esaslı ve ciddi bir operasyon yapılmasını Genel Kurmaya teklif etti. Nurettin Paşa asi köylerini dağıtmak, bunları Anadolu’nun başka bölgelerine yer yer serpiştirmek ve Türklerin arasına yerleştirmek, kendilerine Türk olduklarını aşılama fikrini savunuyordu.” (alıntı, Esengin: s. 193)

Esengin bu Türkleştirme politikasına “yapılacak doğru hareket bu idi” demektedir:

“Denebilir ki, Koçgiri bölgesindeki isyana katılanların hepsi suçlu değillerdi ve kürtlük ideali ile yaşamıyorlardı, o yöne itilmişlerdi. Bununla beraber, o sırada Nurettin Paşa’nın yaptığı teklif uygulanmadığından ve gerekli ciddi tedbirlerin alınmasına engel olunduğundan 1926 Şeyh Sait ve sonraki Ağrı Ayaklanmaları çıkmıştır.”

Esengin, ciddi tedbirlerin alınmasını Kürdistan mebuslarının önlediğini ileri sürmektedir:

“Nurettin Paşa’nın bu fikrine, Büyük Millet Meclisi’ndeki Doğu milletvekilleri şiddetle karşı koydular. Hattâ tutulan ve Sivas’a gönderilen âsilerin ve elebaşlarının affı için bir genel affın çıkarılması lehinde propagandaya bile koyuldular. Bunları Koçgiri aşiret başkanlarından farklı düşünmedikleri çok iyi anlaşılıyordu. Siyasi oportüne ya da duygu zayıflığı üstün gelmeye başlamıştı. (“”) Meclisin bu tutumu üzerine, İçişleri Bakanlığı ve Genel kurmay Başkanlığı, Merkez Ordusu Komutanının fikrini uygun bulmuyarak onu vazifeden almak zorunda kaldılar. Durumu yerinde görmek üzere de Büyük Millet Meclisinden bir araştırma heyeti bölgeye gitti. Bizce Mustafa Kemal Paşa’nın milli mücadele safhasında gösterdiği en zayıf davranışlardan birisi budur.(“”)

Esengin, Kürdistan milletvekillerinin “Kürdistan devleti kurmak” isteyen Haydar Bey’i affetmek için önerge verdiklerini, bunlar hakkında ne düşünmek gerektiğinin güç olduğunu söylemektedir. I. TBMM’de kaynaklara göre 72 Kürt kökenli mebus bulunmuştur. Kuşkusuz bu mebuslar Koçgiri günlerinde, özellikle Nurettin Paşa’nın şiddetin boyutlarını büyük oranda yükseltmiş olması nedeniyle rahatsızlık duymuşlardır. Özellikle Hüseyin Avni Ulaş, Hasan Hayri ve Durak Bey bu rahatsızlığı dile getiren milletvekilleridir. Lazistan mebusu Ziya Bey de özellikle Nurettin Paşa’nın Samsun bölgesinde yaygınlaştırdığı göçertme ve katliam boyutlarına ulaşan eylemlerinden şiddetle rahatsızlık duymaktadır. Kürt illeri milletvekillerinin mecliste Koçgiri olayları nedeniyle görüşüldüğü oturumlarda siyasal/ulusal anlamda organize bir grup görünümü vermemişlerdir. Kürt problemi ve koçgiri olgusunun Koçgiri ile ilgisi konusunda teorik/siyasal söylemleri olmamıştır. Bu milletvekilleri örgütsel/düşünsel bir kürt politik davranışı içinde değillerdi. Meço ve Diyar ağalar bu mecliste bulunuyorlardı ve Koçgiri konusunda Ankara’nın tavrına karşı tepkinin içinde yer almamışlardır. Hasan Hayri, Hüseyin Avni ve Durak Beylerin tutumu ise daha çok Nureddin Paşa’nın kitabında bu konuya ayrıca yer verilmişse de ayrıntılı bilgiler verilememiştir. Meço Ağa için şöyle denilmektedir:

“... Bunun gibi, meşhur Hozat muhtırasını Dersim mutasarrıfına verince, «bu muhtıraya 24 saat zarfında cevap getirmezsen gözlerini oyarım» diyen Meço Ağa, Koçgiri tenkilini

muvafık gören Birinci Meclisin üyeleri arasında «Kürdistan me'usu» olarak yer alacaktır.”

Koçgiri – Nurettin Paşa olayının meclis oturumları görüşmeleri incelendiğinde; Kürdistan milletvekillerinin belirgin biçimde ve organize tarzda hareket etmedikleri görülecektir. Görülebilir biçimde Nurettin Paşa'nın yaptıklarından rahatsızdırlar. Bir 'genel affın daha uygun olacağı ve olayların yaygınlaşmasını önleyeceği kanısındadırlar. Bir kürt programına sahip nitelikleri yoktur. Çoğu da sessiz kalmışlardır. Ancak sonuçta “Koçgiri tenkil” ne onay vermişlerdir. Nurettin Paşa'nın davranışları nedeniyle görevinden alınmasına da olumlu yaklaşmışlardır. Koçgiri çalışmasında Kürdistan milletvekillerinin konumundan söz edilmektedir:

“Mustafa Kemal, ön çalışmalarını Ankara'da bir Heyet-i Toplamakla geliştirirken, Koçgiri de milli bir hareket için gerekli örgütlenmeler devam etmektedir. Ankara, Koçgiri ve Dersim illeri gelenlerinin meclise girmeleri taraftarıdır. Bu nedenle Alişan Bey'in de gelmesi istenir. Ancak Alişan bu isteği reddeder. Meço Ağa, Diyar Ağa, Mustafa Bey, Ahmet Ramiz, Hasan Hayri ilk Dersim mebusları olarak Ankara'ya giderler. (“”) Oysa aynı günlerde 72 Kürt mebus Ankara Hükümeti ile beraber olduklarını İtilâf Devletleri'ne bildirmişlerdi.”

Hasan Hayri 72 Kürdistan mebusu arasında, Koçgiri meclis oturumunda en uzun ve hararetle konuşmayı yapan Kürt mebus olmuştur. Kürtlerle Türklerin kardeş olduklarını ve hiçbir suretle bu iki kardeş kavmin birbirlerinden ayrılmıyacakları Hasan Hayri'nin konuşmasının esas düşüncesi idi. Koçgiri çalışmasının dipnotunda, bu dönem Türk meclisine katılmış olan ve o günkü kavramla “Kürdistan mebus”ları olarak adlandırılan mebusların “çıkarcı görülebilir” liklerine işaret edilmektedir. Bunların büyük bir kısmı Türklerle birlikte ve Kemalist karargâhın yönetiminde hareketin doğruluğuna inanmışlardır. Ankara'nın bu süreçte kullandığı etnik kimliklere vurgunun bunda ne oranda etki yarattığı ayrıca tartışma, araştırma konusudur:

“Öte yandan, Ankara Hükümeti, Dersim ve çevresi üzerinde saygınlığı ve etkinliği olan bazı aşiret reislerinin Meclis-i Mebusan'a girmesini sağlar. Meço Ağa'nın, Diyar Ağa'nın

meclise girdikleri ve kürdistan'ın her tarafından da hükümete temsilciler gönderildiği, meclisin kürtleri de temsil ettiği ve kürdistan'ın haklarını savunacağı geniş bir propaganda kampanyası içinde yaygınlaştırmaktadır."

Meço Ağa Elâzığ valisinin, bizzat Pertek'e gelerek Mustafa Kemal adına; "esasen Kürtlerin isteklerinin kabul edilmesinin mahzurlu görülmediğinin" anlaşılması ve ikna olması üzerine Elâzığ'a oradan da Ankara'ya gidecekti. Diyar Ağa'da aynı yolu izleyecekti. Ankara Askerlik Şubesi başkanlarından Dersimli Mustafa, Dersim'in Karabal aşiretinden kolağasılıktan emekli Kango oğlu Ahmet Ramiz, binbaşı Hasan Hayri Dersim mebusları olarak I. TBMM'ne gireceklerdi. Ankara'yı bu dönemde mebus olmama yönünde "red edebilen" Alişan Bey'dir. Ankara, Alişan'ın Sivas mebusu olarak meclise girmesini veya Sivas'ta yüksek bir görevde çalışmak üzere Dersim'i terketmesini istemiştir. Ancak Alişan bu teklifi kabul etmemiştir. Ankara'nın Dersim'e bir kürt mutasarrıf atama vaadi de vardı. Dersim mebusları, Seyit Rıza'yı da etkilemek istemişlerdir. Meclise girmelerinin ve Ankara'yı desteklemelerinin asıl amacının Kürdistanın haklarını kabulettirmek olduğunu ısrarla savunmuşlardır. Ancak; Seyit Rıza'nın bu konuda pek ikna edilmediği anlaşılıyor. Seyit Rıza ve bir takım aşiret önde geleninin meclis riyasetine çektikleri telgraf bunu gösteriyor. Telgrafta; meclisteki mebusların Dersim'i temsil etmedikleri yazılıydı. Ankara'daki Kemalist karargâh'tan ayrı duran bu telgraf sahiplerinin isteği:

- a) Dersim'in müstakil bir idareye kavuşturulması,
- b) Milli talebin Ankara Hükümetince kabul edilip, ilân edilmesi
- c) Ancak bundan sonra; Kürdistan'ın bir konfederasyon biçiminde hükümetle işbirliğine gidebileceği'dir.

Ankaradaki BMM'ne katılan Kürt milletvekillerinden çoğunluk bu kürt taleplerinden ayrı düşmüş sayılmaktadır. Koçgiri çalışması bu milletvekillerinin koçgiri tedipini uygun gördüklerini söylemektedir:

" Kürt mebuslarının çoğunluğu hayatlarından memnundurlar. Ve ordunun tenkil hareketini muvafık görmektedirler. Ordunun gayri insani metodlarla savaşı sürdürdüğünü ve Topal Osman çetesinin vahşetini meclise getiren tek isim Erzurum milletvekili

Hüseyin Avni Bey'dir. Hüseyin Avni Bey'i destekleyen birkaç mebus arasında Hasan Hayri de vardır."

Alevi-bektaşî kaynaklı kitaplarda I. TBMM'ne Dersim'den mebus olarak M. Kemal tarafından alınan mebusların alevî oldukları üzerinde durulmaktadır. Bunların kürtlüklerine ilişkin herhangi bir kanı dahi söylenmemektedir. Alevîlerle ilgili çalışmalarıyla üne kavuşan Cemal Şener bunların başında gelmektedir. Cemal Şener, Dersim'den meclise çağırılmış olan mebuslar için "büyük bir sosyal olay" demektedir.

"... Çeşitli Alevî yörelerden bir dizi Alevî-bektaşî ileri geleni Meclis'e milletvekili olarak çağırılmıştır. Bu olay Anadolu'daki Alevîlik tarihinde ilk defa görülen sosyal bir olaydır. ("") şimdî devletin en yüksek karar organında görev vermek üzere çağırıyordu. Bu büyük bir sosyal-toplumsal değişimdi."

Alevî yazarlar Koçgiri'de "etnik içerik" görmektedirler. Hatta, daha da uç söylemlere yönelen alevî yazarlarından bazıları Koçgiri hareketinin Türklüğe karşı olduğunu ileri sürmektedirler. Bunlara göre Koçgiri hareketine Alevî-bektaşîler destek olmamışlardır. Alevîler, bu kesim yazarlarına göre M. Kemal'in eyleminin yanında yer almışlardır. TBMM'ndeki Dersim mebusları da bu tavrın temsilcileri olarak görülmektedir. Bu dönem Dersim mebusları için en açık ifadeler kullanan, hareketin içinde yer almış hatıra sahibi Dr. Nuri Dersim'dir. Dersimi, Sivas-Koçgiri Alevî Kürt aşiretlerinin Dersim aşiretleriyle münasebetlerini tesis etmek ve bu suretle teşkilât yapmak üzere Sivas muntikasına gönderilmiştir; bu konumu nedeniyle hatıraları birinci tanıklık olarak önemlidir. Bu görev kendi ifadesine göre KTC tarafından uygun görülmüştür. Dersimi, bu günlerde yaşadığı ve Kürt milletvekillerinin seçimiyle ilgili bir anısını anlatmaktadır. Bu anı, I. TBMM'ne katılan ve Koçgiri tenkil hareketi oturumlarında Kürt mebusların tavırlarını anlamamıza yarayan ipuçları vermektedir:

"... Türkler bir taraftan bu askeri tedbirleri alıyor ve diğer taraftan yalan, hile ve desise yollarını da elden bırakmıyorlardı. Meço ve Diyar ağaların Dersim mebusu olarak tayin edildiklerini, Kürdistanın her tarafından Ankara'ya mümessiller geldiğini, hatta esasen kürdistan istegini kabülde hiç bir mahzur bulunmadığını, Elâziz valisi, Mustafa Kemal'in adına ilân eiyor ve bu

ilânı bizzat pertek ilçesi merkezine gelerek Dersimli Meço Ağaya bildiriyordu. Mutasarrıf, bu gibi vaadlerle Meço ağayı aldatmış, Pertek'ten Elâziz'e ve oradan da Ankara'ya götürüp Mustafa Kemal ile görüştürmüştü.

Meço'nun bu hareketini gören Diyar Ağa dahi, Ankara'nın kendine gösterdiği mehlaat ve payeye kapılarak, kürt milli harekâtına arkasını çevirmiş ve Mustafa Kemal'in tuzağına düşmüştü.

Mustafa Kemal; Ankara askerlik şubesi başkanı Dersimli Mustafa'yı, Sivas'ın Aziziye kazasına uzun seneler evvel yerleşmiş olan Dersim'in karabal aşiretinden kolağasılıktan emekli Kongo Oğlu Ahmet Ramiz'i, Ve binbaşı Kürt Hasan Hayri'yi dahi kandırarak, bunların Dersim Mebusu tayin edildiklerini acele olarak Dersimlilere bildirmiş ve bu suretle Dersim milli harekâtını zaafa düşürmeğe muvaffak olmuştu.”

Dersimi, bu günlerde Dersim'in fiilen bağımsız bir konum aldığını ve Seyit Rıza'nın elinde bulunduğunu; Seyit Rıza'nın Ankara ile işbirliği yapan Kürt mebuslarının “menfaatsever kimseler oldukları” nı toplantı ve kongrelerle Kürt kitlelerine anlattığından sözetmektedir. M. Kemal, Dersimi'nin anlatımına başvurduğumuzda, Alişan'ı elde etmek istemiştir. Ancak; bu mümkün olmamıştır. Bura da ilginç olan bir durum, Dersimi'nin kendi konumuyla ilgilidir. “Rüşvetle milli heyecanı köreltmek” amacıyla Dersimi'ye göre M. Kemal'in emriyle kendisine bir çiftlik verilmiş. Üstelik adına tapuya tescili yapılıyor ve iskân müdürü aracılığıyla da topuya yazdırılıyor:

“Vali Reşit, Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek hem tahliye ve hem de adıma bir çiftlik teşkil olması için teşekkür etmemi ısrar ediyordu. Her iki cihetin Dersimlilere dahi iblağını benden talep etmediği de vali paşa hazretleri unutmuyorlardı.

Tapu dairesince, Süleymaniye çiftliğinin namına tesciline başlanmıştı...”

Kuşkusuz bu “rüşvet”in Dersimi'yi kürtlük çabalarından vazgeçirmiycekti.

Dersimi, hatıralarında, BMM'ne bu “rüşvet” karşılığı giden milletvekillerinin tutumundan da sözetmektedir:

“Bu sırada Ankara Büyük Millet Meclisi’nde, merkez ordusunun Koçgiri üzerine hareketi müzakere ediliyor ve Kürdistan mebusu adını taşıyan ve kürtleri hiçbir suretle temsil etmiyen bir takım dalkavuklar, Mustafa Kemal’e hoş görünmek için, kürtlerin imhasını hedef tutan bu harekâtı, “muvaafık” sedalarıyla tasvip ediyorlardı. Bu dalkavuklardan istisna teşkil eden yalnız Erzurum mebusu ve şadan aşireti aydınlarından Hüseyin Avni olmuştu. Bu zat, kürtleri imha hedefini güden böyle bir hareketin icrasına itiraz etmek cesaretini göstermişti.”

Dersimi, hatıralarında I. TBMM’ne katılmış Kürt mebuslar için -tümü kastedilmiyor- oldukça sert kavramlar kullanmaktadır:

“Asırlardan beri kürt milletini istismar eden ve kürt kanını emen tufeyli aşiret reisleri zümresinden olup, bir zaman kızıl sultanlara hizmet eden ve şimdide Türkiye Büyük Millet Meclisinde kürsü işgal ederek yine sayyadı bir insafa hizmetten zevk alan alçaklar, kürt milletinin bu büyük faciası karşısında lakayt kalıyorlar ve can veren ırkının iniltileri, bu sefillerin vicdanında hiç bir tepki yapmıyordu.

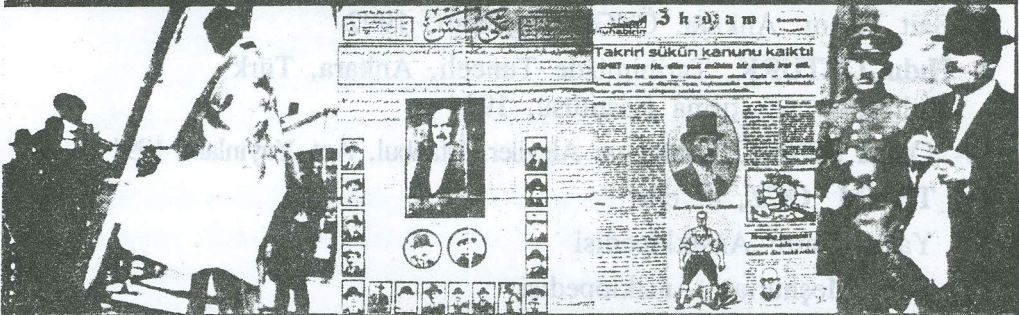
Fakat tarih amansız bir hakimdir, o, (“”) işbirliği yapan soy-suzları bizzat (“”) eliyle cezalandıracaktı. ibret...”

KAYNAKLAR

- 1- **Faîk BULUT**, Belgelerle Dersim Raporları. İstanbul, Yön Yayınları, 1992
- 2- **Kadri CEMİL PAŞA**, Doza Kurdistan. Ankara, ÖZGE Yayınları
- 3- **Dr. Veteriner Nuri DERSİMİ**, Kürdistan Tarihinde Dersim. Diyarbakır, Dilan Yayınları, 1992
- 4- Hatıratım. Ankara, ÖZGE Yayınları 1992
- 5- **Nurettin GÜLMEZ**, TBMM Zabıtlarından Doğu ve Güneydoğu Meselesi. İstanbul, Hamle Yayınevi, 1992
- 6- **M.A. HASRETYAN**, Türkiye’de Kürt Sorunu (1918-1940). Berlin, Weşanen Kurdi, 1995
- 7- **Koçgiri Halk Hareketi**. İstanbul, Komal Yayınevi, 1992
- 8- **Robert OLSON**, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı. Ankara, ÖZGE Yayınları, 1992
- 9- **Hıdır ÖZTÜRK**, Tarihimizde Tunceli. Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1984
- 10- **Cemal ŞENER**, Atatürk ve Aleviler. İstanbul, Ant Yayınları, 1991
- 11- **TBMM GCZ**, 4. cilt
- 12- Yakın Tarih Ansiklopedisi
- 13- Türk Meşhurları Ansiklopedisi
- 14- Aydınlık Arşivi
- 15- 1. TBMM Albümleri
- 16- TBMM GCZ (1920-1923) ciltleri

İsmail Göldaş

Takrir-i Sükûn Görüşmeleri

1923 "Seçim"leri, Atama Meclis ve Sonrası

400 YAŞINDAKİ ŞEREFNAME ve ŞEREFXANÊ BIDLİSİ

Ahmet ÖNAL

**İran ve Osmanlı'nın emrine amade bir yaşamdan sonra,
Şerefname'ye ayrılan iki yıl.**

Şerefhan, Şubat 1543 yılında dünyaya gelir... Babası Emir Şemsettin olup, Rojeki aşiretindendir. Osmanlılar, Şerefhan doğmadan sekiz yıl önce babasını emirlikten azleder. Bu nedenle Osmanlıların düşmanı olan Sefavilerin yanına ve emrine girer. İlk ve orta dönemdeki hayatını İran'ın büyük adamlarıyla geçirir. Sekiz yaşında iken babası tarafından başkente gönderilir. Orada birkaç yıl, birinci Şah Tehmasb'ın oğulları ve akrabaları olan bazı emirlerle Has Harem'de okumaya devam eder. 12 yaşında emirlik işleriyle uğraşmaya başlar. 1555 yılında Kuzey Azerbaycan'ın Şirvan bölgesinde Selyan ve Mahmet Abat emiri olur. Babası, ona güvenilir bir kişi olan Şeyh Emir Bilbasi'yi gönderir. Üç yıl sonra da Şerefhan Hamadan'a nakledilir. Ora hükümdarı, dayısı Mehmet Bey idi. Çok geçmeden dayısının kızıyla evlenir ve Hamadan da 1560'a kadar kalır. 1566 yılında "Rojeki Aşireti Emirliği" Ünvanını alır. İki sene Kazvin'de Şahın köşkünde kalır.

Şerefhan, 1568 yılında Geylan bölgesinde Ahmet Han'ın 18 bin kişilik ordulu ayaklanmayı bastıran ve böylece Geylan aşiretinin isyanlarına son veren ordunun komutanıdır. Bölgede asayiş tam olarak sağlandıktan sonra Şah, Şerefhan'ın başkente dönmesine izin verir. Şerefhan, başkente döndükten kısa bir süre sonra, Kuzey Azerbeycan'a gönderilir. Şah İsmail 1576 da tahta çıktığında, Şerefhan İran Kürt Aşiret emirlerinin emiri olur. Kürdistan ve Loristan'ın önemli işleri ona verilir.

1578 de Şah İsmail öldürülür ve yerine Mehmet Hüdabend geçer. Ondan sonra İran büyük bir kaosa girer. Bir taraftan Kızılbaşlar isyan eder, diğer taraftan da Osmanlı Ordusu

Azerbeycan'a saldırır. Bu sırada Osmanlılar, Şerefhan'ı kendi yanlarına çekmeyi başarır. Böylece Aralık 1578'de Şerefhan, Osmanlıların taraftarı olur ve 400 silahlısıyla beraber Nahçıvan'dan Kürdistan'a geçer. Artık on yıl boyunca, Şerefhan Bitlisi üçüncü Murad'ın Kafkasları almak için İranlılara karşı açtığı savaflara katılır. Şerefhan'ın bu girişimi, Sultan Murad'ı memnun eder. Sultan Murad özel bir mektupla ona teşekkür eder. Bitlis bölgesinin hanlık ve hükümdarlık ünvanını ona ve oğullarına armağan eder. Şerefhan 53 yaşına geldiğinde Kürt tarihiyle ilgilenmeye başlar. Bitlis bölgesinin hükümdarlık işlerini oğlu Ebul Meali Şemsettin Bey'e bırakır. Böylece hayatının 32 yılını İran, Türkiye ve Kürdistan'daki olaylarda geçiren Şerefhan Bidlisi, Ömrünün ancak son iki yılını Kürt tarihine adar.

Şerefhan Bitlisi'nin ölüm yılı tam olarak bilinmemektedir. 1983 yılında Lübnan'da bulunan Şerefhan Bitlisi'nin torunlarından Ziya Şerefhan'ın, Kürt şairi Hejar'a yazdığı mektupta, büyük atası Şerefhan'ın 1604'te öldüğünü yazar. Ancak Kemal Mazhar Ahmed Şerefhan'ın bu tarihten önce öldüğünü iddia etmektedir. Çünkü Şerefhan Bitlisi, daha gençliğinden itibaren tarihi sevmeye başlar. Kendisi bu konuda şöyle der: "Ben bu sayfaların yazarı olarak , hayatımın baharında ve gençlik yıllarımda okuma ve yazma konusunda kendimi geliştirdiğim sırada, sağımı ve solumu tanıdım. Her daldan bir şeyler öğrendikten sonra, tarihi okumaya ve yazmaya başladım. Ben daha gençliğimde bu değerli bilim dallarında iyi bir şeyi sunmak ve benden önceki tarihçilerin yapmadığı bir şeyi yapmak istedim". Şerefhan'ın bu sözleri sadece genç yaşta böyle bir konuyla uğraştığını ispat etmiyor, aynı zamanda tarihe ilgisinin yüksek olduğunu ve bilime inancını olduğunu da ortaya koyuyor.

Şerefhan, Şerefname'yi yazmaktaki amacını şöyle anlatıyor: "Kuvvetsiz, sahipsiz ve dilsiz olan ben, elimden geldiği kadarıyla Kürdistan'ın ve Kürtlerin büyüklerini ve ünlülerini tanıtmak için bilgiler toplamak, Acem tarihinde okuduğum ve yaşlı adamlardan duyduğum şeyleri yazmak istedim. Ve yazdığım kitabıma Şerefname adını vermeye karar verdim. Tüm ümidim ve isteğim Kürt

ünlülerinin adlarının unutulmamasıdır". Şerefhan'ın büyük umudu yazdığı eserle gerçekleşti. Şerefname, Kürtlerin ve bilginlerin gözünü aydınlatan en kapsamlı eser. Bu eser Doğu halklarının tarih kütüphanelerinin değerli bir kaynağı ve mubalağasız her araştırmacının baş yapıtı.

Şerefname iki bölümden oluşuyor

Şerefhan, 1588'de materyal toplamaya başlar. 1597'nin Ağustos ayında birinci bölümünü bitirir. Bu bölüm, Kürt ve Kürdistan tarihine ayrılmış. Şerefname'nın birinci bölümü ikinci bölümden daha ilgi çekicidir. Şerefhan, 13 Ağustos 1597'de Şerefname'nin ikinci bölümüne başlamış ve Eylül 1598'de bitirmiştir. İkinci bölüm, Osmanlı sultanları, İran padişahları ve Kürdistan'da 1558 ile 1587 yılları arasında meydana gelen olaylar hakkında yazmış. Aynı zamanda ikinci bölümde, Holako, Cengizhan, Timur, Akkoyunlu ile Karakoyunlulardan bahseder. Kitabın ikinci bölümü, hacim ve içerik bakımından birinci bölüm kadar zengin. Ama ikinci bölüm birinci bölümden daha az ilgi çekicidir. Bunun nedeni de Şerefname'nin birinci bölümündeki konulara Şerefhan'dan önce hiç bir tarihçinin değinmemesindendir. Kürdistan'ın ve Kürtlerin eski tarihiyle ilgilenen tarihçiler, Şerefname'nin birinci bölümüne başvurmadan edemez. Şerefname'nin önemi şurdan kaynaklanır ki, gerçekleri olduğu gibi aktarmıştır. Ayrıca eser, Orta Doğu'da 16. yüzyılda gelişen olaylara değinir. Bu olayların çoğuna Şerefhan da katılmıştır veya katılanların ağzından duymuştur. Dolayısıyla eser yalnızca bir araştırma ve derleme değil, birinci elde gözleme dayanan, yaşanmış ve anısal bir yönü de vardır.

Eski tarih kaynakları sayesinde tarihçiler bilirler ki, Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi olan Rus asıllı Rokslan, Sultan Süleyman'ın diğer karısından olan ve padişahlığa aday olan büyük oğlu Mustafayı öldürmesi için çalışmıştır. Böylece padişahlık kendi oğlu olan Selim'e kalacaktı. Ama Şerefname'nin ikinci bölümü olmasaydı, kimse Hakkari emiri Seyit Muhammed'in bu olayda parmağının olduğunu bilmeyecekti. Şerefhan, Şerefname'nin

ikinci cildinde olayı şöyle anlatır: " Sultan Süleyman İran'ı işgal etmek için İstanbul'dan ayrılır. Sultanın ordusu Arkeli bölgesine vardığında duraklayıp çadırlar kurar. İşte o sırada Sultan Süleyman'ın büyük oğlu Sultan Mustafa, büyük bir orduyla, Amasya'da Muhammed'in yardımıyla Şah Tahmasb'ın adına sahte bir mektup yazar. Sultana ulaştırır. Sultan Süleyman mektubu okuduğunda çok sinirlenir. Ve hemen Mustafa'nın yakalanması için emir verir ve onu gizlice boğdurtur"

1567 de ikinci İsmail, padişahlık tahtına çıktığında babası Şah Tahmasb'ın altın ve mücevherlerle dolu hazinesinin sayımının yapılması için, Şerefhan'ın zimmetine verir. Belli ki hiçbir kaynak Şerefhan'ın, Şah Tahmasb hakkında yazdığı kadar yazmamış. O, Şah Tahmasb'ın altınını, gümüşünü, ipeklerini, silahlarını, cephanesini ve atlarını sayısal olarak anlatmıştır. Onun dediğine göre, üçyüzseksenbin altın ve gümüş tümen (iran para birimi), bir milyon sekizyüzbin gram altınla gümüş ve daha birçok altınla süslenmiş veya kaplanmış elbiselerini ardında bırakmıştır. Sözde hiç bir sultan veya padişah İslamın doğuşundan o ana kadar bu miktarda pahalı eşyayı geride bırakmamıştır.

Geylan ayaklanması ve onun bastırılması, Şerefhan'ın bahsettiği ve kendisinin de bu olaylara şahit olduğu önemli tarihi olaylardandır. Aynı zamanda Şerefhan'ın, Osmanlılar'ın 1578 ile 1588 yılları arasında Kafkaslar'ı işgal etmek için yaptıkları savaşlardan bahsetmesi önemli bir tarihi olaydır. Çünkü kendisi Gürcistan'ın işgal edilmesi için gönderilen ordunun başkomutanıdır. Bunlardan başka Şerefname'nin ikinci bölümü Kürt halkının tarihinde birçok karanlık yönü aydınlatma bakımından önemlidir. Özellikle 16. yüzyıl olaylarından ve bu dönemde oluşan savaşlar ile Kürtlerin bu savaşlardaki rolünden bahseder. Bu nedenle de ayrıca önemli bir kaynak olduğu tartışma götürmez.

Şerefhan, Şerefnamenin ikinci bölümünde (Hatimede) 1551-1552 olayları olduktan sonra Şah Tahmasb, Erciş'e yöneldi ve ordaki kaleyi kuşatmaları için adamlarına emir verdi. Kızılbaşlar, kaleyi kuşattılar ve içerdekilerle çatışmaya başladılar. Ama kuşatma dört ay sürdü ve kış geldi. Kışın soğuğu ve kar

bastırmaya başladı. Şah Tahmasb'da askerleriyle beraber Çadırların içinde kışı geçirdi. Ama Şah Tahmasb, kuşatmadan vazgeçmedi. İçindekilere bütün yardımların kesilmesi için adamlarına emir verdi. O zaman tesadüfen Buhtiler'den, Emir İbrahim Gurgili ve adamları kalenin içindeydiler ve hiç bir şekilde teslim olmaya yanaşmıyorlardı. Ama kaledeki Rumlar, gizlice Kızılbaşlarla anlaştılar ve onlara merdivenle ip sarkıttır. Onlardan birkaç asker içeriye girebilir. Böylece Buhtiler'e saldırılır. Sonuçta kaleyi ele vermek istemeyen ve direnen Buhtiler'in hepsi öldürülür.

Şerefname, nasihatlarla doludur, doğru bilgi ve değerlendirmeyele geleceği aydınlatma olanağını sunar.

Şerefhan Bitlisi, nasıl , ne yazacağını ve nereden başlayacağını iyi bilir. Kendisinin de dediği gibi, "Tarih tüm sanatların üstündedir. Çünkü ibret ve nasihatlarla doludur. Geçmişteki olayları bize anlatır ve geçmişimiz hakkında bizi bilgilendirir." derken kendisi de dahil, kurtlerin yaşadıkları traji - komik tarihlerinden yeterince ders almadıklarını görebiliyoruz.

Şerefhan, Şerefname'nin yazılması için birçok Arapça ve Farsça kaynaktan başka. Atalarının söz ve konuşmaları, şairlerin okuduğu yazdığı şiirleri, şarkıları ve kendi deneyimlerinden faydalanmıştır. Ayrıca Evliya Çelebinin, Bitlis Seyhatnamesinde de belirttiği üzere "Zengin ve muhteşem kütüphanelerle ünlü Bitlis" li olması da kendisine önemli olanaklar sunmuştur. İşte Şerefhan bütün bunları inceliklerle değerlendirir ve sonra da kullanır. Y. Vasilivia bu konuda şöyle der: "Şerefhaneme'nin yazarı halktan aldığı ve duyduğu haberlere karşı çok ihtiyatlı davranırdı. Bu olayların doğru olduğuna emin olduktan sonra onları malzeme olarak kullanır..."

"Şerefhan, Şerefname'nin yazımına başladığı zaman, Safevilerle olan ilişkileri kötüydü. Ama Osmanlı sultanlarıyla ilişkileri iyiydi. Buna rağmen bunlardan herhangi birisinden bahsettiği zaman gerçekleri yazardı. Örneğin Şerefhan, Şah Tahmasb ve Sultan Murad'ı aynı şekilde övmüştür. Halbuki ikisi birbirine düşman idiler".

Şerefhan; alt sınıflardan çok, sultan ve padişahların penceresinden dünyaya bakmış olmasına rağmen, Kürt merkezli Ortadoğu tarihine ışık tutar.

Bahsettiklerimiz ve daha pekçok neden, Y. Vasiliva'yı böyle düşünmeye itmiştir. Dikkat çekmektedir ki alt sınıflardan çok sultan ve padişahların penceresinden dünyaya bakmıştır. Buna rağmen "Sanırım ki, hiç bir eser "Hatime" yani Şerefname'nin ikinci cildi gibi gerçekleri içermemektedir. Ayrıca İran'ın 16. yüzyıl hayatını ve olaylarını bize aktarmıştır. Özellikle 1576'da Şah Tahmasb'ın ölümüyle başlayan karanlık günleri". Aynı zamanda büyük bilim adamı P. Petroşevsky de Şerefname'ye çok değer verir ve eski Ermeni kaynaklarla aynı seviyede tutar.

Vilyaminov Zernov da 1860 yılında Şerefname hakkında şöyle yazmıştır: "300 yıldır Doğu'da hiç bir tarihi eser Şerefname seviyesine ulaşmamıştır." ileride de anlatacağımız gibi bilginler son derece Şerefname'ye önem vermişlerdir. Bu da kaynağın önemli bir yapıt olduğunu ispat eder. Dr. Şemsi bu konuda şöyle yazar: "Bu değerli çalışma, yalnız Kürt tarihinin incelenmesi için önemli bir kaynak sayılmaz, aynı zamanda Azarbeycan, İran, Türkiye ve diğer komşu ülkeler için de önemli sayılır. Bunun için Şerefhan'dan sonraki yazarlar en fazla Şerefname'den faydalanmışlardır." Bu da göstermektedir ki Şerefname kürt merkezli Ortadoğu tarihine ışık tutar.

Şerefname içerik ve dilbilgisi yönünden zengindir.

Şerefname içerik yönünden zengin olduğu kadar, dilbilgisi yönünden de zengindir. Şerefhan, diyor ki: "Tarihçi iyi bir kalem sahibi ve iyi bir yazar olması gerekir." Hiç kimsenin, Şerefhan'ın iyi bir yazar ve tarihçi olduğundan şüphesi yoktur. Bu bakımdan ünlü Kürt şairi Hejar : "Eğer Şerefhan'ın yaşadığı dönemdeki Farsça yazılarını Şerefname'nin Farsçasıyla karşılaştırsak, hiç şüphe yok ki bu yazıların hiçbirisi Şerefname'deki Farsça'nın seviyesine ulaşamazlar. Çünkü Şerefhan eserinde güzel ve edebi bir Farsçayı kullanmıştır" diye açıklamada bulunur..

Şerefhan, Şerefname'sini eleştiriye açık tutar.

Herşeyden önemlisi Şerefhan, tüm şatafatlı komutan ve mirliğine rağmen kibirli değil. Aksine mütevazı ve sade bir bilgin gibi davranır. Ve bilginleri, Şerefname'yi eleştirip değerlendirmeye davet ederek şöyle der. "İyi kalpli ve dürüst bilginlerden ricam, eğer kitabımda bir yanlışlığı görürlerse incelikle not etsinler. Yanlışlıklarımı veya eksikliklerimi alaya almadan, düzelterek bana yardımcı olsunlar". Şerefhan, zamanındaki ve daha önceki tarihçilerin yolunu tutmuş ve kendisini onlardan farklı göstermemiştir. Eserlerinde makul ve yerinde iftihar etme duygusu göze çarpar. Şerefhan bundan emindir ki, Şerefname'nin sayfaları bir gün gelir bir ışık gibi ışın salar ve başta kürtleri, ortadoğu ve tüm dünyayı aydınlatır. Zaten öyle de oldu. Çünkü Şerefname, erken vakitten bilginlerin ilgisini çekmeye başlamıştır.

Şerefname el yazılarıyla çoğaltılarak kütüphanelerde muhafaza edildi.

Şerefhan'ın yaşadığı dönemde okuyanlar birinci ve ikinci bölümlerinin el yazmalarıyla çoğaltmaya başladılar. "1606 yılında Kilis şehrinde Nurettin oğlu Hasan, 327 sayfada Şerefname'yi hiç bir şeyi değiştirmeden yazar. Ve şimdi Oxford'un Budlian Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Hasan Bey Yazdı de 1645 yılında Şerefname'nin el yazmasını yapmıştır. Şimdi dünyanın ünlü kütüphanelerinde, Şerefname'nin 27 nushasının el yazısı bulunmaktadır. Belki de Şerefname'nin aslının Kürdistan da veya herhangi bir Orta- Doğu ülkesinde bulunması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Şerefhan'dan sonra, Şerefname'nin elle yazılması birçok kişi tarafından gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Erivan şehrinin Matenederan Kütüphanesi'nde bulunan Şerefname'nin el yazısı 18. yüzyılda yazılmıştır. Şerefname'nin en eski, en değerli ve en doğru elyazısı, Şerefhan'ın kendi eliyle yazdığı "Kürdistan Tarihi Şerefname"si adını taşır ve şimdi Oxford'un Badlian Kütüphanesi'nde bulunmakta olanı da bu diye belirtilir. Ruslar 1826-1828 yıllarında Farslarla yaptıkları savaşta galip geldikten sonra Erdebil'in ünlü kütüphanesini Petersburg'a naklet-

mişler. Orada bulunan ünlü kitaplardan biri, Şerefname'nin kendisinin de denetlediği ve 1598 de yazılan Şerefname'nin el yazısıdır ve kendi imzasıyla damgasını vurmuştur. Bu el yazısı şimdi de Leningrad umumi kütüphanesinde korunmaktadır. Şerefname'nin diğer elyazıları Britanya Müzesi'nde ve İstanbul Kütüphanesi'nde de korunmaktadır.

Çevirmenler, Şerefname'nin yazılmasından kısa bir süre sonra, bu eseri başka dillere çevirdiler. Kitabın yazılışından sonra, bir yıl geçmeden iki defa Türkçeye çevrildi. İlk Mehmet Bey Ahmet Bey Mirza; 1667-1668 tarihinde, Şerefname'nin özetini Türkçeye çevirdi ve şimdiye kadar iki elyazısı bulunmuştur. 20 yıl sonra Sami adında bir tercüman ya da çevirmen Şerefname'nin tümünü Türkçeye çevirmiştir. Daha sonra da belirteceğimiz gibi, Şerefname birçok Doğu ve Batı dillerine çevrilmiştir. Böylece Şerefname birçok Doğu ve Batı dillerine çevrilip kütüphanelerde muhafaza edilen önemli bir kaynak olmuştur. Katip Çelebi diye tanınan Hacı Halifa, Şerefnameden çok faydalanmıştır. Özellikle Kürdistan'ın coğrafik durumu ve yeri ile göçmen aşiretlerin hayatıyla ilgili konularda faydalanmıştır. Ondan sonra Evliya Çelebi (1611-1679) de Şerefname'den çok faydalanmıştır. Birkaç defa Şerefname ve yazarının adını ünlü kitabı "Seyahatname"de dile getirmiştir. Çok geçmeden Batılılar da Şerefnameyi tanımaya başladılar. Bu bilgiyi de Hacı Halife'nin "Cihanname" kitabı sayesinde almıştır. 1776 da Herbilo, Fransızca olarak "Doğu Kütüphanesi veya Umumi Sözlük" adıyla yayınladığı kitapta, birçok defa Şerefname'nin adını anmıştır.

Britanya'nın tanınmış diplomatı olan John Malcolm (1769-1833) Uzun süre Hindistan ve İran'da kalmış ve Şerefname'nin el yazısını elde eden ilk Avrupalı olmuştur. İran tarihi ile ilgili yazdığı kitap için Şerefname'den faydalanmıştır. Malcolm'dan 20 yıl sonra, Fransız tarihçisi Katırmir 1836 yılında yazdığı "İran Moğollarının Tarihi" adını verdiği kitap için, Şerefname'den çok yararlanmıştır. Şerefname, ayrıca Rus doğu bilimcilerinin ilgisi- ni de çekmiştir. H.D. Frend Bu konu ile ilgili ilk Rus bilgin- lerinden olup, 1826 yılında Petersburg'un gazetelerinden birinde

Şerefnameyi "Çok önemli bir tarihi kaynak" olarak belirtmiştir. Aynı yılda M.Volkoviç uzunca Şerefname'den bahsetmiştir. Rusya bilim kurulunun yetkilisi ve bilim adamı olan Vilyaninov Zernov (1830-1904) Şerefnameyi Farsça olarak yayınlamıştır. Ve 1860'ta da birinci bölümü 20 sayfalık bir önsözle Fransızca olarak yayınlamıştır. İkinci bölümü de iki sene sonra, yedi sayfalık bir önsözle yine Fransızca olarak yayınlanmıştır. Zernov'un bu çalışmaları özellikle takdirle karşılanır.

Avrupa'da 19. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Şerefname ilk defa G.A.Barbe tarafından Almancaya çevrildi. Prof. F.B. Şarmua, 30 senelik bir zaman dilimi içinde Şerefname'nin her iki cildini Fransızcaya çevirmiştir. Ve dört cilt halinde yayınlamıştır. Y. Vasiliya'nın dediği gibi, Şarmua'nın bu çalışması bugüne kadar bilimsel değerini korumaktadır.

Şerefname değerli bir kaynak olarak kalacak.

Burada şunu söylemek gerekir ki; Sovyet Bilim Kurumunun Doğu Enstitüsü Leningrad Şubesi, 60'lı yılların başından beri Y. Vasiliya'yı, Şerefname'nin incelenmesi ve çevrilmesi için görevlendirmiştir. Vasiliva, 1967'de birinci cildi ve 1976'da da ikinci cildi çok güzel bir önsözle yayınlamıştır. Sovyet Azarbeycan'ın da M. Şemsi doktora tezini hazırlarken, Şerefname'yi seçmiştir. Ve 1967 yılında bitirmiştir. Dr. M. Şemsi, doktora çalışmasından başka, Şerefhan ve Şerefname hakkında bir dizi makale de yayınlamıştır. Buna örnek olarak, "Ünlü Kürt Tarihçisi Şerefhan Bitlisi" ve "Şerefname'de Kürt Aşiretlerinin 16. Yüzyıldaki Başkaldırıları"nı gösterebiliriz.

Kürtler, her eserde olduğu gibi, Şerefname'nin de önemini geç anlamaya başladı.

Şerefname'nin Farsça nüshası Kahire ve başka yerlerde de basılmıştır. Ayrıca birinci cildi şimdiye kadar iki defa Arapça olarak yayınlanmıştır. Birinci defa, 1953'te Bağdat'ta, ikinci defa da 1958'de Kahire'de, ikinci cilt ise ilk defa Arapça olarak 1963'te

Kahire'de yayımlanmıştır. Belirtmek gerekir ki, Şerefname çok geç bir zamanda gerçek sahiplerinin dikkatini çekmiştir. Molla Mahmud Beyazıdî'nin çalışmaları dışında 20. yüzyıla kadar Kürt aydın ve okurları Şerefname'ye gereken önemi vermemişlerdir. 20. yüzyılın ikinci yarısında, iki Kürt bilim adamı Muhammet Ali Avni Hoca ve Cemil Bendi Rojbeyani hoca, Şerefname'yi Arapça olarak yayınladılar. Büyük Kürt şairi Hejar'da 1973 yılında "Kürt Bilim Kurumu" yardımıyla Şerefname'yi Kürtçe olarak yayımlamıştır. Böylece Kürt kütüphanesine büyük bir hizmette bulunmuştur. Bilindiği gibi Şerefname'nin Kürtçe baskısı önsözle birlikte 1016 (Bin onaltı) sayfadan oluşmaktadır. Bu kitap sadece en büyük Kürt Tarihi kitabı değildir, aynı zamanda Kürtçe olarak yayınlanan en büyük kitaptır. Daha sonra da M. Emin Bozarslan'ın çevirisiyle İstanbul'da (1967 ve sonra ki yıllarda) Türkçe olarak bir kaç baskısı yayınlanır.

İlk kez Kürt bilgini Molla Mahmudé Beyazıdî; Şerefname'ye ilgi duyar, Kürtçeye çevirir ve yeniden yorumlar.

Şimdiye kadar bilinen şudur; Molla Mahmudé Beyazıdî ilk Kürt bilginidir ki, Şerefhan ve Şerefname onun ilgisini çekmiştir. Molla Mahmud, Kuzey Kürdistan'ın Beyazıt şehrindedir. 1797 de dünyaya gelmiştir. Ama dili olan Kürtçe'den başka; dil bilgisi, Arapça, Farsça'yı da iyi bilmektedir. Kur'an hakkında da bilgi sahibidir. Uzun bir süre Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinde de imamlık yapmıştır. Molla Mahmud, Türk ve Fars şairlerinin bir çok çalışmalarını Kürtçeye çevirmiştir. Aynı zamanda Kürt tarihi, örf ve adetleri hakkında da bilgi sahibiydi. Molla Mahmudi Beyazıdî'nin çalışmaları bir yana diğer yandan hakkındaki çalışmaları, Kürtlere ve Doğu dilbilimcilerine büyük Kaynak olmuştur. Aleksandır Jaba, Petersburg'daki Doğu tarihi uzmanlarının isteği üzerine Kürt tarihi ile uğraşmaya karar verir. Bu çalışmalarında Molla Mahmudi Beyazıdî'den de yardım aldı. Bu sayede Petersburg'daki Asya müzesine birçok nadir ve değerli yazılar girebilmiştir. M.P. Rodinko, Beyazıdî'nin çalışmalarının önemini şöyle anlatmıştır: "Diyebilirim ki, Kürt halkı, Kürt serve-

tinin korunmasında, Mahmudi Beyazıdı'ye büyük bir derecede borçludur. Eğer onun ve A. Jaba'nın çabaları olmasaydı, Ortaçağdaki Kürt edebiyatı ve Kültürü hakkında birçok şey bilinmez." olurdu.

Molla Mahmud "tüm Kürdistan'da yalnız Buhtiler ve Hakkarili'ler olmak üzere iki ünlü aile Şerefhan'ın atalarının seviyesine ulaştı"ğına dikkat çeker. Molla Mahmud Beyazıdı'nın anlattığına göre. 19. yüzyıla kadar Bitlisli'ler Şerefhan'ın mezarlığını biliyordu. Onun torunları hakkında Beyazıdı şöyle diyor: "Bu aileden bir kaç fert kalmıştır. Ama nüfuzları yoktur. Ve mülklerinden elde ettiği az bir gelirle yaşamlarını sürdürmektedir."

Mahmud Beyazıdı, Şerefname'yi; en büyük Kürt tarihi kaynağı olarak saymıştır. Ve Şerefhan'dan şöyle bahsetmiştir: "Gerçekten Kürdistan tarihi bu değerli yazara (Şerefhana) borçludur. Şerefhan, yaşadığı dönemin en ünlü kişisiydi." Aynı zamanda, Molla Mahmudi Beyazıdı, Şerfname'yi Kürtçeye çeviren ilk Kürt aydınıdır.. Molla Mahmudi Beyazıdı, 1858 ve 1859 yılında bu çalışmayı bitirmiştir. Ondan sonra A. Jaba bu çalışmayı hemen Petersburga aktarmıştır. Bu değerli çalışma Beyazıdı'nın el yazısıyla şimdi Leningard'ın Setikov Şedrin Kütüphanesi'nde korunmaktadır. Molla Mahmudi Beyazıdı, bununla kalmamış, Şerefhan'ın yolundan gitmek istemiştir. Yani onun gibi Kürt ve Kürdistan tarihini Şerefname'nin bittiği yerden devam ettirmek istegindedir. Bu işi gerçekleştirmek için Molla Mahmudi Beyazıdı, 1858 yılında "Kürdistan'ın yeni tarih kitabı"nı bitirmiştir. Bu kitap yaklaşık olarak 1000(bin) sayfadır. Önsöz ve iki bölümden oluşmuştur.

Dr. Kemal Mahzar Ahmed Tarihin Tarihi adlı eserinde "Elimizde az örnekleri olmasına rağmen öyle görülüyor ki, Molla Mahmudi Beyazıdı'nın tarihçilik duygusu ve ufku oldukça derindir". diye belirtir.

Kendinin değil, başkası için duvar Kürtler

Çoktan beri Osmanlı sultanları Kürdistan'ı, nüfuzlarını Ortadoğu'ya yaymak için merkez haline getirmek istiyorlardı. Bu konuda Beyazıdı, Kanuni Sultan Süleyman'ın ağzında bize şunları aktarır: "Kanuni Sultan Süleyman İstanbul'a döndüğünde, annesi ile aralarında şöyle bir sohbet geçer:

-Oğlum sen döndün, acaba Gürcüler'le Kızılbaşlar senin merkezlerine saldırılar düzenlemeyecekler mi? "

Sultan da şöyle cevap verdi:

-Anne ben, Osmanlı İmparatorluğu ile Acemler ve Gürcülerle arasında çok sağlam bir duvar örmüşüm. Artık düşman bize hiç bir şekilde saldıramaz."

Annesi tekrar sorar:

- "Bunca uzun mesafede ve kısa sürede nasıl duvar inşa edebildin?"

Sultan da şöyle cevap verir:

- "Anne ben duvarı et ve kan ile yaptırdım. Bu bölgenin idaresini Kürtlere verdim. Onlar sayesinde düşmanlar bize saldıramaz ve ulaşamazlar."

Molla Mahmudê Beyazıdı'nın diğer ünlü çalışması "*Kürtlerin adetleri ve Rusumatnameleri*"dir. Gerçi bu kitap bazı yanlışlıklar içerse de, tarihçiler için önemli bir kaynaktır. Çünkü, kuzey Kürtlerinin kültürel, ekonomik, toplumsal ve daha birçok yönlerini aydınlatmakta idi. 19. yüzyılın sonundan önce, birkaç Kürt tarihçisi daha Kürtler ve Kürdistan hakkında çalıştılar. 19. yüzyılın başında Muhammed Beni Ardelan oğlu Hüsrev "Ardelan Beni Tarihi"ni yazmıştır. Aynı dönemlerde Necef Kuli Han Dumbuli oğlu Abdurrezzak bey, 1827-1828 yıllarında "Denabile Tarihi" ni yazmıştır. Ahmet Han Dumbuli oğlu Rüstem Han da "Mezheplerin İşareti" ve "Dinlerin İşareti" adlı iki kitap yazmıştır. Her iki kitap, Dumbuli Aşireti tarihinde ve dinden bahseder. Bunların herbirinin özel değeri vardı. Rüstem Han'ın "Mezheplerin İşareti" ve Abdurrezzak Bey'in "Denabile Tarihi" her üçü beraber ikiyüz elli üç sayfalık bir el yazmasıyla Erivandaki "Matinederan"

kütüphanesinde korunmaktadır. Her iki tarihçi de kendi gördükleri ve katıldıkları olayları anlatırlar.

Sonuç olarak kürt aydın, araştırmacı ve tarihçisi kendine ve tarihine karşı ne kadar yakın, Şerefname'nin neresinde, onu kavrayacak ve geleceği için yorumlayacak güçte mi? Doğrusu dört yüz yıl sonra önümüze bakmak için, dönüp bir tarihi tetkik ettiğimiz de buna gönül rahatlığıyla pozitif yanıt verebileceğimizi söyleyemeyiz. Kaldığı tarihe bakma adına pek önümüze de bakma becerisini gösteremiyoruz.

Her araştırmacının ve Tarihçinin, Şerefhan'a ve 1597 de yazılan, anı ve araştırma kitabı Şerefname'ye özel ilgisi önemlidir. Ancak kaç Kürt bu eseri incelemiş, hiç düşündünüz mü?

KAYNAKÇA

- *- Y. Vasiliva, Rusça baskının I. II. cildinin önsüzü "Şerefname", Moskova 1967.
Şerefname'nin her iki cildinin ayrı ayrı baskıları (Türkçe, Kürtçe, Arapça ve Rusça),
- *-Dr M. Şemsi, Kürt Ulusunun Tarihi Kaynağı Olarak Şerefhan'ın Şerefnamesi.
- * -Dr. Kemal Mazhar, "Şerefname" Sovyet Kürdolojisi'nde. Şerefhan'ın Şerefnamesi (Bu Eserin Kürtçe Baskısı Hakkında", "Al-Teahi" gazetesi, 20 Kasım 1973. Hejar tarafından Kürtçeye çevrilmiştir. "Kürt Bilim Kurul"unun baskısı, Necef 1975) ile **Tarihin Tarihi** (Bu kitap Abdullah Babek Pışderi tarafından Türkçeye çevrilmiş ve yakında Pêrî yayınları tarafından çıkacak).
- *- Y.P. Petroşevsky, 16. Yüzyıl'dan 20. Yüzyıl'a Kadar Ermenistan ve Azerbaycan'daki Feodal İlişkiler Tarihinin İncelenmesi.
- *- Kürtler Komşularının Tarihinde, Evliya Çelebi Seyahatnamesi,
- *- J.S. Museyilyan, Kürdoloji Bibliyografyası,
- *- Afrika ve Asya Halkları Dergisi, Rusça Moskova, altıncı sayı 1968,
- *- Aleksander Jaba, 33 yıl süreyle, yani 1836'dan 1869 'a kadar Osmanlılar'ın Erzurum şehrinde Rusya Konsolosu idi. Çok iyi bir Kürt tarihi uzmanıydı. Onun "Kurmanci Diliyle Hikayeler" 1878, ve "Kürtçe, Fransızca Sözlük" Petersburg, 1878 463 s. Jaba'nın önemli eserlerindendir. Onun sözlüğü 15 bin kelimeyi kapsar.
- *- Molla Mahmudi Beyazıdı 1858 veya 1859'da bu kitabı bitirmiştir. Kitap 192 sayfadır. Her sayfada 7-9 satır vardır. 1963'de M. B. Rodinko, Moskova'da kitabın Kürtçesini ve Rusça çevirisini, bir önsözle yayımlamıştır. Hepsi bütün olarak 202 sayfadan oluşur.
- *- Molla Mahmut Beyazıdı hakkında bilgi sahibi olabilmek için bakınız, A. Jaba, Receuil Des Notices Et Recits Kourdes, st pbg, 1860.
- * A.D. Papazyan, Kürt Halkı Tarihi Hakkında Yeni Kaynak, Sovyet Ermenistanı Bilim Kurulu Dergisi -3, sayı 8, 1967*

ANADİLİ İLKELERİ*

Agop DİLAÇAR

Birinci Türk Dil Kurultayının 26 Eylül 1932'de Dolmabahçe Sarayında Atatürk'ün kurucu ve koruyucu başkanlığıyla toplanmasından ve "Amacımız Türkçeyi özgürlüğüne kavuşturmaktır" demesinden yüz yıl önce, büyük bir Alman düşünürü Wilhelm von Humboldt, anadili konusunda şöyle diyordu: "Bir iç varlık olan dil, etkin bir ruh gücü taşır. Bu yok edilemez ulusal özeliği bireyler paylaşır ve bundan, büyük kişiler doğar. Dil varlığı eylem, eğilim ve düşünce gibi ulusun karakterine bağlı olup onu niteler. İç benliği belirten dilin en ince örgü iplikleri ve kök saçakları ulusal ruh gücüne bağlıdır. Dil bir iç yaşantı, düşünce ve dünya görüşü kalıbıdır".¹

Bunlar 1836'da söylendikten az sonra, 1852'de 16 ciltlik büyük Alman sözlüğünü yazmaya başlayan Jakob ve Wilhelm Grimm kardeşler, önsözlerinde, 1932'deki Türk Dil Kurumunun üyeleri imiş gibi, şöyle bir kesin yargıda bulundular: "Sağlık durumları yerinde olduğu sürece, bütün diller yabancı sözcükleri içlerine sokmazlar, girmiş olanları da atmak ve bunların yerine kendi öz kaynaklarından türettikleri anlamdaşlarla karşılamak içgüdülerini taşırlar."²

* Bu yazı, Ağop Dilaçar'ın, Kaya Türkay tarafından derlenip ve Türk Dil Kurumu yayınları arasında, 1982 yılında Ankara Üniversitesi Basımevi tarafından yayımlanan "TÜRK DİLİNE EMEK VERENLER DİZİSİ: 19'cu kitabından (s.123,124,125) alınmıştır. Ağop DİLAÇAR, aslen Ermeni olup, Türk dilinin gelişmesine büyük katkısı olan ve Türk Dil Kurumu'nun ilk kurucuları arasında yer alan bir dilbilimcidir.

- 1) Wilhelm von Humboldt: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechtes*, Berlin 1836, s. 1-39.
- 2) Jakob Grimm und Wilhelm Grimm: *Deutsches Wörterbuch*, cilt I, Leipzig 1852, sütun XXVI, 2. bas. 32 cilt, Berlin - Göttingen 1961.

Düşünüşle sözün birbirine bağlı ulusal yollarına ışık tutan bu yargıdan yüzyıllar önce, Yunanca, Latince ve Arapça gibi kültür ve din dilleri ile anadilleri arasında çarpışmalar olmuş ve sonunda anadilinin değer ve önemi tartışılmaz bir gerçek olarak kültür dünyasında yerleşmiştir. XIV. yüzyıl başında Dante gibi bir şair, yazın dili seçiminde Latince ile İtalyanca arasında ikircimler geçirirken, sonunda “Anadiliyle Söz Sanatı”³ adlı yapıtıyla anadilinin bir sanat dili olabileceğini savunmuş; XVI. yüzyılda Luther⁴ gibi bir din adamı, türlü Alman lehçe ve ağızlarından ortalama bir Alman yazın dilini biçimlendirmiş; aynı yüzyılda, Finlandiya’da İsveççenin akınına uğramış olan bir yurttta, Mikhael Agricola⁵ gibi başka bir din adamı, aynı yolda çalışarak, türlü lehçe ve ağızlardan Fin yazın dilinin temelini atmış; xvii. yüzyılda da Çekoslovakya’da Komensky gibi bir eğitimci, “Dillerin Açılan Kapısı”⁶ adlı yapıtıyla, Latincenin baskısı altında kıvranan öğrencilere anadilinin öğretim dili olabileceğini muştulamıştır.

Türlü yazarlara göre anadili konusundaki ilkeler şöyle özetlenebilir: Anadili, onu konuşanın dil bilincini belirttiği gibi, çocukluk çağından başlayarak bir dil duygusu da yaratır. Anadili sağbeğenisi genel olarak bilinçaltında bulunan bu duyguya dayanır. Her anadilinde gizli bir güç saklıdır. Dil duygusu, aynı zamanda konuşma biçimi geleneklerine bağlı bulunduğu için, birey, kendi anadiline uygun olanla olmayanı, çözümlemeyi gerektirmeden söyleyebilir. Bu duyguyu, incitmeden ve kendi kuruluş kurallarına göre eğitmek olanağı da vardır. Ancak, dil bir sistemi olduğu ve topluluk arasında bir konuşma, yazışma, anlaşma aracı olarak kullandığı için, dil eğitiminin bu anlaşmayı ve dilin toplumsal görevini sektirmeden yapılması gerekir. Her dil kendi kuruluş düzeni, yapı, dizim ve işleme sistemi ile bir düşünüş, anlatış kalıbıdır. Bunun incitilmemesi, kaçınılmaz bir gereklik olarak kabul edilmesi gerekir.

3) Dante: *De Volgari Eloquentia*, Verona - Padua, 1304-1306.

4) Martin Luther: *Das Neues Testament*, Wittenberg 152 k: *Das Altes Testament*, Wittenberg 1523-1524.

5) Mikhael Agricola: *Unsi Testamenti*, Turku (Abo) 1548.

6) Jan Amos Komensky: *Janua Linguarum Reserata*, Leszno (Lissa) 1628-1631.

Anadili felsefesine göre her dil, onu konuşan halk topluluğunun gerçeği sözlü olarak, yani ses simgelerinin aracılığıyla özel bir yolla kavrama kalıbıdır. Her dil, onu anadili olarak konuşanın iç yaşantısını, dünya ve yaşam görüşünü, kavrama çevresini yansıtır. Her dilin ayrıca, özelliği, kavramları simgeleştirme ve gidimli düşünceyi düzenleme yolu ayrı ayrıdır. Anadili, topluluk bilincini yansıtan ulusal bir varlıktır. Yeryüzünde kültür ve sözcük alışverişinden dolayı, içinde hiçbir yabancı öge bulunmayan arı dil yoksa da, sağlık durumu tam olan her dil kendini yabancı saldırıya karşı korur, çünkü anadili felsefesinin özdeyişlerine göre, dili yapan insan değil, insana kendi ulusal özelliğini veren dildir. Bir ulusu tanı olarak tanımak ve anlayabilmek için onun dilini de bilmek gerekir. Ulusu, kandan çok anadili belirtir. Dünya, bireyin ruhunda bir sözlük gibidir; o onu anadiliyle okur.

FERHENG – VAJNAME'YÊ

KURMANC – HEWRAMÎ – DÎMÎLÎ – SENENDAÎ

II

Abdurrahman UÇAMAN - Seîd VERROJ

C

CACÎM

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMÎLÎ	SENENDAÎ
CACÎM meyzer	cacim –	bûxçe şax	cacim –
CADU –	cadu çembes	sêr sêhr	cadu dembes
CADU	cadu	cadu	cadu
CADE rê papur	cade – –	cade rayîr papor	cade – –
CAKEŞ qorimsaq depos –	cakeş qorimsax – –	girîşê...estartîştî – – –	cakeş qorimsax depoz payenaz
CAMêR ciwamêr	aza –	camêrd ciwamêrd	carmêr aza
CAN gan rih	gîyan –	can gan rih	gîyan – –
CANBAZ –	– –	canbaz –	darbaz tenebaz
CÂNDAR –	gîyandar –	ganî gonî	gîyandar –
CANGIRANÎ(nerehetî) – –	ajawle pêşîwe –	gangiranê – –	ajawle pêşîwe jilwe
CAR ezyet	ezyet –	ezyet –	ezyet –
CAR – –	car bar –	ray (çend ray) – –	car bar ra

CAR

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMÎÎ	SENENDAÎÎ
CAR fiqre	more fiqre	estaneke -	more fiqre
CARÇÊ -	carçê -	gazîkerdax -	carçê bangewaz helale
CARNA CARNA -	dem bi dem demadem heyta heyta	ray ray rayray ge ge	dem bi dem demadem heyta heyta
CARROK , gezik, sivnik CASUS Sîxûr	gezî casus -	gezî casus -	gezik casus -
CAYÎZ lê tê taw	cayîz pete -	cayîz -	cayîz pete -
CEH CELE -	yewî cile -	cew cerge -	co cele cerge
CÎMÎDÎN qerisîn riçyan buz girtin	biyay -	cemidyayîş cemed bestîş -	riçyan yex girtin -
CENAZE cendek -	cenaze term -	cenaze term meyît	cenaze -
CENCAL gûriltî -	cencal hoje -	hayagum sixlet -	cencal hoje şilêwe
CER kuz -	guze -	kuz kuze şerb	besa kuze -
CEREYAN karîban	ceryan -	ceryan -	ceryan karîban
CERR kup	home -	dene xil /m	home -
CESUR netirs	perdil -	cesur bêters caris	pirrdil -
ÇEŞN çejn	çejn -	roşan roşan	çejn -

CEVAT

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DİMİLÎ	SENENDAJÎ
CEVAT	komele	kome	komele
–	koma	cemat	emu
–	koka	–	embû
CEVATKÎ (runîştin)	çok	çok	xinçikan
carmêrkî	–	cematkî	–
CEYNÎK	laserey	cîneg /m	kerake
CêB	kêz	cêb	kîfan
berik	kîse	tonek	kêrfan
paxil	paxil	–	pexel
paşil	–	–	–
cî	yagê	ca	cî
cih	melwen	–	melwa
Cî (meqam)	yagê	ca (meqam)	cêge
CÎHÊZ	bawanî	cêz	cihaz, bawanî
CİL	cil	cil	cil
çek	berk	çek	berk
tîsî	–	–	poşen
zîval (1)	–	cilê kihênî	şîpal (1)
pot (1)	–	–	–
çot (1)	–	–	–
CİL	cil	cil	cil
palan	berg	palan	berg
kûrtan	–	–	–
CÎHÊ	cîya	cîya	cîya
cîyê	–	ayrî	–
bê	–	bê	–
ayrî	–	–	–
CÎHÊBÛN	cîyawe bîyey	cîya bîyayîş	cîyawebûn
CÎHÊKIRÎN	cîyawe kerdey	cîya kerdîş	cîyawe kirdin
–	sêwa kerdey	–	sêwa kirdin
–	–	–	tak kirdin
CİLİK	paberî	cilik	pêcame
–	–	verpaştî	–

1) Cilê qetyayî, kevn.

CİLİKREŞ

KURMANCI	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	NENEDAJÎ
CİLİKREŞ perdereş	reşpoş —	cilsiya —	reşpoş —
CİLŞO , kereşo CİLKEVN	gilarko şîrol	keraşo cil kiyên	cilşo sirebar
—	—	—	qote
—	—	—	çek
CİMK CİNAX çelme hestîyê sert	qolap çeleme — —	herunda pencî katê sertî esteyê sertî —	qolap çeleme — —
CİRM (cezayê maddî) — cerîme	cerîme — tawan	cerm cirm —	cerîme — tawa
CÎT (kûna nîşan girtinê)	rêqne	qûla kemonî	rêqne
CÎVAT berhevbûn gele kom revî (rûhevî) gerr (civîna helqekî)	gele komele — — — —	civat (cimat) kome naxir — — —	gele komele ran — — —
CÎWA CÎWAN genc — —	ciwa ciwan weş qeşeng —	ciwa ciwan weş — —	ciwa ciwan cêl qeşeng bedeq
CÎXCÎXE CÎZXÎ , cixêz CÎ cih —	zerzere xête cîyay — —	pelik xeti, çizxî, xêz ca — —	zerzere xêt becîkey li cîyay vatî
CÎDA bi cî di cî da	beyagî — —	ca di ca ra —	becîgeh beca becî
CÎDA (metî) midrare — —	mirdayre — hordirya —	ca di(ceyo metîn di) — — —	wêsiyag bepawe hilsag hildiryag

CÎGER

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DÎMILÎ

SENENDAJÎ

CÎGER

kezep
mêlak

peher

—
—

cîger

kezeb
qesba

cîger

cerğ
—

CÎGIRTÎN

—
—
—
—
—
—

rawe bîyey

yake girtey
poryay
xonciyay
kunciyay

ca girotiş

ca biyayiş
ca tebîtiş
—
—
—

goncîyan

cîke girtin
poryan
xonciyay
kunciyay
çeryan
dêran

CÎLA

—
—

zaxaw

—
—

cîla

—
—

cîla

zaxaw
perdaw

CÎN

dirîne
perî

qijnesere

dirîne
—

cînî

—
perî

qijnesere

dirîne
—

CÎNAR

cîran

hamsa

—

cîran

hemberyan

hawsa

—

CÎQ

devxar

çîr

—

cîq

—

cîq

rîç

CÎ RAVAN

cî nîşan
tayîn

dîyar kerdey

—
—

ca nawitiş

ca nîşankerdiş
tayîn

naw birdin

nîşan kirdin
dîyar kirdin

CÎYA

—
cîhê
—

cîya

terik
cîyakar
cîyawaz

cîya

terik
—
—

cîya

terik
ciyakar
ciyawaz

CÎYA CÎYA

cîhê cîhê

cîya cîya

—

cîya cîya

—

cîya cîya

—

CÎYEBÛN

—

cîya bîyey

—

cîya bîyayiş

—

cîyawebûn

tekewbûn

CÎYÊKIRÎN

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMÎLÎ	SENENDAJÎ
CÎYÊKIRÎN	cîyawe kirdey	cîya kerdiş	cîya wekirdin
CONEGA	kelega	conega	kelega
—	—	vîştira	—
CONÎ	dolî	mîrkût	dîng
mîrkût	—	—	—
COR	cor	bêj	cor
hewa	—	hewa	kaluç
tewir	—	tewir	—
COT,	cot,	zewnc,	lef,
çift,	çift,	çift	çift,
zo	hamta,		hewta
	hîte		
COXÎNKE	axle	ciwênê aşmi	axle
beydera hîvê	—	—	xermane
cot	kêş	citi	kêş, xêş
—	—	—	—
CU	macûwe	vay	xinçikan
erx	çom	xeta aw	çoke
—	coklî	—	cokele
CUR	cur	kal	cur
negihîştî	—	nêresaye	kiloç
CUTÎN	jaway	vawitiş	cawîn
—	kirmeyre	—	kirman
—	—	—	xirmanin
CUTÎ	jawa	cawite	cawyak
CUYÎ	xor	awa vay	xor
carî	—	—	crî
hirikî	—	—	—
CÛHÛR	tayçe	nêmta	tayçe
CÛRM	gûne	gûne	gûne
guneh	—	—	cûrm
CÛWANÎ	kurre	cana	kurrik

Ç

ÇADÎR

KURMANCÎ

ÇADÎR

koyin
reşmal

ÇAL

ÇANDÎNÎ

kişt û kal
kişt
kal

ÇANDÎN

ajotin

ÇANDÎ

ajotî

ÇAQ

qit

ÇAR

—

ÇARE

—

—

ÇARGOŞE

—

VARÎK

—

ÇARMEDOR

—

—

—

HEWRAMÎ

çadir

dewar

—

çal

weriz

kişt û kal

—

—

şanay

kalay

—

weriz

—

pozewane

—

çiwar

—

çare

deselat

—

çargoşe

—

waruke

—

dor

—

—

—

DÎMÎLÎ

çadir

xeym

—

çal

romite

ramite

—

—

romitiş

ramitiş

—

romite

ramite

—

çaq

—

çiwar

çîyer

—

çare

—

—

çargoşe

çarkoşe

—

varuk

varik

—

çaqirnî

çaralî

çarheta

çarkenar

—

SENENDAJÎ

çadir

dewar

—

çal

weriz

kişt û kal

kişt

—

weşanin

kalên

kêlan

weriz

kişt

—

pozewane

—

çiwar

—

çare

deselat

başar

çargoşe

xiştî

—

waruk

—

dor

keme

reweq

—

ÇARNAL

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMÎLÎ	SENENDAJÎ
ÇARNAL xaranî bezz —	çiwarnal xar taw —	çiwarnal xar vazdayîş çiyerpay	çiwarnal xar taw —
ÇAROX kalik	xamîye —	çarox —	kale —
ÇARPÊ —	çiwarpa çarawa	çiwarpay çiyerpay	çiwarpa çarwa
ÇARŞEMBE	çîwarşeme	çarşeme	çîwarşeme
ÇARŞÎ sûk —	çîwar suk —	çarşî sûk —	çîwar su çîwarîgan
ÇARYEK ÇAV —	çîwaryek çim dîde	çaryew çim —	çaryek, çarek çaw dîde
ÇAVNêR haydar çavdar	qerewil nîgaban —	wayîrê haydar —	qerewil nîgaban çavyar
ÇAVPÎS — — temadar	çemder — — —	çimdar çimpîs — pawitox	bedhîz çawe newarê çilmerde temadar
ÇAVTENG	çimteng	çimteng	berçawteng
ÇAVTêR	çimtêr	çimmird	tîjbîn
ÇAVXêL	xoyan	çimşaş	xiwêl
ÇAVZÎQ	zaq	çimzîq	çawzaq
ÇAWA çilo	çenî —	senî senî hawa	çon çilon
ÇAY	çay	çay	çay

ÇAYÇÎ

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
ÇAYÇÎ — —	çayçî qaweçî awdar	çayçî qaweçî çaydar	çayçî qaweçî awdar
ÇAYDAN —	çaydan qorî	çaydan —	çaydan qorî
ÇAYXANE — —	qawexane awdarxane konelan	çayxane qawexane —	çayxane qawexane awdarxane
ÇEJIN ÇEJNA NEWROZ	çejn Çejna Newroz	roşon roşonê Newroz	çejn Çejn Newroz
ÇELENG çalak zîrek çîst — —	kirj gorç qoçax — — —	çeleng mêrdimo sivik — — — —	girş çalak qoçax zêrek gorc bizuk
ÇEKET ÇELTUK	kot çeltuk	çaket çeltuk	kot çeltuk
ÇEM xem nevî rubar — — —	çem xem lar ruxne kom — — —	çem lay — — — — —	çem xem lar ruxane kom çeft gêr
ÇEMBER helqe ttar	peplê helqe —	çember helqe qaznax	çember pepke axle
ÇEND —	çen —	çend çen	çen —
ÇENDÎ hingî gerçî	ane — —	çendi çiqas —	ewne — —
ÇENE şevêlke	çeneke harwu	çene —	arware haru
ÇENG —	çink —	çeng wirdês	çink pençule
ÇENGAL	qenare	çengal	çengek, qenare

ÇENTE

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
ÇENTE —	çanta —	çante —	çanta çente
ÇEP — — —	çep çep — —	çep çep — —	çep çep çeft çewêl
ÇEPXWANE —	çepwane pêçwane	beriq (beriqyayîş) —	çepwane pêçwane
ÇEQ hêçik heçîn (dugûliyê serê werîs)	leq çuze — —	gasar — — —	leq çuze haçe geşe
ÇEQÇEQ ÇEQEL	çeqçeqe çeqel	çeqçeqo çeqel	çeqçeqe çeqel
ÇEQMAQ	çexmax	çeqmaq	çexmax
ÇERÇÎ —	beqal binedkar	beqal çerçî	beqal binekdar
ÇERÎXANDÎN sordan — —	xolday sorday xolnay —	çerixnayîş — — —	çerxanîn soranîn xoldan çerxdan
ÇETE rêgir rêbîrr keleş — —	çete cerde terêde — — —	çete cerge keleş — — —	çete cerde terêde kelegîr melegîr gerdenegîr
ÇETUK	çeltuk	çeltuk	çeltuk
ÇEWT xeta —	xebt xeta —	çewt xeta —	xebt xeta nadûrûs

ÇEWT

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DÎMİLÎ

SENENDAJÎ

ÇEWT

puç

çirug

netaw

nelê

nerê

vajî

mift

puç

bêxwi

natawan

—

—

—

çewt

puç

çirug

—

—

—

—

mift

puç

bêxo

natawan

—

—

—

ÇEWT HATÎN

xerab hatin

bêkeys ketin

bêzîyan

qîn ameyî

—

çewt ameyîş

xerab ameyîş

—

bêzîyan

qîn hatin

—

ÇÛX

—

çixe

—

çûxa

kirwas

çixe

çix

ÇÊBÛYÎ

dûrî kirya

viraste

xistanewe

ÇÊKÎRÎN

dûrûst kirin

aferîde kerdey

dûdûst kerdey

xeliq kerdiş

virastiş

afide kerdin

xelq kerdin

ÇÊKÎRÎN

weseyu

virastiş

xistanewe

ÇÊKÎRÎ

deshelbes

viraste

deshelbes

ÇÊLEK

manga

doşdenî

mangawe

manga

monga

manga

mangadoşa

ÇÊLEKEW

kewarî

leyîrê koter

kewbar

ÇÊRANDÎN

—

lewernay

—

çerênayîş

—

çeranin

loweranin

ÇÊRE

ÇÊREGA

mêrg

—

—

çêre

lewerga

alifcar

—

—

çere

merg

cay çerî

—

—

çêre

çerega

lewerga

alifçar

gîgaçar

ÇÎ DÎBE BÎLA BÎBE

badebad

sebeno wa bibo

bade bade

ÇÎKUZ

çikud

çavbirçî

desteng

rijdî

—

—

—

çikuz

bexîl

çimveyşon

destteng

rijdî

—

çûware

—

ÇÎT

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMÎLÎ	SENENDAJÎ
ÇÎT şirt	çêx -	şeyt -	çêx -
ÇÎYA - - -	keşûka şaxûdax - -	ko - - -	çîya şax dax kêf
ÇO çov degnek -	çoy çom çokle çem	çiwa çiwe - -	ço çoke çokele çem
ÇOĞAN - -	çogarfî zirwî -	çogan - -	çokarfî sipon darkarfî
ÇOK jinu ejnu	çok zengol -	çok - -	çok ziranî wijnig
ÇOKDAN	çokday	çok dayîş	çokdan
ÇOL yaban - -	çol bîyaban hol ras	çol yaban - -	çol bîyaban awak -
ÇOLAX çolaq requezewî	reçan - -	çolax çolerd qerax	requezewîn - -
ÇORAX hîs	kirêş -	erdê hîr -	kirêş -
ÇUNÎN	nebûnî	îflas	nebûnî
ÇUYÎN - -	şîyey rid bîyey luway	şîyayîş - -	çuyin rewîn bigirdin

ÇİL

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
ÇİL	çil	çewres	çil
ÇİLLM	çillm	çillm	çillm
ÇİNEYÎ	mûhmel	vatew veng	lekane, bêxo
ÇİLMER	—	qaroste	çilmerd
ÇÎNAR	çinar	dilbêr	çinar
ÇÎRA	çirawî	çilay	çiraxan
ÇÎRANDÎN	diryay	çîr kerdîş	dirîn
—	—	dirnayîş	—
ÇÎRAXAN(çira xwend in)	çiraxan	çilay wendiş (fener alayı)	çiraxan
ÇÎRÇ	çirçol	çerme	çirç
ÇÎRPÎ	lequpo	çarî	ajal
percîn	—	—	pejal
pejal	—	—	serşaxe
ÇÎRPANDÎN	dizyey	dizdey	çirpanîn
dizîn	—	tirawtiş	dizîn
—	—	—	padan
—	—	—	palêdan
ÇÎRUK	nejd	çiruk	nejd
—	—	xilt	—
—	—	helisyaye	—
ÇÎWAL	cemdan	ciwal	cemdan
cemdan	—	—	—
—	ciwal	—	ciwal
—	gewale	—	—
ÇÎMEN	çemen	çîmen	çemen
ÇÎN	çîn	neqîş	çîn
kerge	rek	kergef	reke
êlme	—	—	êlme
—	—	—	rec
ÇÎQANEK	hewsele	kûrkûrik	çiqildan
ÇÎROK	ras	estanik	raz
xeberoşk	—	mesela	desen
ÇÎRR	dijmanî	lengî	dijwîn
çêr	—	—	—
dijmîn	—	—	xiraw

D

DABÎRÎN

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DÎMİLÎ

SENENDAJÎ

DABÎRÎN (xesp)

ere girtey

zorakî

dabirîn

DAF

dan

dam

daw

dafik

—

—

—

duzax

—

—

—

DAGÎR

ere girtey

dest vera girotiş

dagîr

tasaruf

girtreyre

—

dabir

dest ragirtin

—

—

—

DAHOL

dawil

dawil

dewil

DAW

damne

pêşî/m

damen dayne

pêş

—

—

dayîn

—

—

—

paldayne

DAMANÇE

dawançe

dawançe

dawançe

—

pişte

dabonçe

piştew

DAMAY

dorol

eciz

damak

eciz

eremene

—

eramene

—

—

—

deremene

—

—

—

kolol

DAMÎN

têrinc

xerc

têrinc

deman

—

—

dayne

duçik

—

—

—

DANE AVDAN

dana awdan

aw bide dayîş

dana awdan

DANÎN

nîyayre

vîrayîş (tira vîrayîş) danyan

berdan

asey

veradayîş

nîyan

hiştin

erenyay

ronayîş

hêştin

—

—

—

tilên

DANKUT

danekolane

cirrî/m

dane kolane

cirrî

—

—

—

DAPIR

KURMANCÎ

DAPIR

nenik

DAR

tîrik

çov

şîv

ço

şerrbut

xîşt

DARAYÎ

hebûn

DARÎSTAN

rêl

mêşe

sattar

gorange

DAS

mahesek

—

DASOK

tevirdas

DAŞÎL(tuwalet)

—

DAV

faqik

—

—

DAWA (şer)

doz

—

—

—

HEWRAMÎ

mama

—

dar

tîr

tila

koleke

—

—

—

darayî

—

wêşe

—

—

—

—

darî

—

—

tewerdas

—

kenaraw

—

tal

têsik

lêzik

—

dawa

demqal

şer

—

—

DÎMÎLÎ

dapîr

dêk

dar

tîr

çiwa

şewt

şeyt

nerbut

xîşt

bîyaye

—

daristan

—

—

—

—

darê

—

—

qalunç/m

vaştur

awrêj

abdestxane

dam/m

dom/m

—

—

dawa

—

şer

—

—

SENENDAJÎ

nene

—

dar

tila

garam

çokle

ço

baho

race

darayî

—

bêşe

çinarsan

—

—

—

das

desedar

darpaç

tewerdas

darpaç

kenaraw

—

tal

têsik

lêzik

ben

dawa

demqal

şer

helesî

heçel

DAWET

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
DAWET ezibandî — —	dawet xolk deng —	dawet — — —	dawet xolk deng çirr
DAWÎ paşî dumayî duwayî	dimayî — — —	dima peynî pey —	duwayî tewaw — —
DAX kel	dax —	dax (daxnayîş) —	dax —
DAYİK da dê — —	eda — — — —	dayik dayê may mar atê	dayik — — — —
DAYÎN dan	day —	dayîş —	dan —
DAYÎN û SENDÎN — —	far û gor saqî û beqî dad û bised	dayîş û girotiş — —	ar û gor saqî û baqî alist
DEBE teşxele — —	debe gêçel gerre —	teşxele gerre — —	debe gêçel gerre kixnî
DEBDEBE —	debdebe zirmûkot	debdebe —	debdebe zirmûkot
DELAK — —	delak — —	— — —	delak arayışger selmanî
DELAL DELEME gûlme kelxaç nîvpîjî cerg	delal deleme lete — — —	delal dilme nêmpewte kelxaç — —	delal deleme — — — —

DEM DEMê

KURMANCÎ

DEM DEMê

–

–

–

DEMSAL

mewsîm

DENDİK

tane

lib

–

–

DENDİK DENDİK

DENGÊJ

lewcebêj

DENG KIRIN

–

–

–

–

DEQ

xemî

xêz

DEQDAN (aşî kirin)

–

–

–

–

DER

derve

DERBEDER

aware

belengaz

DERD

jan

êş

HEWRAMÎ

dem demê

ray ray

–

–

sa

–

dane

dan

danar

pêşe

–

–

goranîwac

bewêj

deng kerdey

çirvey

çarday

qaw kerdey

–

deq

–

–

deqday

razmay

raziyay

weş kerdey

winaray

ber

–

derbeder

aware

–

derd

jan

êş

DİMİLÎ

ray ray

raray

–

–

mewsîm

–

dendik

–

–

–

–

yew bi yew

deyrbaz

–

vendayîş

–

–

–

–

xeml

–

–

deqnayîş

deq kerdiş

–

weş kerdiş

–

teber

tewer

belengaz

veradaye

–

derd

jan

êş

SENENDAJÎ

dem demê

ray ray

taw tawî

hokî

sa

–

dane

dan

danar

pêşe

nawke

azdar

goranîçir

awaxxwan

deng kirdin

çirîn

çardan

qaw kirdin

bang kirin

deq

bizek

arayist

deqdan

razandin

razanin

rezaniwe

zeref kerdin

der

derew

tere

tuna

behengaz

derd

jan

êş

DERENG

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
DERENG	dêr	erey	dêr
—	direng	—	direng
DEREW	derew	zurî	derew
—	—	virrî	—
DERHATÎN	huramay	akewtiş	derhatin
—	—	vejyayîş (ê rojî)	—
—	ber amay	berz biyayîş	—
DERÎ	bere	ber	der
dergeh	—	—	derga
DERKÎRÎN	teqnay	ber kerdîş	derkirdin
—	—	teqnayîş	derberandin
DERMAL	dermal	hîna hûkmatî	dermal
DERMAN	derman	darî	derman
—	deware	darû	darû
—	—	—	daware
DERMANXANE	dermanxane	darûxane	dewaxane
DERS	ders	ders	ders
DERPê	patol	timanî	jêrsewalî
timan	demel qopan	—	demel qopan
DERYA	derya	derya	derya
behr	behr	behr	behr
DERZ	derz	derz	derz
terrk	—	terrk	tilîş
qelş	qilêş	qelş (qelişyayîş)	qilêş
tîş	—	ttîş	—
şeq	—	şeq	şeq
gerr	—	—	—
lêk	—	—	—
DERZÎ	çenî	derzîn	derzî

DESMAL

KURMANCÎ

DESMAL

dersok

DESTAR

DESBELA

dest vekirî

–

DESTÇEP

DESTDAN

dest gihîştin

DESTE

baq

qevd

gûrz

–

–

DESTÎ

–

–

DEST TENG

test kurt

DEST TENGÎ

tengasî

DESTMÊZ

heqdest

DESTUR

DEŞT

–

çol

DEŞTAYÎ

HEWRAMÎ

desmal

desper

hare

dest vela

helexerc

–

çepîler

wize

–

DESE

baqe

birr

çel

melo

–

hengesî

–

–

des teng

–

dest tengî

–

heqdes

desweşane

destur

deşt

deştay

–

deştayî

DÎMİLÎ

desmal

–

destar

dest wela

dest akerde

–

çepo

destdayîş

waştîş

DESTE

qevd

birr

girze

–

–

qestîra

–

–

dest teng

–

dest tengê

tengê

heqê destî

–

destur

deşt

–

çol

deştê

SENENDAÎ

desmal

–

hare

desyat

desyam

helexerc, wêlexere

çepîler

wize

–

DESE

baqe

birr

çel

çepe

qol

desî

li qes

bi qes

dest teng

–

dest tengî

–

desmiz

demxweşane

destur

deşt

deştay

–

deştayî

DEV

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
DEV	ramay	fek	dem
DEVGİRTÎ	razdar	xorîn (sirr limitox)	razdar
DEVE	wîştir	hog	wîştir
—	—	deve	—
DEVER	dewer	dorme	dewer
dor	—	çaqirnî	—
der û dor	—	der û dor	—
—	—	dormare	—
DEVKEN	zerdexwî	fekwiyaye	pozzen
zerdeken	zerdexene	zerweş	zerdexene
dev li ken	—	—	zerde
—	—	—	lebxen
—	—	—	biz
—	—	—	bize
DEVPÎS	dempîs	fekpîs	demşer
devçepel	—	—	demçepel
devgenî	—	—	—
DEW	dew	do	dew
DEWAM	dewam	dewam	dewam
dom	ber	—	ber
—	—	—	berge
DEWLEMEND	dewlemen	diwêl	dewlemend
puldar	dara	bîyaye	dara
zengîn	—	zengîn	—
DEWLET	dewlet	dewlet	dewlet
mal	—	mal	mal
heşem	—	zengîn	heşem
DEYNDAR	qerzdar	deyndar	qerzdar
—	—	—	qerzar
—	—	—	bidîkar
DEYUS	qorimsax	deyus	deyus
qorimsax	—	—	qorimsax
—	—	—	payenaz

DEZGE

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DÎMİLÎ

SENENDAJÎ

DEZGE

dezge

dezge

dezge

DEZÎ

perg

layo yew qat
layo hom

desik

—

—

—

—

DÊK

tîrek

terk

tîrek

qelş

tilêş

tîş

tilêş

şeq

şeq

şeq

şeq

—

—

—

—

—

—

—

—

şikaf

DÊL

del

del

del

dêlik

—

—

—

DÊW

dêw

dêw

dêw

—

—

—

—

dirinc

DÊZİK

dêze

dêzik

dêzî

—

—

—

—

dêze

—

—

—

—

têkle

DÎBE

mîşyu

beno

eşê

mûmkûn

mûmkûn

mûmkûn

mûmkûn

dîbit

—

—

—

dîbî

—

—

—

DÎDAN

didan

didan

digan

diran

dan

dindon

dîyan

didanê kankir

—

—

—

didanê serkwî

DÎJ

mêmil

têvero

mêmil

—

—

—

—

milozim

DÎJMÎN

dijmanî

lengî

dûjwîn

çêrr

—

—

—

çûyîn

DÎJWAR

sext

zor

dijwar

sext

—

—

—

duxşar

DÎL

dîl

dîl

dîl

delak

delak

zerr

delak

sertaş

sertaş

—

—

—

—

—

—

zêlê

DÎLBAZ

dîlbaz

dîlbaz

dîlbaz

—

—

—

—

dîlwaz

dîlwaz

dîlwaz

DİL BÎ CÎ

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMÎÎ	SENENDAJÎ
DİL BÎ CÎ	dîlnîya	zerr cakewtîş	dîlnîya
DÎLDAR	dîldar	zerri girote	dîldar
—	—	—	dîlêr
DÎLÊŞ	lemêş	bi zerri nêweş	dîlpêçe
jan	jan	jan	jan
navêş	—	—	—
DÎLGERM	dîlgerm	zerri germ	dîlgerm
dilovan	dîlnîya	—	—
DÎLGİRAN	dîlgiran	zerr şikte	dîlgiran
—	dîlmen	zerr mende	dîlmen
DÎLOP	dîlope	dalpa	dîlope
çilk	dîlop	çilk	çik
—	tik	—	tik
DÎLPÎŞ	dîlpîş	zerr pîş	xanegomanî
—	dîlçepel	—	dîlçepel
—	dîlkirmol	—	dîlkirmol
DÎLREŞ	dîlreş	zerrîya	dîlreş
kûşpene	dîlreq	—	dîlreq
DÎLŞEWÎÎ	mêheban	merhemet	mêheban
DÎLSARÎ	dîlserdey	zerrserdê	dîlserde
—	tewesyane	—	tewesyane
DÎLSOJ	dîlper	zerrveşatox	dîlper
DÎLTENG	dîlteng	zerrteng	dîlteng
—	keyil	—	keyil
DÎLXWAZ	dîlxwaz	zerrwaz	dîlwaz
—	—	zerrwaşttox	—
DÎMBİLİK	dimek	dîmbilik	dimek
elbane	—	elbane	—
dabroqe	—	—	—
DENGXWEŞ	weşdeng	vengweş	dengxoş
—	—	—	xweş ayen
—	—	—	xweşawaz

DÎREWKER

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMÎLÎ	SENENDAJÎ
DÎREWKER direwbêj direwçî	dirozen — —	zurîker zurîkerdox —	dirozen — —
DÎRÊJ — — —	dirêj zelam zil dahol	derg — — —	dirêj zelam teje balabilen
DÎRÊJÎ	dirêjî	dergê	dirêjî
DÎRÊJ KETÎN —	dirêjewe bîyey —	derg bîyayîş qelibyayîş	dirêj kêşan helajî
DÎRRÎ dirrik istrî qincirok sin	dirrey — — — —	dirrik — telî telu sinc	dirrik dilêq xar qolesgane —
DÎRUN	wirasey	deştên	duranin
DÎRUŞÎŞIK derzî (dubişk, moz..)	çize —	zêlî derzîn	çiz —
DÎRUV mînanî weke	wêna şêwe —	dirub şabe pê mendiş	wêna şîwe çeşn
DÎŞ baltuz	jenwa —	baltuz —	jinxwişk —
DÎZ — —	diz destçepel qemek	diz — dizd	diz — —
DÎZGAH cî dizan	diz koşke yago diz	cay dizdan —	diz koşke dizega
DÎZÎVE kînaye	hêma kînaye	limitikî sergirote	hêma kînaye

DÎK

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
DÎK	keleşêr	dîk	keleşêr
DÎL girtî	dîl desgî	hêsîr tebîşte	dîl desgîr
DÎLAN govend devad	wirpiray hurpiray -	reqs govend -	helperkî - -
DÎLBER DÎN	dîlber dîn	dîlber dîn	dîlber dîn
DÎNÎ şêfî dînî	şêfî - -	dînê delîyê -	şêfî - -
DÎQET	dîqet serence	dîqet	dîqet serence
DÎRİK (vîde, zimba)	zime -	vîda birxwî	zime sime
DÎSA cardî	dîsa hemîsa	rayna ancîna	hemîsa duware
DÎTÎN bînayî bînîn	bînayî dîyey -	dîtîş veynayîş -	bînayî dîyin bînîn
DÎTNA bejn	dîyar -	beşn beşn û bal	dîyar -
DÎWAR	dîwar	dês	dîwar
DÎYA ŞÎR dayîn daye	dayar - -	may şîfî - -	daye taye -
DODO silêmanok silêmanê du nikil	pepo silêman - -	dodo - -	pepo silêman hûdhûd sanebiser
DOJEH cehnem -	duzex cehnem -	cahnim - -	duzex cehnem duzeq
DOLÇE tas zerik	dolçe - -	dolçe tas -	dolçe - -

DOR

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMÎLÎ	SENENDAJÎ
DOR	xol	newb /m	xol
dewr	dewr	—	dewer
ger	kêç	—	kêç
—	çerx	—	çerx
DOST	dos	dost	dos
DOSTÎ	dosî	dostî	dosî
dostanî	—	dostanê	—
DOŞEG	doşeg	doşeg	doşeg
DOTÎN	doşay	dotiş	doşîn
DOXÎN	hocene	şilabend	hocene
DOZ	dawa	dawa	dawa
daxwaz	—	doz	derxwaz
DOZDE	duwanze	dûyes	duwaze
DU	—	du	du
dukel	dukel	—	dukel
DUBARE	hemîsa	newera	dubare
carek dî	wawî	rayna	duware
dîsa	dîsa	hewna	dîsa
dî	hemdîse	—	hemîsane
dîtir	êtir	—	êtir
—	—	—	eyzen
—	—	—	bazem
DUBARE	kêlnaywe	dîbare	dubare
ducare	—	—	—
DUÇAR	duçar	keyfçî	duçar
pêve (tîryakî)	awqe	—	awqe
DUDÎLÎ	divedilî	didilî	didilî

DUMAYİK

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMÎLÎ	SENENDAJÎ
DUMAYİK bermay havrî avrî —	meney mene menenew bazmenew —	vêşone vêşî mende — —	paşmene mene paşaw bamene mawe
DUPIŞK —	marekol eqye	aqreb —	dimarekol —
DUQAT —	duqat —	dîqat —	duqat damuçiyak
DUR — —	dur bore per	dur — —	dur — —
DURAND (di. wendakir ina leystinê da) —	bîyaşire —	vinîkerdox —	bazîn danyan
DURANDÎ — —	niyayarî — —	vinîkerde — —	danyak pes baxte
DURIŞT qelew bê hewa	dirişt — —	bêtore veradaye —	durişt dûşt —
DURÎ —	durî êtlês	durî —	durî êtlês
DURÛ	durû	durî	durû
DUV boç terrî qemç kilk dêl	qilêçke — — — — —	boç — terrî dime — —	du duçke qilênçke çoçke kilk —
DUWAYÎ dawî paşî dures encam	temam — — — —	temam peynî — — —	duwayî dewaw duros akam encam

DÛA

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
DÛA	dûa	dûa	dûa
DÛÇAR	dûçar	—	dûçar
—	amqe	—	awqe
—	tuş	—	—
DÛJMIN	dijmen	dûşmen	dûşmenî
—	miloz	dijmen	miloz
DÛKAN	dûkan	dûkan	dûkan
DÛRE (melez)	dûrek	dûre	dûrek
DÛNYA	dûnya	dûnya	dûnya
cîhan	cîhan	cîhan	cîhan
DÛPLOK	kilkewane	giştane	kilkewane
gûspane	—	raşt	—
DÛRÛST	dûrûs	dûrûst	dûrûs
rast	—	raşt	—
DÛRÛSTÎ	dûrûsî	dûrûstî	dûrûsî
rastî	—	raştî	—

E

ECEL

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DÎMİLÎ

SENENDAJÎ

ECEL

ecel

ecel

ecel

—

—

merg

merg

—

—

—

akam

EDEBXANE

edebxane

awdestxane

awrêj

—

kenaraw

kinefe

kenaraw

—

misteray

—

misteray

—

mebal

—

—

E

em

e

erê

erê

—

erê

—

belê

belê

belê

—

EDA

lasayî

tewir

—

hewa

lance

hewa

lence

tewr

lare

—

lare

EFRÎT

nirbaş

îfît

nirmaş

EFU bûyî

bexşîya

bexş biyayîş

bexşîyak

—

—

efo biyayîş

paskiryak

—

—

—

awrziye

EFU BUYÎ

bexşîya

bexş bîyaye

bigirdin

—

—

efo bîyayîş

bexşîyak

—

—

—

paskiryak

—

—

—

awrziya

EFU KIRÎN

efu kirdey

efu kerdiş

bigirdin

bûhûrîn

—

—

—

EGER

eger

eger

eger

EHMEQ

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
EHMEQ	ehmeq	ehmeq	deyîrî
gewç	gewç	gewende	gewç
debeng	sefin	bêfam	nefam
bale	—	—	—
gêl	gêç	gêj	gêç
xêt	—	xînt	gêl
xêv	—	xêv	—
çopîk	—	—	—
EJDEHA	ejdeha	ejdeha	ejdeha
—	—	—	heniyan
—	—	—	hefî
ELEK	wêçne	pirjin /m	êlek
bêjne	hêleke	—	bêjne
ELK	şewe	kaşos	şewê
kabus	şewê	—	bextek
—	—	—	al
EM	ême	ma	ême
EMA	ema	ema	ema
EMÎN	emîn	emîn	emîn
bawerî	aram	bawerî	aram
ENÎŞK	herejene	herçine	qenganîşk
—	yerejene	herçene	—
ENTÎKE	entîke	entîke	entîke
EREBE	—	ereba	çûwarçerxe
ERÊÊ	erêê	erêê	erêê
gelo	axu	gelo	axu
—	daxu	—	daxu
—	daxum	—	daxum
ERK	erk	gûre	erk
îş	—	îş	—
kar	—	kar	—
ERXEWAN	erxewan	—	erxewan
ERZANFÎROŞ	herzancan	ercan rotox	herzancan

ERZAN

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
ERZAN	herzan	ercan	herzan
ESİL	esil	esil	rîşe
kok	bineret	kok	bineret
—	bîx	—	bineto
—	bin	bin	bin
—	—	—	retewe
ESMER	çerde	esmer	çerde
tale, qemer	tale	sîyatale	tale
EŞKERA	eşkera	eşkera	eşkera
—	dîyar	—	dîyar
—	peya	—	peya
EŞKERA BÛN	eşkera bîyey	eşkera bîyayîş	eşkera kirdin
—	kewtey teber	kewt teber	derkevtin
EŞKERA KÎRÎN	eşkera kerdey	eşkera kerdiş	eşkera kirdin
—	dîyar kerdey	teber vetiş	dêrxistin
EV	ad	enî	ew
—	ane	enê	—
EVAN	adîşa	aynan	ewan
—	—	enîn	—
EVENDAZE	ewne	end	emewne
ev çend	adçî	endîna	—
EVRO	aro	eyro	îmro
îro	—	—	—
EVSANE (mîtolojî)	raze	efsane	efsane
—	raz	—	raz
—	—	—	desan
EWAN	adî	în (yên)	ewan
wana	—	aynan	—
EXTE	xesyan	yexte	xesyak
yexte	—	—	—

EY

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMÎÎ	SENENDAJÎ
EY	ey	ey	ey
hey	—	hey	oy
lo	—	lo	—
lê	—	lê	—
ho	—	ho	—
—	—	ha	—
—	—	la	—
EYAR	torax	eyar	torax
meşk	—	meşk	toraxîdan
heban	—	avrênc	—
pistik	—	—	—
EYWAN	heywan	eywan	heywan
kolan	bancîle	heyat /m	bancîle
EZÎM	qirm	îrade	qirm
îrade	—	—	—
EZÎYET	ezîyet	ezîyet	ezîyet
îşkence	nawêşîy	nêwêşê	eczrewe
azar	azar	—	azar
—	seza	—	seza

Ê

Êl

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMÎLÎ	SENENDAJÎ
Êl	xêl	êl	êl
—	hoz	eşîr	xêl
ÊMÎNÎ	hêminî	deleyayîş	êminî
fikir	raman	fikir	aramîş
—	wirîng	delê	wirîng
—	sîyeno	—	hîwinî
ÊVAR	werga	êre	êware
sêrşev	xewrawa	rojawa	xewrewa
—	werezerde	serêre	rojawa
ÊRÎŞ	hûjum	hûjum	hûjum
hûcum	—	hûcum	hûcum
—	—	—	huruj
—	—	—	yorş
ÊŞDAR	êşdar	êşdar	êşdar
ÊXNÎ	pîyazaw	pîyazaw	pîyazaw
avpîvaz	—	awa pîyazî	—
ÊZÎNG	hîzim	êzim	dar

F

FAL

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DÎMİLÎ

SENENDAJÎ

FAL

fal

fal

fal

FAM

fam

fam

fam

fehm

—

—

—

FAMKÎRÎN

yawayne

femkerdiş

têgihiştin

têgihiştin

—

—

—

FANUS

fanuze

fanos

fanus

—

fenar

—

lenter

FÎRÇE

mawit

fîrçe

mawit

FÎRRE

tak

hera

tak

bazz

wiraq

verin

wiraq

—

delp

—

delp

—

rewawe

—

rewyak

—

—

—

awan

FATREŞÎK

tal

fatreşik

sipil

sepelik

—

—

—

FEDA

feda

feda

fera

FEDAYÎ

fedayî

fedayî

fedayî

FEDEKAR

fedekar

fedekar

fedekar

FEDÎKAR

heyakar

şermedar

baheya

şermekar

—

şermiza

—

şermok

—

şermok

—

şermedar

—

şermikin

—

FELEQE

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
FELEQE	feleqe	feleqe	feleqe
FEQÎR xizan	lîynî desemo	feqîr xizan	lîynî desemo
FERMAN FERQ cîyayî	hermane ferq cîyayî	ferman ferq cîyayî	ferman ferq cîyayî
FÊ	fê	cinî kewtiş	fê
FÊRKIRÎN — —	fêrkerdey muçnan —	bonder kerdîş musnayîş —	fêrkirdin muçyarî kirin yaddan
FÎKÎR raman xiyal	fikir bîr —	fikir vîr delîl	fikir wîr —
FÎKÎR(endîşe) — —	werke wêr wêre	şik gûman —	enîş enîşe —
FÎLAN — —	filan fîsan —	filan — —	filan fîsar berman
FÎND	şeme	find	şem
FÎRARÎ helaî	fîrarî —	fîrarê —	ferarî derçun
FÎREYÎ firehî	panî deretan	panê herayê	goşadî deretan
FÎREZAN hekîm	zanist —	hekîm —	firezan —
FÎRÎŞK amyen mayan şilavik heyvan	amyan — — — —	amên — — — —	amyan — — — —

FÎRÎŞTE

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
FÎRÎŞTE melek	fîrîşte —	melek —	ferîşte —
FÎRK keheng	rêgêlay keheng	fîrk —	bîrk keheng
FÎRÎNÇÎ tatkî	fereçî —	fîrinçî —	fîrinçî fereçî
FÎRO zak	fîro sîpal	erîş —	fîro sîpal
FÎROTÎN	wiretey	rotîş	fîrotin
FÎRRE bazz — — —	tak wîraq delp rewawe —	hara verin — — —	tak wîraq delp rewyak awan
FÎRR	fîrr	fîrr	fîrr
FÎRRÎN — —	fîrray piray palew gîrte	fîrrayîş — —	fîrrîn perîn palew gîrtin
FÎŞÎN	mişe	fîşîşê	mişe
FÎTARÎ	werbang	fîtarê	berbang
FÎTNE	fitne	fitne	fitne
FÎTÎQ gûnko	qere —	fetîq —	qêre gewl
FÎTRE	fitre	fitre	fitre
FÎYAT bûha nerx	nerx — —	fîyat vayê —	bûhayî bûha nerx

FÎKANDÎN

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMÎLÎ	SENENDAJÎ
FÎKANDÎN	fike kerdey	fikî cenayîş	fike kirdin
fîskandin	şîr	fîknayîş	şîr
fîtî	—	—	cîr
fîtik	—	—	—
FÎKÎN	fike	fikî	fike
fîskîn	sut	—	sut
fît	—	—	fîqe
FÎŞEK	fîşek	fîşek	fîşek
—	ziwandarî	—	ziwandarî
—	—	—	terezuwani
FÎTNE	kolefitne	fitne	dîrdok
—	kolebine	têyodayox	kolebine
—	kolewawayle	waweyle	koleweywa
—	—	—	awjêrka
—	—	wawelox	dirok

G

GAH

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMÎLÎ	SENENDAJÎ
GAH dem wext — — —	gah dem wext taw car kat	gam demê wext — — —	gah dem wext taw car kat
GAMÊŞ	gamêş	gamêş	gamêş
GARAN naxir	gawgel —	garan naxir	gagel —
GARIS herzen	herzesî —	gilgil —	gal —
GAŞÎN , gîsin	gawesin	sersî , sirsî	gawesin
GAV fak —	gawe — —	gam gom faq	gaw —
GAVAN	gawan	gawan	gawan
GAYÊ COT	kele gaw	gay cit	kele ga
GAZ kelbetîn	kelbetî —	kelbetîn gaz	kelwetey —
GE dem dem carna —	birêcar demêw beynêw wextêw	ge demê demê ray ray ge ge	birêcar birê beynê —
GEDA xizan feqîr	geda — —	feqîr xizan —	geda letewçîn feqîr

GELAVÊJ

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMÎLÎ	SENENDAJÎ
GELAVÊJ	welawêj	estarê sibay	gelavêj
GELEBÊJ leqleqo	herzeçene qereçinax	qalzaf leqleqo	herzeçene gereçinax
GELEK lîp — —	gelek — — —	gelek zaf — —	gelek fêl çaçule bembul
GELÊK hevra tevda têkda têkve pêkve	pêwe — — — — —	pîya têreyda têheta pêreyd — —	beyekew — — — — —
GELÎ şivêk dul —	dol çem dere —	vêr çel dere —	dol çel dere deraw
GELME germe ttepik tarr	germe pegre tepale —	tepikî — — gûdik	germe peger tepale senêr
GELTEÇÊ tiranebaz	şox —	teraqox heneker	şoxîbaz —
GEM didane	dîyane lexam	gem —	dîyane lexam
GEMÎ —	geştî —	gemî —	geştî pupar
GEMÎÇÎ	melewan	gemîçî	melewan
GENE pend —	genê — —	gene — —	gene gewgê miç

GENÎ

KURMANCÎ

GENÎ

–

GERDEN

sûkur

GERDENBEN

dot

–

GEREK

divê

GERM

GERMAV

germik

avgerm

GERMAYÎ

GERMIK

GERMIYAN

GERR

girr

gerro

GERRÎNEK

–

–

GEŞ

şên

bi kêf

GEŞÎ

şênî

kêfxweşî

GEVEZE

–

–

–

HEWRAMÎ

xerab

–

mil

–

milwane

–

–

gerek

bayiz

germ

germaw

–

–

germa

germik

germiyan

gerî

gerolî

–

gêcaw

gêcye

gom

şad

seruwî

–

weşî

seruwî

–

har

naraz

nahal

çetun

DÎMÎLÎ

boyin

xerab

gerden

mil

gerdenla

gerdanlix

–

gerek

–

germ

germaw

–

–

germê

germik

germiyan

gerî

gerro

–

gêjgeron

gêjgerîn

–

weş

şên

bi kêf

weşî

şênayî

keyfweşî

har

geveze

–

–

SENENDAJÎ

genîk

xeraw

gerden

mil

gerdenben

milwênîk

geluben

gerek

bayiz

germ

aşmaw

–

–

germa

germik

germiyan

gerî

gerolî

gal

gêcaw

golaw

gom

şad

xweş

bi kêf

xweşî

biske

–

har

naraz

nahal

çetun

GEWÇ

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
GEWÇ xûrîft —	gewç xilefya —	xerifyaye xerifya —	gewç xilefîyak xirîft
GEWR bor —	bor —	gewr —	bor —
GEZ (gezkinin) —	gaz qepe	gaz (gaz kerdiş) —	gaz qep
GEZGEZİK çilgezik	qewze —	gezgezo tertur	qewzeqorag —
GÊJ gêl gewç —	gewç gêl —	gêj xêv xînt —	gewç gêl xol hepeng
GÊR KIRÎN —	gêr kirîyey tirîncîyay	gir kerdiş —	gêr kirdin tirîncîyay
GÎDARANE (berazê nêr) yekane	— yekane	xoz —	pelxe yekane
GÎJ — —	gijne dijya qijne	gij gij —	gij gijne —
GÎLÊZ şorik girêz avdev — —	gilêz rîng aw awdemî aş —	gilêz şorik aw gilêşk — —	lîk rîng aw awdem aş ahar
GÎLÎ şikayet —	şikât gileyî —	gerre şikayet —	şikât şikayet gile

GİNDOR

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
GİNDOR	zirke	beşila	zirke
qawin	—	qawin	zirk
kalik	—	—	kalek
xirçe	—	xirçe	xirçe
petêx	—	—	—
girke	—	—	—
GİR (tiştê gir)	naklokar	gird	naklokar
—	—	xişin	—
xurt	—	xurt	—
GİRANÎ	qorsî	giranê	qorsî
—	sengî	setê (setiş)	senginî
GİRDE (1)	girde (1)	riz	girde (1)
birinc	—	birinc	—
GİRDANE	—	xozo yabanî	—
yekane	yekane	—	yekanî
GİREW	girew	girew	girew
girev	—	—	—
rehîn	—	—	—
GİREWGAN	barimte	girewgan	barimte
rehîne	—	—	—
GİRÊ	like	girya	gire
movik	cimge	movik	binge
GİRÊZANK	muçirk	kitre	muçirk
—	—	—	tez
GİRÊDAN	besteyî	girêdayîş	bestin
pêvedan	besey	bestiş	besyan
—	jenay	—	jenen
—	qoçnay	—	qoçanin (1)
—	daypowe	—	danewe
—	—	—	danpek (2)
—	—	—	dadan (3)
—	—	—	bestinewe

1) Cînsekê birincê.

GİRÎN

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
GİRÎN qure — — — — —	berme girewe şîwen puke tas — —	bermî bermayîş — — — — —	berme qure şîwen puke tas giryê bang
GÎRR gurî geş —	girtaw kilpe bilêse —	girr (adiro girr) — — —	gurr kilpe bilêse taw
GÎRTÎN	girtayne	girotîş	girtin
GÎRTÎN (tewqîf) — —	bihev wawa —	tebiştîş tewqîf kerdîş —	bihev wawa gir
GÎRTÎ —	gêrene —	girote tebişte	gêrene —
GÎŞT giş berhev xûr	gird gilêr — —	pêro pêser — —	gişt gilêr gird —
GÎZÊR	gizerkî	—	gizêr
GÎZGERIK çîk (çîka agir) gorî —	gire kilpe — —	gizgalik çîk çîlqizîq —	gire kilpe pilêse ziwane
GÎZÎR GÎZU (runê genî) boba	gizîr , padem bowa —	xizmetkar gûzum (riweno boyun) —	gizîr , padew biweba boba

1) girêdana dev.

2) cildkirina pirtûkan.

3) girêdana tiştê; ji bo ku danekeve.

GÎYA

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
GÎYA	gîyawaw	vaş	gîya
GÎHÎŞTÎ	yaway pine	resaye	pîyagîyîn
têgîhayî	—	—	—
pêgîhayî (tahqîq)	—	—	—
GOG	top	gog /m	top
top	—	top	—
goy	—	gud	—
go	—	—	—
GOHDARÎ	eşnewa	eşnawtiş	ejnewa
—	—	goştariş	jînewa
GOL	golaw	gol /m	gol
—	hesarî	—	hesil
—	—	—	kizin
GOLİK	gorekle	golik	goyreke
GOM	ma	gome	ma
axur	mere	axur	mere
—	kelela	—	gelan
GONYE	gonya	gonya	gonya
GOPAL	esa	gopal	koçan
gampol	—	—	—
GOR	gor	gor	gor
GORE	gorewî	kûrik	gorwa
—	pazewane	—	pozewane
—	—	—	çorap
GORİSTAN	goristan	goristan	gorxane
—	—	mordîg	qewrisan
GORÎM	sîf	gorim	diş
GORR	qebre	gorr	gorr
qebir	—	qebir	qebir
GOŞT	goşt	goşt	goşt
GOŞTKAR	qesab	qesap	qesab

GOT

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMÎLÎ	SENENDAJÎ
GOT kolîne	— şerh	vate (vatiş) şerh	— şerh
GOTBÊJ (mûbahese)	wat û wej	wat û wêj	wat û wej
GOTÎN — — —	wate qise duway —	wate qise vate vatiş	wate — diwîn —
GOVEND dîlan lîstik bêrînte — sêpê cergebez reşbelek keşo di cî da	hurpray sema — — — — — reşbelek — —	govend reqs kay qilanc — çepikî koçekî (veracêr) — giranî tîk(cadi)	reqs sema heleke helale keşkeş sêcar dudesmale reşbelek — çupê —
GOZEK —	qolepe qap	gozek (gozeka lingi) —	qolepe qap
GOZİK (gozika pemu)	gozax	gozik	gozaxe
GU —	gu —	gî gi	gu —
GUHAN	çîçî	guhan	guhan
GUL —	gul vil	gul vil	gul —
GULDAN (vazo)	guldan	cay gulan	guldan
GULAV —	gulaw —	gulaw awa gula	gulaw —
GULGULÎ	guldar	gulgulî	guldar
GUN hêlik	gun hêle	gun —	gun hêlke
GUNCE	gunc	kûlik	gunc ,temuşe

GUNDÎ

KURMANCÎ	HEWRAMÎ	DÎMİLÎ	SENENDAJÎ
GUNDÎ	lakayî	dewic	lakayî
—	—	dewij	dîhatî
GUNEH	gunah	gune	gunah
GUNEHKAR	gunabar	gunekar	gunahkar
GÛH	goş	goş	goyîcke
GÛHAR	goşware	goşare	goşware
GÛHARTÎN	waraywe	bedelnayîş	goryan
—	fraywe	—	goranwe
GÛHERÎ	waray	bedelyaye	goryan
gûhertî	—	—	—
bedilî	—	—	—
GÛH GÎRAN	bişç	goş giran	bişç
gûh hişk	—	kerr	—
GÛHÛRÎNE	waraywe	veraver	goranewe
—	fraywe	—	goranin
GÛLE	sirp	gûle	sirp
zêrç	—	ercîc	—
GÛLHE	çeqale	çeqale	çeqale
çeqale	—	firing	—
GÛLOK	girolye	gilor	golile
gûlole	—	ginda	têr
GÛR	werg	verg	werg
—	—	—	gûrg
GÛRÇÎK	xepî	gûrçîk	kolîre
—	—	—	pepe
GÛRME	tirîşqe	gûrayîş(ê hawrî)	hewre tirîşqe
GÛRZ	gûrz	gûrz	gûrz

GÛSTÎL

KURMANCÎ

HEWRAMÎ

DÎMİLÎ

SENENDAJÎ

GÛSTÎL

kilkewane

giştane
engiştêrî

engiştêr
engiştêrî
engusane

—
—

—
—

—

TARÎXA KURD Û KURDISTANÊ^{(1)*}

Osman SEBRÎ

** Ev nivîsa Osman SEBRÎ, ji kovara HAWAR yê jimarên 28,29 û 30'an ve hatiye girtin. Ev jimarên HAWAR'ê di 1941'an da hatine weşandin. Bi weşandina vê nivîsê, em dixwazin xwendevanên xwe agahdar bikin di derheqa dîroka kurdan de.*

1

Heya van demên nîzik, tu kitêbên tarîxê di heqê gelê kurd û welatê wan Kurdistanê da ne hatine nivîsîn. Çiqas ko mîr Şerefê bidlisî bi navê Şerefnamê tarîxek, der heqê emaretên dema xwe nivîsandiye jî; ev kitêba han di warên dîrokî û zanistî da nabe tarîxa gel an welatekî.

Bê şik di warê heyîna miletekî da, ev tinebûna han kêmasiyeke mezin e. Ji ber ko, ji alikî, piraniya kurdan nizanî bûn kok û reha wan ji kû ye, daketiye kîjan miletî ne; an berê bi çi navî bi nav bûne!.. Ji milê din hin dîroknivîsên ereban, bê ko rûmeta zanîna dîrokî bigrin, her ji bo hin ramanên siyasî, koka gelê kurd digihandin erebên qehtanî! Çiqas ko dirvê kurd û ereban bi hev nakevin jî, vê gotina han di serê pir mirovan da cih digirt. Ewçend cih digirt ko serwext kirina van celeb mirovan zehf dijwar bû bû.

Vê paşiyê di sala 1931 an da dîroknivîsê kurd ê hêja û zana Emîn Zekî begî bi nivisandina du cild dîrok bi navê (Xulaseyeke tarixa kurd û Kurdistanê) bi zaravayê kurdên nîvro «Baban», ev kêmasiya me a mezin li ber çavên; yar û neyaran hilani.

Kitêba Emîn Zekî beg bi her awayî di celebê xwe da yekta ye. Westa ko tê da hatiye xwarin û awayê zanistiyê ko pê hatiye nivîsin, hêjayî her pesn û spasê ye. Lê herwekî hemî xebatên nûser ji kêmasiyan hêsa nabin, heye ko di kitêba Emin Zekî beg da jî hin kêmasî peyda bibin. Ji ber ko nivisevan di nivisana kitêba xwe da bi her awayî xwe spartiyê kaniyên biyanî. Ji lev-wre ev kêmasiyên han vedigerin ser wan kaniyan.

(1) Tarixa kurd û kurdistanê Emin Zekî beg wezîrê iraqî di sala 1931 an da bi kurdî, zaravayê baban nivisiye û li Bexdê di çapxana darselamê da daye çapkirin. Di sala 1936 an da ji kurdên Misrê Mihemed Elî Ewnî begî ev kitêb guhaztiye zimanê erebî û li Misrê di çapxana eseade da daye çapkirin. Ji ber ko hin tişt bi ser tercîma erebî ve zêde kirine û ji ya kurdî tikûztir e, ji bo tevdan û axaftnê me ew ji xwe ra kire armanc. Çi gava yek behsa rûpelan di bendên me da bibîne, divê ji ya erebî binhêre.

Ji xwe Emin Zekî beg di pêşgotinka kitêba xwe, rûpelê (ye) da vê yeka han dide ber çavên me xortan û ji bo tikûz kirina xebata xwe me dihêvoje.

Emîn Zekî beg dibêje: «Ez nabêjim ko ev kitêb tarixa gelê kurd e û ji kêmasiyan dûr e. Ez bawer im ko tê da kêmasiyên mezin hene. Tevî gerîna di nav du sed û pêncî kitêbên inglîzî, frensîzî, elmanî, erebî, tirkî û farsî, hîn dibînim ev war hewceyî ger û pirsineke xurt e, da ko kêmasiyên wê tikûz bibin. Herçiya ez dikarim bêjim ew e ko, ev kitêb ji bo xort, zana, xwendavanên kurd û mêldarên wê dibe hêviya ger, tevdan û pirsînê. Ya ko li wan dikeve, divê bi hûrbijarî bixwînin û bi xweşbînayî tenqîd bikin, da ko kêmasiyên wê tikûz bikin û herçiya tê da li hev ketî bibînin û ji hev bi derxin».

Di sala 1936 an da ji kurdên Misrê welatîyê hêja Mihemed Elî Ewnî begî ev tarîx bi awakî qenc û delal guhazti bû zmanê erebi û da bû çapkirin.

Li cihekî wek Misrê, dûrî kurdan û Kurdistanê bendewariya ko Mihemed Elî Ewnî beg ji bo welat û welatîyên xwe rave dike hêjayî her pesn û spasê ye. Xebata camêr hîn bi vê tenê nemaye û di bin agahiya min da, hîn bi gelek tiştên din jî dixebite. Di ber vê xebata hêja va, bila guhên xwenda û zanayên kurd ên ko di rex û nav Kurdistanê da bê liv û tevger rûniştine biçingin.

Emîn Zekî begî ji bo vê tercima erebî jî pêşgotinkek kurt nivîsiye.

Di wê pêşgotinkê da dîsa bi dilekî şewat dibêje: «Ev kitêb piştî kitêba Şerefnamê der heqê tarîxa Kurdan kitêba pêşîn e. Çawan ko min di pêşgotinka kurdiya wê da jî gotî bû, di pir cihan da hewceyî fireh û dirêjkirinê ye. Aninciha vê yekê di warê zanistî û welatîniyê da barê xortên kurdan ên nûgihêştî ye. Tevî ko şeş sal di ser çapkirina kurdiya wê ra borîn, di vê navberê da kes bi vî karê zanistî û welatî ranebû. Lê vê yeka han dilê min ne şikandiye û tu caran naşkênine. Ji ber vê min hinekî din xwe şidand û gelek tişt bi ser tercima erebî va zêde kirin. Bi dilekî xwe ranegirtî ez li bende xortên zana, jîr û xweyîraman im, ko di vî warî da kitêban bi derxin...»

Ji ber ko ev kitêb ji bo me kurdan hatiye nivîsîn, em tucar kêr mayîna wê naxwazin, Divê, her kurdê ji rastiya vî warî hay-

dar, bi qasî zanîna xwe, li ser kêmasiyên tê da bipeyive. Her yekî di vê rê da zanîna xwe binivîse him dilê nivisevanê camêr geş dike û him jî, ji tikûziya dîroka Welatê xwe re dixebite. Di vî warî da pir û hindik gotinên ko bibin pêşdetir di destê diroknivîsên kurdan da ji goreyî xwe dibin ronahîkê.

Piştî berpê kirina pesn û spasên xwe ji cenabê nivisevan Emîn Zekî beg re; min dil heye li ser çend bendên kitêbê bipeyivim. Heke wek daxwaza Emîn Zekî beg kitêbeke bi serxwe nenivisim jî, teqez li ser kitêba ko gihandiye destê me û di warên ko tê da haydar im, dê zanîna xwe bêjim û bi vî awayê bi karê xwe ê welatî rabim. Min hêvî gelek mezin e ko xort û zanayên kurd zanîna xwe ya di vî warî da ji gelê kurd û diroka wan nehêvişînin.

2

Di benda xwe a pêşin da, min ji xwendavanên Hawarê ra da bû zanîn ko, ez dê li ser hin kêmasiyên kitêba Emîn Zekî begî bipeyivim. Warê vê kitêba ko ez hineki haydarê me, rewşa erdnîgariya kurdistanê û hejmara gelê kurd e. Piştî ko me di vî warî da zanîna xwe got, eger me xwe bi kêrî axaftina li ser warine din jî dît; bê şik emê xwe jê bi şûnda nedin.

Di tevayiya vê kitêbê da, xwe spartina Emîn Zekî begî ya kaniyan û biyanî bûna nivisevanên wan kaniyan, li ser gelê kurd û welatê wan kurdistanê, dîsa me di benda xwe a pêşin da goti bû. Tevî biyanî bûna wan nivisevanan, hinekê wan bi hin qesdên siyasî xwestine ko rastiye li ber çavên cihanê veşêrin. Eger vê yeka han ji bo demekî, berê xelkê ji rastiye bada be jî ev gotinên han weke rastiye yekser di kirasê xwe da namînin û rastiya wan dê bi derkeve. Bi ser vê yeka han da mirov dikare bêje ko, kesî ji wan nivisevanan bi tevayî, kurd û welatê wan kudistan ne nasiye. Ji xwe ramana Emîn Zekî begî jî di vî warî da ne dûrî ramana me ye.

Ji ber ko pirtirî her aliyê kurdistanê, ez hêla bakur -kurdistan tirkîyê- nas dikim; piraniya gotinên min jî, dê li ser wê hêla welêt bin.

Di rûpelê 23 û benda «kurd li tirkîyê» da li ser gotina (Sîr Mark Saykis) sinorê welatê kurdan, hêla bakur û roavê holê nîşan dide: (Alajîrd -Erzirom - Zara - Egin - Melatî - Bêsîn - Birecîk - riha)

Sîr Mark bi xweyakirina vî sinorê han, sê wilayetên kurdan bi tevayî û sisiyan jî, nîve nîv bi ser tirkan va berdide. Bi vê yekê rohelat û nîvroyên Erdihan û Qersê; tevayiya Meraş, Entab û Kilîsê, bi bakurê Heleb û rohelatê Skenderûnê va deri sinorê kurdistanê dinimîne. Di vî erdê han da pirtirî milyonek kurd heyê.

Di vir da kirina du pirsan serê mirov dixwirîne. 1- Gelo, Sir Mark Saykis ev sinorê han bi qesdeke siyasî rave kiriye? an zanîna camêr di vî warî da evqas e?. 2- Ev erdê ko Sîr Mark ji kurdistanê ra sinor nişan daye; gelo bi çavên xwe dîtiye an li ser kitêb û nivîsarên ko di vî warî da hatine nivîsîn daye xweya kirin?.

Dayîna cihaba van her du pirsan jî ne dijwar e. Ji bo pirsê pêşîn ez dikarim bêjim ko, tu qesdên siyasî li pêş Sir Mark tine bûne. Çima ko, tu deman gelê kurd bi tu girêkên siyasî bi Îngilîzan va ne hatiye girêdan ji bo vê em nikarin ji fêlçakiya camêr di şikê kevin. Teqez di vî warî da zanîna wî evqas bûye.

Pirsa didowan, şik tê nîne ko Sîr Mark ev sinorê han ne li ser dîtina xwe; hêrgiz li ser kitêb û nivîsanên ko di vî warî da hatine nivîsîn daye xweya kirin. Eger Sir Mark Saykis ev erdê han bi çavên xwe dîti bana jê ra ne hewceyî dîr û kûr pirsînê bû. Li dorhêlên Kilîs, Entab û Meraşê Kulîkên Reşîyan û Xidirsoran ên giroşî; li doraliyên Qers û Erdihanê jî, kolozên serhedî û ebayên kin û kundayî çavên wî ne dixapandin. Hinga Sir Mark dê bizaniya ko, ev erdê han ê gelê kurde û bê wan kes tê da rûnane.

Yek jî dîsa di wê bendê da, dema cenabê Emîn Zekî beg li ser hejmara kurdan dipeyive; Rihayê jî weke Qonyê, Enqerê û Sêwasê derî sinorê kurdistanê rave dike. Ji bo serwext kirina xwendevanan, min divê wan çend xêzên ko serê min negirtine biguhêzim vir. Di rûpelê 24 an da gava li ser kurdên Rihayê dipeyive dibêje;

«Li ser gotina (Sir Mark Saykis) û (Bijîşk Ferte) bê van wilayetan [Erzîrom, Wan, Bidlis û Xarpêt] jî, gelek kurd di welatê tirkîyê da he ne, eşîrên kurdan, ên ko li doraliyê «Qizil êrmaq» û di nav wilayetên Qonye û Enqerê da⁽¹⁾ digehên hejde êlan. Hejmara wan nîzikî (17000) mal e.

(1) Zana «M. Gorges Perrot» di sala 1865 an da, di benden xwe ên hêja ên ko der heqên kurdên deşta Heymanê nivîsîne û di kovara herdu dinyan (revue de deux mondes) da belav kirine.

Di wilayeta Sêwaz û rohelatê bajarê Zarê da eşîrên Qoçgîrê rûdine. Vê eşîrê pênc bavên wê ên bi serên xwe hene; ko di navbera Erzincan û Zarê da rûdinin. Hejmara wan digehê (12000) mal.

Dîsa di bakurê Skenderonê da 14 eşîr rûdinin, ko hejmara wan digehê (12000) mal. Di lîwa (Orfa – Riha) yê de eşîra Berazan⁽²⁾ rûdine ko, li ser diwazde bavan parva bûyî ye. Hejmara vê eşîrê jî digehê (17000) mal. Tevayiya van eşîran ko

50 hezar mal e, digehin nîzika 360 hezar can. Gava me ev xistine ser kurdên Qers û Erdihanê, tevayiya kurdên tirkîyê, bê kurdên Iraq û Sûriyê, ji du milyonan pirtir dibe».

Ji vê nivisana han dixewine ko, Emin Zekî beg liwa Rihayê jî wek Qonye û Enqerê derî kurdistanê dihesibîne û di vê liwa kurdî ya mezin da, Berazan tenê kurd dizane. Ne ez tenê, hemi xwendevanên Hawarê qenc dizanin ko; Riha, bê qeza Heranê tevî dorhêlên xwe kurd e. Ji kurdan pêve kes di wî erdî da rûnane.

Riha bajarkî kurdmancî ye. Xelkên tê da hemî bi zarê kurdmancî dizanin. Eger, bê zmanê xwe gelemperiya xelkên tê da bi tirkî an bi erebi zani bûne, divê ji kurdîtiya wan tiştek kême nebe.

Dorhêlên Rihayê ji şeş qezan bihevketiye. Biçûktira van qezah Heran bi ser sînôrê Sûriyê va ye, ko tê da erebên Gês (Qeys) rûdinin. Lê her pênc qezayên mayî xwerû kurd in, ko emê xelkên wan qezan eşîr bi eşîr bêjin.

1- Sêwrek: Xelkên bajêr ji rûkî zaza ne. Di dorhêlên wê de eşîrên Bûcax. Qirwar Milan û Qeregêcî dimînin.

2- Hîlwan (Cirnê reş) bajarê vê qezayê biçûk û xwerû kurdmancin. Di dorhêlên wê da hêleke Milan û Qeregêçiyên tevayiya eşîrên Sinika, Dodikan, Hecî Mûsan, îzolan, Badilan, Dûgerinan tevî çend gundên Gevozan dimînin.

3- Yalax (Hewag): bajar û dorhêlên vê qazayê bi ser û berên xwe va ji eşîra Bêzikan in.

4- Bîrecik: Ev qeza jî bi ser û berê xwe va Bêzik e.

5- Ordû (Sirûc) : ev qeza, bê du sê eşîrên wek Mêrsawî û Poxpinikan biçûk, dawîya mayî hemî Berazê serxet, anê yê tirkîyê

2) Sir Mark sayks, kitêba «tiras el xulefa ya dawiyê» rûpel 372-388.

ye, Çiqas ko ev qeza berê gelekî mezin bû jî; piştî çêbûna hikûmeta Sûriyê, di sala 1919 an da hêla Berêz a mezin dane ser welatê Sûryê. Berazê Sûryê bi qeza Eyn-el-ereb (kaniya ereban) bi nav dibe.

Liwa Rihayê ko tê da Berazan tenê kurd hatine nişandan, ji van qezan û eşîran bi hevketî ye. Xelkên tê da, bê qeza Heranê ji rûkî kurdin.

3

Di benda berî vê de, me li ser bakur û roavayê sînorê Kurdistanê zanina xwe gotibû. Di vê bendê da min dil heye li ser hejmara gelê kurd bipeyivim. Çiqas ko der heqê hejmara kurdan tiştêkî rast û dirst di destê me da nîne jî, mafir ko di vî warî pir û hindik axaftin bûne û ev axaftin ne di cihê xwe da ne: divê em xwe jê bi şûnda nedin. Di van gotinên bûyî da, eger qesdên siyasî tine bûna, belkî jî me di vî warê nexweya da tu tişt ne digot û dihişt roja wê. Lê fêlneçakiya hin kesên em di vê warî da jî dane axaftin.

Li ser hejmara gelê kurd, xasma piştî şerê mezin pir gotin bûne. Lê tuyên wan nîzîkî rastiye ne hatine kirin. Piraniya nivisanên ko di vî warî da bûne, bi qesdên siyasî ne. Ên mayin jî, ji van nivîsan hatine girtin.

Dema min çavên xwe di kitêba Emin Zekî begî da li benda hejmara gelê kurd gerand, ez mat mam. Hejmara kurdan di sê milyon da heya pênc milyon hatiye nişan dan!.. Erdekî wek Kurdistanê fireh, bi sê, çar, pênc milyon nefs çawan tijî dibe?! Tiştêkî li ber çavan e ko, Kurdistan ji erdê pir miletên dorhêla xwe mezintir e. Bi avabûnê û xelkên tê da, ji wan ne kêmtir e.

Sebebên ko hejmara kurdan pê kêmtir hatiye nişan dan dido ne:

1- Heya van salên paşîn eşîrên kurdan yekcar bindestî hikûmetên dor xwe ne bû bûn. Ji ber vê, ji sedî şêst-heftiyê kurdan ne keti bûn nifûsa hikûmetan. Bi vî awayî dikari bûn hinekî xwe ji şerê van hikûmetan biparêz in. Wek dayina leşker û peran. Yê di deftera nifûsa hikûmetê da çiqas hindik bûna, leşker û dayina ko bidana jî ewçend hindik dibûn. Ji bo vê yekê, heya mikûna kurdan hebûya xwe ne dixistin qeyda hikûmetan.

Ji bo serwestkirina xwendevanan ez tiştêkî ko min bi çavên xwe dîtiye bêjim. Hinga xwendevanan dikarin di vî warî da hikmê xwe bi reheti bidin.

Xweş di bîra min da ye ko, di navbera salên 923-924 an da hikûmeta tirkan qanûnek bi derêxisti bû. Li ser vê qanûnê, serê her pêncî hezar nefs şandiyek (mêb'ûs) dê bihata bijartin. Serekên eşîran dixwestin ko qeza me «Gexte» bi serê xwe şandiyekî biderîne. Lê hejmara qeza me di deftera hikûmetê da ne digehiştê bîst hezarî. Ji bo wê, sî hezarê mayî li ser eşîran belav kirin. Hingê, her yekî ko me dixwest navê wî lêxe deftera nifûsê, herwekî here ber mirinê, digot:

– Mafir ko honê navê min têxin nifûsa tirkî, qe ne kurên min mexin ê.

Kurd ewçend ji nifûsê direvin. Piştî ko tirkî serê eşîran bi destên hev û din dane pelaxtin; di sala 928 an da hejmartinek tevayî çêkir. Di vê hejmartinê da, hejmara qeza me Gextê giha bû heftê û çar hezarî. Hin jî, cih cih mirovên ko xwe an zorakên xwe ne dabûn nivîsîn pir bûn.

2- Yek jî, mirovên ko der heqê hejmara kurdan nivisan kirine, xwe spartine proknivîsên (pelêjmar) hikûmetên ko welatê kurdan êxistine bin destên xwe. Ev hikûmetên han berî her tiştî dixwazin hejmara gelê kurd hindik rave bikin; da ko kurd li ber çavê cihanê miletekî bê ser û ber bîne nasîn. Di vê rê da kurdên bajarî, ji xwe dihesibînin. Çima ko hînî zmanê wan bûne!.. Pir ecêb e ko fêr bûna zmanên biyanî ji milletên din ra hiner tete zanîn; lê ji bo me kurdan, vacayî xelkê, ji milletê ko zmanê wî hîn bûne tene hesibandin!.. Zhar, bextereşiya ko dibên qey ev e...

Ji xwe vê paşiyê, tirk hebûna kurdan di welatê xwe da inkar dikine, û navên wan tirkên çiyayî danîne!..

Kurdên Tirkîyê, mîlyon û nîvek û du mîlyon hatine nîşan dan. Yekî ko ser û berê vê hêla kurdistanê dîtî, nema dikare xwe li ber vê texminê ragire. Li ser teşkilata vê dawiyê, hevde wilayetên kurdan di bin destê tirkî da ne, ko navên wan ev in:

«Bayezîd, Hezarom, Erzincan, Wan, Hekarî, Sêrt, Mardîn, Diyarbekir, Bidlîs, Mûş, Xarpêt, Dêrsim, Meletî, Meraş, Entab, Kilîs û Riha».

Di sala 1928 an da gava hejmartina tevayî çêbû bû, hejmara wilayetan yek bi yek di rojnameyên tirkî da belav kiri bûn. Hingê min hejmarên van hevde wilayetên kurdî da bûn ber hev, tevayiya wan pênc mîlyon û sî hezar derketi bû.

Di hejmartina 1928 an da xwe ne nivistandina pir kurdan me li jor goti bû. Hikûmeta tirkî jî, serwextî vê yekê bû bû. Ji lewre di sala 1940'î da car din hejmartineke tevayî çêkir. Xweya ye ev hejmartin ji ya berî vê, qenctir hatiye ko hejmara welatê tirkî ji panzde mîlyonan hilda hevdehan.

Min gelekî xwe êşand ko hejmara van wilayetên kurdan, dîsa wek cara berê li ser rojnameyan têxim destê xwe. Lê, mixabin ko westa min a di vê rê da vala çû. Lê qet şik tê nîne ko, ji van her du mîlyonên zêdebûyî, teqez mîlyonek yê van hevde wilayetên kurdan e. Çima ko di hejmartina sala 1928 an da, çend êrdimên welêt qada şer bûn ko hejmartin di nav xelkê van êrdimên da ne bû bû.

Ji milê din, bi qasî sî hezar sirgûn tevî zarokên xwe, û ewçend jî hepsî di welatê tirkî da hati bûn hejmartin. Di hejmartina 1940'î da, hepsî û sirgûn vegeirî bûn welatê kurdan. Herçend êrdimên ko, ji dest şerên di nav da ne keti bûn jmarê vê carê hatin hejmartin. Bi ser da, vê carê wek cara berê kurd, ji qeydkirina navên xwe û zarokên xwe ne direvîn. Ji ber van sebebên jorîn, eger ji nav her du mîlyonên zêde, me yekî wî kurd hesabandiye; divê texmina me di cihê xwe da be.

Yek jî, em jî bîr nakin ko di nava bajar û sînorên wilayetên Hezarom, Erzincan, Melatî, Meraş û Entabê da, ji sedî nîsbetek tirkî heye.. Lê hemberê van tirkî, kurdên me ên Qers, Zara, Qoçgiri, Stenbol, Edene û deşta Heymanê, li ser tirkî tene hejmartin; ko evana me ne xisti bûn ser wan pênc mîlyonan. Gava em hejmara van kurdên di nav wilayetên tirkî da bidin ber tirkî li ser sînorê wilayetên kurdan [tevî ko van berhevdan 40-50 hezari ji kurdan kêmtir dike] hejmara wan hevde wilayetan hemî kurd tene hesabandin.

Kurdên Tirkîyê ko ji şeş mîlyonan ne kêmtir in, mîlyon û nîvek û du mîlyon hatine nîşan dan. Li ser vê mentiqê; gava biyaniyan an nivisevanên hikûmetên doralîyê kurdan, tevayiya gelê kurd bi sê-çar mîlyonan texmîn kirin, divê em ecêbmayî nemînin.

Di nav van hevde wilayetên Kurdistanê Tirkîyê da, hejmara wilayetên min Meletîyê bi tenê (534,0000) derketi bû. Ev wilayet, berê liwayeke Xarpêtê bû. Lê îro bi hejmara xwe, mezintira wilayetên Kurdistanê Tirkîyê ye. Hemî nivîsevanên ko li ser welatê kurdan peyivîne, kesî ji kerema xwe ev wilayet naniye ser zarê xwe. Xweya ye ko wê li ser welatê tirkîyan dihesibînin. Di vî warî da, bê ko ji me xelkên wê bipirsîn; li cem xwe bi dayîna wilayeta me ji tirkîyan ra comerdîyeke baş dîkin. Ev comerdîya ko bê haya me ye; nîzam çiqas di cihê xwe da ye!

Ez ko kurdekî welatî me, û welatê xwe tevî xelkên wî çêtirî biyaniya dinasim, hejmara kurdên di Kurdistanê da pirtirî diwazde milyonan texmîn dikim. Berî çil salî şairê kurdan Hacî Qadirê Koyî ko piraniya Kurdistanê geriyaye; ew jî bi diwazde milyonan texmîn dikiye. Heke çiqas piştî Hacî Qadir kuştin û mirin di welatê kurdan da çêbûne jî, tovên kurdan ên xurt û bi reşek, ev valahiya han ji mêj va tijî kiriye.

FOLKLORA KURDÎ - II

DÎ NAVA KÎLAMÊN KURDÎ DA HÎN RÛPELÊN DÎROKA ME:

GELIYÊ ZÎLAN

Seîd VERROJ

Piştî tevçûna serhildana Şêx Seîd, gelek welatparêz, şoreşger û serokên tevgerê hatin girtin; ji wan kesên girtî pirranî hatin xenikandin û hepis kirin; gelekî jî bi zar û zêç û qewm û eşîrên xwe ve hatin nefî(sirgûn) kirin. Hinek şoreşger û ronakbîrên Kurd jî revyan çûn binê xetê; gihîştin Sûrye' yê. Hin şervan û şoreşgerên Kurd jî hilkişyan ber bi çiyayên Kurdistanê û bi şerê pêşmergeatiyê doza xwe berdewam kirin.

Li piştî tevçûna serhildanê, ji xelkê bi deh hezaran însan hatibûn kuştin û bi hezaran gund hatibû şewitandin. Bi sed hezaran kurd jî li rêya nefî kirinê da bûn; koçber bûbûn; diçûn xerîbiyê. Mecbur mabûn ku axa pîroz terk bikin. Ba û bahozeke ra bûbû li ser welatê kurdan, ewrên reş û tarî li ser wan digeryan, çiyayên welatê wan mij û duman girti bûn. Pêlên awazên azadî û bihna barudê tevî hev bûbûn. Li alîkî da ronahî û li aliyê dî jî reşayî hebû. Gelê Kurd û şervanên wan, alîkarên qencî(başî) bûn; di rêça Hûrmûz da diçûn. Ji bona vê yekê, Ehrîmen dijminatîya wan dikir; reşayî û xirabî li ser wan digeryan. Reşayî û xirabî dê li pêşerojê barê wan girantir bikira.

Bi tevî pêwîstên neyinî, zilm û zordariya Ehrîmen û tarîtiya wî, şerê azadî û ronahiyê berdewam dikir. Li pey serhildana Şêx Seîd, hin şervan û şoreşgerên Kurd jî, ber bi çiyayê Agirî ve hilkişya bûn. Van şervan û mêrxasan dixwestin ku mij û duman, ewrên reş û tarî yên li ser welatê xwe rakin. Li hember xirabiyê ala qencyê (başiyê) bilind bikin. Çiyayê Agirî jî alîkarê başî bû. Lewra, ji van şervan û mêrxasan ra hembêza xwe vekiri bû; di sing û qontarê xwe da cî dabû wan, di wê rojên teng da. Wan jî dixwestin ku li ser singa Agirî'yê da bingeha hêlîna azadiyê deynin; ku pêlên azadiyê li Agirî'yê belav bibin. Nedixwestin ku Agirî şermazar bikin. Loma, bi kilam û sitranan dîlan dikirin û govend digirtin. Dengê wan, pêl bi pêl belav dibû di nava bêdengiya Agirî da. Pêlên daxwaza azadiya wan û singê çiyayê

Agirî hev mis didan. Deng û hawara wan bêdengiya Agirî diqelaştin. Halan didan hev, gaziya welat dikirin; hemu bi hev ra bi dengekî digotin: *“Îro dîsa hêrsa te hat/ ev agiran bûne kelat/ kom bûn êdî ser te civat/ hilbe Agirî, hilbe Agirî!”*⁽¹⁾. Dengê wan şervan û mêrxasan digihîşt **“XOYBÛN”**⁽²⁾.

Di salên 1928-29’an da şerê Agirî hêdî hêdî li her derê deng dida. Her diçû pêlên wî mezin dibûn, şax didan. Li her aliyê ve şervan û şoreşgerên Kurd xwe digîhandin Agirî. Ji wan yek jî, Îhsan Nurî Paşa bû. Îhsan Nurî Paşa, bûbû Serdarê leşkerî yê tevgera Agirî. Ew endamekî **“XOYBÛN”** ê bû, ku bi navê **“XOYBÛN”**ê berpirsariya leşkerî ya tevgera Agirî hildabû ser milê xwe. Bi gotina Îhsan Nurî Paşa, amaca **“XOYBÛN”**ê ev bû: *“Bi pêgirtin û teslîm nekirina Agirî, dê bi şerê pêşmergetiyê cî bi cî êrîş bibin li ser ordiya Tirk û darbe li wan bixin. Bi vî hawayê, di Kurdistanê da wê giranî û hûkma dewletê bête şikestin û di nava gelê Kurd da bîr û bawariya serxwebûnê çê bibe, ku serhildanekî gelemperî çê bibe. Ev rê û rêbaz (taktîk) ji aliyê serokatiya **“XOYBÛN”**ê ve hatibû danîn”*.⁽³⁾ Ji ber ku babeta vê nivîsê, bi kur û fire lêkolîna **“Serhildana Agirî”** nîne, ez bi kurtî behsa **“Serhildana Agirî”** dikim. Amaca vê nivîsê, di neva bûyerên **“Serhildana Agirî”** da, di derheqa bûyera **Geliyê Zîlan** da hin tiştan bîne zimên. Lewra, her yek bûyera **“Serhildana Agirî”** bi serê xwe babetekî lêkolîn û lêgerînê ye.

Şervanên Agirî li gelek aliyên ve êrîş dibirin li ser qeraqol û leşkerên dewletê. Ji wan êrîşan yek jî, bi serokatiya Ferzende Beg, li nêzikê **Geliyê Zîlan** da, li ser du alayiyên ku ketibûn taqîbata wî û dixwestin riya wî bibirrin, hatibû kirin. Di wê êrîşê da zêdetirê dused û pêncî eskerên Tirk ji alayê Ferzende Beg û şervanên wî ve hatibûn kuştin. Ji şervanên Kurd jî sê kes hatibû birîn kirin. Li ser vê bûyerê, qumandarê herdu alayiyên jî li hember serdarên xwe gelek şermazar û şerpeze mabûn. Ji ber vê yekê, ji bo parastina xwe ya şaxsî, raporekî derewîn dişînin ji serdariya leşkerî ra, dibêjin: Eşîrên Geliyê Zîlan tevda alîkariya Ferzende kirine, lewma ewqas esker hatine kuştin. Lê bi rastî, di wî şerî da eşîran alîkariya Ferzende Beg nakiribûn, ew û destekî şervanên wî bûn, ku ew herdu alayî belavkiri bûn û ewqas zerar debû wan. Li ser vê raporê bû, ku dewleta Tirk li herêmê **Geliyê Zîlan** kal û pîr, jin û zarok, xort û bûkan û bi

tevî heywanên wan dan şewitandin. Ewên ku gihîştin Agirî û zozanên Celaliyan yên aliyê Îran'ê, ji mirinê xelas bûbûn. Di 16 Tîrmeha 1930'an da rojnama Cumhuriyet'ê bi kêfxweşî di rûpelên xwe da weha digot: *"Ewan gundên ku tevî serhildanê bûne temami hatine kavil (wêran) kirin. Geliyê Zîlan bi cesedê însanan ve hatiye dagirtin û heta nûha jimara kesên ku hatine kuştin 15 hezar e. Di nava vê heftê da di çiyayê Agirî da, dê tevgera tenkîl (tune kirinê) kirinê dest pê bike"*.

Di navçeyê (herêmê) Zîlan da eşîra Heyderan, Kalkan, Bekiran û Ademan dijiyan. Serokê eşîra Heyderan zarokên Kor Hûseyin Paşa bûn, yê Kalkan; Temir Axa, Mixoyê Dewrêş û Tahirê Elî Beg bûn. Yê Bekiran; Reşoyê silo û yê Ademan jî Îbrahîm Axa bûn.

Xelkê Geliyê Zîlan jî, wekî yê Agirî ji aliyê şer ve ceribandî bûn. Lewra, di şerê yekemîn yê cîhanê da Zîlaniyan li hember hêzên Rusan heta dawiyê şer kiri bûn û erdê xwe teslîmê wan nekiri bûn. **"XOYBÛN"** jî, ji mêrxasî û şervaniya xelkê vê herêmê agahdar bû. Ji bo vê yekê, di 18 Pûşpera (Hazîrana) 1930'an da bi navê *"Qerargaha Agirî"*, fermanekî ji serokê eşîra Ademan; Îbrahîm Axa ra hatibû şandin ku bi kurdî nivisandî bû. Di vê fermanê da ji bo şervan û welatparêzên Geliyê Zîlan'ê weha dihat gotin: *"Divê serokên Geliyê Zîlan di herêmê xwe da hêzên Tirkan dîl bikin û çekên wan ji dest wan bigrin. Li piştî wî, dê rojavayê Girêsor⁽⁴⁾ bigrin û ji bo alîkariya Melazgirê destekî siwarî bişînin. Bi alîkariya Hesenan jî, dê rêya Melazgîr, Patnos û Erdîşê bibirrînin"*⁽⁵⁾.

Xelkê herêmê Zîlan, biryar û fermana XOYBÛN'ê bi dilxwazî û kêfxweşiyê qebûl kirin. Lê mixabin ku, ji ber dilxwazî û xwîngermiya xwe, ji bo êrîş kirinê tarîxa ku diviya, berê wî tarîxê dest bi êrîş kirinê dikin; pêşiyê ordîgaha Hasan Abdal⁽⁶⁾ dadigrin; li wê Ordîgahê dused esker dîl digrin û dest didine ser çek û cepxana wan. Piştî wî, êrîş dibin li ser bajarê Noşar ê; Kela Noşarê jî dikeve bin destê Kurdan. Ji bo ku êrîşên şervanên Zîlanê, tarîxa ku hatibû belî berê wê tarîxê dest pê kiribûn, tenê mabûn; herêmên dî ve ji bo wan piştgirî nedihat. Ji ber vê yekê, bi alîkariya eşîra Keskoian jî, dewletê hêzekî pirr xurt li ser wan da rêkir û bi şerekî dijwar kete Geliyê Zîlanê. Zilm û zordariya bêhempa û hovane, qirkirina Geliyê Zîlanê wê rojê dest pê kiribû. Dengbêj Seyitxan, di kilama **GELIYÊ ZÎLAN** da hewar û gaziya gelê Kurd weha tîne ziman: *"Tu bala xwe bidî/qîzên bakîre,*

bûkên ser bi xêlî/ dergûşên ber pêşîran, xortên nazikên cindî/ temamî bira îro kuştine bi singûyan/ were bira fermane, ferman e/ bira fermana me Kurdan e/ emrê (biryara) Geliyê Zîlan e/ tu bala xwe bidî/ îro dîsa agir berdane diwanzde gundên Geliyê Zîlan e.” Ev gotinên Seyitxan, rewşa Geliyê Zîlan ya wê rojê gelek baş tîne ziman. Ez nizamim ji xeynê van gotinan meriv dê çawa wê rojê tarîf bike. Ewrên reş û tarî li ser Kurdên Zîlanê vegirti bûn, xirabî li hember qencî û başî bi ser ketibû. Di Geliyê Zîlanê da bihna barud û mirinê, agir û pêlên azadiyê vemirandî bû.

Tevgera dewletê, bi biryar û planên “Genel Kurmay”, ji aliye ordiya 7. û 9. ve dihate rêvebirin. Nûha jî, emê di nivîs û pelgeyên “Genel Kurmay” ê da, tevçûn û qirkirina Geliyê Zîlanê binêrin:

“21’ê Tîrmehê 1930:

...Di vê du rojên dawî da bi bombarduman kirina teyaran, ji eşîra Helikan 25 mirî û ewqas jî birîndar çê bûne û gelek heywan jî hatine telef kirin.

... Mûfreza Dervîş Beg meleyê gundê Pabuşkan û çar Kesên di kuştin, 9 tîfing û 700 heywan berhev kirin.

... Mûfreza Dervîş Beg li pirê Koç û herêmê çiyayê Gûrgûr Baba û Partaç da, ewan kesên ku xwe di şikeftan da veşartî bûn, wan girtin gelek hevelên wan jî di nava şikeftan da kuştin...”⁽⁷⁾

Divê carde emê kirinên “Dervîş Beg” ji Seyitxan guhdar bikin: “Min dî gawirê Derwêş Begê li gundê me newbet digerinê/ wey gidîno heyran, min dî deriyê odekî dişkînel/ bûkekî ser bi xêlî tevî xortekî dest bi hene jê der tînel/ xort digirya dîgo: xalo! te sê birê min, du bûkên min, du xûşken min kuştine/ bidî xatirê xwedê min nekuje/ miradê min li dinya ye/ bila di çavê min da nemînel/ vî gawirê herduyan li serê singûyan dixîne...”

Nûha dîsa emê pelgeyên “Genel Kurmay” ê binêrin: “...Ji bo xelk bawer bibe ewên ku tevî serhildanê bibin dê mûtleqa bêne ceza kirin, divê eşîr û gundên ku tevî serhildana Ormarê bûne, cihê wan bête belî kirin û bi teyaran bêtin bombarduman kirin.

... Di herêmên kolordiya 7. û 9. da, ji ber bûyera Zîlanê, tevgera şopgerînê bi tedbîrû tertîpên xwe, heta serê îlonê bi girîngî tevgera xwe dewam bikin. Ji wan eşqiyayan gelekî hatin kuştin û hinek jî ji ber hêzên me mecbur man ku birevin.* ⁽⁸⁾

Divê, nûha jî emê qirkirina “GELIYÊ ZÎLAN” bi kilamê ji devê Dengbêj Seyitxan guhdar bikin:

GELİYÊ ZÎLAN

Wî de dayê, dayê, Dayê!
 dayê rebenê sibe ye
 min dî agir li Geliyê Zîlan vêketî ye
 serê sibê ye, ba dide ber bi çîyan
 keko gidî min dî dergûşekî,
 li hembêza bûkekî ser bi xêlî da
 ji jêr ve têne wek qulingên Nîsanê
 bira dibê! dihat û li çokê xwe dixist
 pêve dilerizya keko digirya.
 ez çûm pêşiyê min go:
 xûşkê çi bû, çi qewimî, çi cirya?
 go: lo bira ya ku hatiye serê Geliyê Zîlan,
 bi raya xwedê, belkî neye serê gurê kendal çîyan,
 xwedê xirab bikira mala mifetîşê umumiyê.
 Emekdarê gawirê **Derwêş Beg****
 ji êvar da xwe berdaye Geliyê Zîlan
 tu bala xwe bidî,
 qîzên bakîre, bûkên ser bi xêlî,
 dergûşê ber pêşîran, xortên nazikên cindî
 tamamî bira îro kuştine bi singûyan
 were bira ferman e, ferman e!
 bira fermana me Kurdan e
 emrê Geliyê Zîlan e
 tu bala xwe bidî îro dîsa agir berdane
 duwanzde gundên Geliyê Zîlanê
 de îro roja xenikandina şêxan e,
 serbirîna melan e,
 rabûye text û sifrê xanedan e.
 Ez bi rebenê du bira me
 keko derdê min pirr e

heyfa min tê wê heyfê
gelek egît û xweşmêran kuştine.
Dibê keko ferman e, ferman e!
were dayê ferman e, fermane e!
de wele fermana me Kurdan e
biryara Geliyê Zîlan e
agir berdane, tu bala xwe bidî
wan xortên nazikê nazenîn,
qîzên bakîre û bûkên ser bi xêlî,
dergûşên ber pêşîran
bira tamam kuştine bi singûyan e.
Lê dayê sibe ye
serê min dêşe, dilê min dizîze
min dî bûkekî ser bi xêlî
û dergûşekî lawîn li hembêzê, tê
bira dibê û li çokê xwe dixê
weka qulingê Nîsanê keko diqîrîne.
ez çûme pêşiyê, min go:
xûşkê çi bû, çi qewimî, çi cirya?
go: bira ya ku hatiye serê min rebenê,
belkî bi raya xwedê gur nebîne.
Hele were vê sibê,
birincî ordî li ikincî taburê kir qîrîne
lo bira gidî qefle bi qefle li ber agirî dane
agir berdane duwanzde gundên Geliyê Zîlan e
qefleyê pêşin tamam bûkên ser bi xêlî ne,
qefleyê ortî tamam qîzên bakîre ne,
qefleyê dawî, xortên dest bi hene ne,
bi temamî nazik û cindî ne,
temamî bi tujik û kemerî ne
ax lo bira!
Vê sibê dergûşên ber pêşîran

temamî kuştin bi singûyan
hemiyar îro bi serê singûyan dixin bira.
Min dî gawirê Derwêş Begê
li gundê me newbet digêrîne,
wey gidîno! heyran min dî deriyê odekî dişikîne
bûkekî ser bi xêlî û tevî xortekî dest bi hene
jê der tîne,
xort digirya digo: xalo! te sê birê min kuştine,
bidî xatirê xwedê min nekuje
miradê min li dinya ye,
bila di çavê min da nemîne.
wî gawirê herduyan li serê singûyan dixîne.
Ez ji wan derbas bûm
min dî jinekî li erdê bû,
li ber pêşîra jinikê dergûşekî şexş mehî bû
dergûş digirya dest davêt pêşîren
bira têda şîr tu nîne.
Ez ji wan derbas bûm,
keko tu bala xwe bîdi, qîz û xortekî rûniştî ne,
qîzik digirî, lawik hêşiran li ser da dibarîne.
Min go: xûşkê hun çiyê hevûdu ne?
Go: em xûşk û bira ne,
ji êvar da sêzde nîfus ji mala me birrîne,
em her yek bi du singûyan birîndarin
em dimirin keko, birînên me xedarin,
wele xêra me tu nîne. ^{1 pirr}
Çawîşa^o tu Kurmanc î, mala te şewityo
tu çima weha xayîn î?
Hele bide xatirê xwedê,
tasekî ava sar ji birîndarê xwe ra bîne
were keko ferman e, ferman e!
dîsa fermana Geliyê Zîlan e.

îro tu bala xwe bidîyî
kolosê kever ketine ber lîngan e,
lo de bira ez rebena birayan me,
îro nalînên şehîdan û gaziyan e,
de dergûşên ber pêşîran lêxistine, li serê singûyan e
îro dîsa ez bala xwe didimê
xenikandina şêxan e,
bîrîra melan e,
sirgûna axayan e,
rabûye text û sifrê xanedan e.
were bira ferman e, ferman e!
were dayê ferman e, ferman e!
de wele fermana me Kurdan e
emrê Geliyê Zîlan e.

GELIYÊ ZÎLAN⁽⁹⁾

Lê dayê sibe ye,
Ez li diyarê Geliyê Zîlanê diketim.
Li me tê sirra sibê,
mîna bayê çîyan e.
Lê mi dî dergûşekî li hembêza bûkeka ser bi xêlî,
Ji wê ve dihat û li çokê xwe dixist û digirya.
Lê ez çûme pêşiyê mi go:
“Xûka mi /çi bû, çi qewimî, çi çirya?”
Got: “birayo! Tofana ku îro hatiye li serê Geliyê Zîlan
bila neyê serê gûrê kendal û çîyan
Xwdê xira bike mala mifetîşê umumiyê
emir dane gawirê Derwêş Begê.
Ji êvara xwedê ve xwe berdaye Geliyê Zîlan,
Tu sêr bike qîzên bakîre, bûkên ser bi xêlî,

xortên ter û taze û zarokên sê mehî,
 Ji êvara xwedê ve dixemilîne di xwîna da bi singûyan.”
 Lê dayê sibe ye, serê min dêşî
 dilê min ji dilan dilekî dîn e
 lê mi dî hermetek dikûdine
 ser bi xêlî ye, dergûşek li ber hembêz e,
 wê da tê û mîna qulingên payîzê, kir qêrîn e,
 lê ez çûm pêşiyê mi go:
 “Çi bû, çi qewimî, gelo çi çirya?”
 Go: “Bira! Ewa ku hatiye serê me,
 bila neye serê gûrê kendal û çîyan, bila gur nebînin.
 Biricî Ordîyê li Îkinci Tabûrê kir qîrîn e,
 qîz û xortên dest bi hene bihevra girêdane
 û agir berdane dozdeh gundên Gelîyê Zîlan e.
 Mi bala xwe berdayê:
 Qefla pêşîn hemî qîzên bakîre ne,
 qefla li dû, bûkên ser bi xêlî ne,
 lê wele qefla paşî, xortên nazik û nazenîn in.
 Îro zarokên dergûşan temamî li serê singûyan dane
 û di nav xwînê da dixemilîne.
 Wî gawirê Derwêş Begê di gundê me da nobetê digêrîne,
 derê odekî dişikîne,
 bûkeka ser bi xêlî û xortekî dest bi hene jê dertîne.
 Lê xort kir zarîn e,
 bi Tirkî nizane, bi Kurmancî dinikirîne,
 digo: ‘Xalo! Te sê birê min, du xûşkên min û du bûkên min kuştine
 ti bidî xatirê Xwedê û Pêxemberê Emîn e,
 ti mi jî nekûje, bila li vê dinyayê mirazê mi li çavê mi da nemîne!’
 Ewî gawirî, herduyan serê singûyan dixîne.
 Lo bira ez ji wan derbas bûm
 min dî pîrekek li erdê ye
 li ber pêşîra wê dergûşekî şêş mehî ye,

lê wele sebî digiriya
dest diavête pêsîrê, şîr têda tu nîne.
Lê ezê ji wan derbas bûm,
mi dî qîzek û xortek li wê rûniştî ne
keçik digirî, lawik hêsiyan li ser dibarîne.
Mi go: 'Xûşkê! hûn çiyê hevûdu ne?
Digot: "Keko! Em xûşk û bira ne,
ji êvara xwedê da sêzde heb nûfuz ji mala me birrîne,
lo bira em herdu bi sê singûyan birîndar in,
birînên me xedar in, xêra me tû nîne."
Ax lo bira ferman e, lo keko ferman e
fermana me Kurdan e,
emrê birrîna Geliyê Zîlan e
xebîsan agir berdane dozdeh gundê Geliyê Zîlan e.
Îro xeneqa şêxan e,
birrîna melan e,
rabûne text û sifrê xanedan e.

GELİYÊ ZÎLAN⁽¹⁰⁾

Hecerê du-sê dangan bang dîkir
digo: Xeco û Ferîdo de rabin seyr bikin şerê roja Geliyê Zîlan,
warê Salih Begê*** li Deravê Sûpê,¹¹ Kaniya Dîndaro,¹²
devê çemê Rîşoyê!
Şer qewimî li serê rêyan e,
nizanim sebebê vî şerî kê û kê ne?
Kula xwedê bi kul bî, bikeve mala Doquzincî Alay û Firqa wê ya Beyazidê
û tevî Derwêş Beg tê da,
tevî Mihemedê Hefê Hacı Elî
û Şêx Zahir xelkê Saroxçiyê,
ew rûniştin kavilê Saroxçiyê
roj, ber ava bû,

êsrê mala Paşê îxbar kirin.

Lo keko sibe ye

heyfa min nayê tu heyfê,

şûrê li qirika jinan

û zaroyên li serê singûyan,

zar û zêçên mala Paşê

birrîne li Geliyê Zîlan.

Heyfa mi nayê torinê mala Şero,

bavê Mizafer gula xortan yê delalî,

Ûsif beg zavayê taze tevda girtin.

Heyfa min tê li wê heyfê;

ji êvara xwedê da qira Geliyê Zîlanê anîne

serê şexan û aliman li me winda kirine.

.....(gotinên pêşi duçar dibin)

Berê top û tifingan êsrê Geliyê Zîlan girêdane,

Lê îro heyfa min nayê qira Geliyê Zîlan,

heyfa min nayê birrîna mala Paşê

û zar û zêçên li serê singûyan,

Lê îro Derwêş Begê ajara xwe bi destê xwe qelandiye;

hezar û pênsed qîz û bûkê Geliyê Zîlan top kiriye

orta **Kirdik**¹³ û **Merqê**¹⁴ da,

ji êvara xwedê da di nav wan da daniye qesabxane,

sêsed heb qîz û bûkên Geliyê Zîlan top kirine

û îro berê wan dane nav duwêlan.

Îro Hecerê, Xecê û Ferîdo

ewan her sê xûşkên giran,

destê wan bi çengan da mane.

Ji kul û derdê mala paşê da mane

Ezê îro rûnim ji halê kîjan şînê ra binalim?

ÇAVKANÎ

- 1) Îhsan Nuri Paşa. Ağrı dağı İsyanı, MED yayınları.
- 2) **XOYBÛN** (XWEBÛN) : Navê rêxistinekî, ku di sala 1927'an de ji aliyê Kurdên nefikirî ve li sûrye'yê hatiye danîn.
- 3) Ağrı Dağı İsyanı, İhsan Nurî Paşa, MED yayınları.
- 4) **Girêsor**: Navê mintiqekî ye.
- 5) Ağrı Dağı İsyanı, İhsan Nurî Paşa, MED yayınları.
- 6) **Hasan Abdal**: Navê Ordîgahekî eskerên Tirk e.
- 7) Devlet Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları. Faik Bulut. s.169,170.
- 8) Ege. s.171
- 9-10) **Li ser qirkirina Geliyê Zîlan**, van herdu kilamên dî min ji qaseta denbêjekî girtine, lêbelê ez navê wî nizanîm.
- * **Eşqiya**: Di lîteratora siyasî ya dewleta Tirk de, ev gotinji bo şoreşger, şervan û azadîxwazên Kurd hatiye karanîn.
- ** **Derwêş Beg**: Ji kilaman wisa tê fêmkirin ku navê qumandarekî milîs e, ku dengbêj ji bo wî wisa dibêje: "Lê îro Derwêş Beg ajara (aza) xwe bi destê xwe qelandiye."
- 11) **Deravê Sûpê**: Nave herêmek e.
- 12) **Kaniya Dîndaro**: Navê herêmek e.
- 13) **Kirdik**: Navê herêmek e.
- 14) **Merqe**: Navê herêmek e.

-YÛSIF, BUDA Û ZEMBÎLFROŞ-

Remezan ALAN

Hûn, gehîneka ku vî her sê navê aniye ba hev mereq dîkin, ne we ye! An, “ev lêkolînvane ha, hez sergotinê balkêş dike herhalde “ dibêjin hûn ji xwe re. Halbikî niyeta min, ne avakirina labîrente-ka zênî û ne jî balkêşî ye. Min divê, ku çarenûsa wan li hev dikeve van kesan - ya rastî, çarenûsa Zembîlfroş ka ji ku derê li ser ya Yûsif û Buda ve diçe, wî-danime li ber we.* Eh tabî min xwest ku ez hinek jî plandûva çanda gelê Kurd tev bidim.

We bivê, em ji Yûsif dest pê bikin.

Spehîtaya Yûsif û Eşqa Zelîxa:

Hîkayeta (qisse) Yûsif kitêbî ye; gelek kevn û drêj e. Lê emê vir de li ser qismekî wî tenê biseknin.

Dibêjin dema ku Yûsif ji çavreşiya brayan ketye li bîrê^(a) wehiy ji ba Xwedê hatiye ku sebr bike; Yûsif jî sebr kirye. Wextek, karwanekî Misrê ser bîrê de hatiye û lê nerîne lawek di bîrê de ye. Bi dilşayî wî derxistine û berê xwe dane Bajare Misrê. Ewan li sûkekî Yûsif avêtne mezatê û wî frotine.

Mûşawîrê firaun-Potîfar, an jî Ezîz-wî standiye. Piştê wî rojê Yûsif bûye xizmetkarê mala mûşawîr.

Dibêjin li ser vê dinê tu kes hingî Yûsif pêxember ne qeşeng û delal bûye; Xwedê Teala dema ku spehîtiyê (hîsn) belav kiriye, qismekî spehîtiyê daye dinê tev, ya dî jî daye Yûsif tenê. Eve jina Potîfar-an ya Ezîz-bi,^(b) gava ku Yûsif dîtiye, li ser wî bengîn bûye û eşq jê xwestiye. Ev weziyet di Tewratê de weha dibore:

*: Di derheqê mijarekî de “pêşîni”ya nivîsekî, weziyeteka balkêş e; û derengmayîn, karê nivîskarên malbendî yê wek min e. Çûnkî, berya 14 mehan dema ku min darêja Zembîlfroş qedand, filma “**Little Buddha**” û mîrasê Yûsif, ximên cerbandinakî serê min de ava kir. Lê herhalde vê taybetê, ku ji çanda Kurdan ne dûr e. Müslüm Yücel jî dît û vê behsê, meha çile ya 97’an de Evrensel Kültür de weşand. Lê çi talîhek e(!), ancax Gûlanê de hînbûm vî rastiyê. Eh tabî wî çaxê ev binnota ha jî bû hewceyîyek. Min got ya, ez nivîskarekê malbendî me û çarenûseka derengmayî dijîm.

a) Dozdeh kurrê Yaqûb pêxember hebûn û dilê Yaqûb, zêde Yûsif ve bû; ji wî, brayên dî hesidîn û Yûsif avêtin bîrê.

b) Ne Tewratê, ne jî Qur’anê de navê “Zelîxa” nabore; wek jorê tê behs kirin.

“Bejna Yûsif delal bû û nêrînê de qeşeng bû. Piştê van tiştan, jina efendiyê wî çav kire Yûsif: Were ba min razê, got. Lê wî red kir û jina efendiyê xwe re got: (...) Ezê çawa vî xerabiya mezin bikim û li dijê Xwedê rabim? Û her roj (ewê) ji Yûsif rica dikra, lê ewî ricaya razanê qebûl nedikir.”⁽¹⁾

Ev beşa ha Qur’anê de jî - Qur’an, ji vî qisseyê re “**ahsen-el qesas**”, yanî delaltira qisseyan, dibejê-wa té qiset kirin:

“Jina wê mala ku Yûsif tê dima, deriyan li ser mifte kir û ji wî talep kirdê were! gotibû; lê Yûsif: “Mâzallah, efendiyê min ji mi re baş e. Zalim tu car felah nabin! gotibû û dij kiribû.”⁽²⁾

Hûn doma qissê dizanin, ezê pê dawiya wî nekevim. Ji qisseyaya Yûsif nûha ev beşa ha ji me re lazim e.

Dema ku ji îftirayê, Yûsif davêjine zindanê, êdî li tu derî -ne Tewrat, ne jî Qur’anê de-behsa jina Potîfar nayê kirin. Yanî qisseyaya Yûsif de tenê teferuatek e ev weziyeta ha. Lê çi balkêş e, edebiyatvan û şaîran, pay vê teferuatê ketin. Herhalde, ji bo hikayetekî ev hebûn (existence-varoluş), çêtir dramatîk bû. Nitekim gelek mesnevîxanên Ereb, Ecem û Tirk (mînak; Firdewsî, Molla Câmî, şeyyad Hamza, Kemalpaşazade, Ahmedî, Hamdullah Hamdî, Taşlıcalı Yahya hwd.) vî mijarê, di nav forma mesnevî de qiset kirin. Nêrîna wan li ser “Yûsif û Zelîxa” top bû û vî teferuatê de vekêşana eşqekî dîtî^(c) (Her nivîskar, “vekêşan”ê girîng digre!)

Nûha ji vê qisseyê, şemayeka wiha derdikeve:

1- Yûsif gelek delal e,

1-1: Yûsif bi namûs û edeb e; dilê xwe xera nake,

1-2: Yûsif mûmînekî xalîs e, lewra ji terafê Xwedê hatiye parastin^(d)

(1) : Kitab-ı Mukaddes, Tekvin Bab 39, s. 39-40. İst. 1969

(2) : Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Meali, Wergêr: Prof. Dr. Talat Koçyiğit Sûreya Yûsif, ayeta 23’yan.

c : Halbikî dema ku Yûsifî zindanê xelas dibe û dibe **Melikê Misrê**, firawun, keça kahîne dehbajêran ‘Asenat’ jê re tîne. (Bnr. Kitab-ı Mukaddes, Tekvin, Bab 41, r. 42) Lê mesnevîxan, berhemên xwe de Yûsif û Zelîxa dighînine hev: dema ku Zelîxa jinebî dibe, Yûsif wî mehr dike. Bellî ye gel û nivîskar, çêtir li wan hev tînin.

Yanê “Yûsif û Zelîxa” ya mesnevîxanan, bi ya kitêbî başqetir e.s

d : Jin, wî hilanibû niyete xwe; eger delîlê Rebbê xwe nedîtibûya, tê Yûsif jî wê hilaniya niyeta xwe. Eve me, wisa xerabî û fihûşê jê dûr girtibû.” (Sûreya Yûsif, ayeta 24’an.)

2- Dilê Zelîxa dikeve delaliya Yûsif,

2-1 : Zelîxa ne serbest e, jina-mêr e û mêrê wê dewlemend e,

2-2 : Zelîxa ji Yûsif, eşqa dinyewî dixweze û bi zorakî dike.

Çavê Buda Vedibe:

Buda, sazgêrê Budîzmê ye; mensûbên wî, Buda, pêxember hesêb dikin. Gora dîrokvanan Buda, ji berya îsa 560'an de hatiye dinê. Navê wî **Sidharta Gautama** bû^(e). Ew, kurrê qiralê Şakya bû; **Şakya**, xanedaneka Hindistanî bû.

Buda heta wextê ciwanîyê tu jan, şewat û xem nedîtiye û ji hebûna van janan bêxeber mezin bûye. Lê rojek, ji serayê derketiye û bajêr geriye. Rê de nexweşan, feqîran û extîyaran dîtiye û gelek şaş bûye, leriziye. Paşiyê rêya wî ketiye goristanekî; lê nêriye, yekî dişewtînin^(f) (li adetê Hindiyan de ev defn kirine!).

Welhasil wî rojê Buda, sê rastîn hîn dibe: Nexweşî, extiyarî û mirin!

Piştê wî rojê Buda, dev ji mal, mewda û seltenet diberde û dibe derwêşekî çîlekêş⁽³⁾.

Eger ku em dîsa şemayek derxin, tê ev derkeve ortê:

1- Buda mîrzadeyek e, kurrê qiral e,

2- Navê wî yê esil Sidharta Gautama ye; paşiyê jê re Buda gotine; vî navê jî gora halê wî lê kirine,

3- Buda ji hin tiştên-mînak; extiyarî, nexweşî û mirin-bêxeber bûye. Dema ku van rastîne dinê hîn dibe-gelek balkêş e li goristane ki! - dev ji her tiştî diberde û dibe derwêş.

Veguhêrîna Zembîlfroş û Eşqa Gul Xatûn:

Zembîlfroş, hikayeteka gel (**folk story**) e; devkî (**verbal**) ye û manzum e. Ji wî yekê gelek kevn e. Gerçî li ser kevnayiya wî destê me de delîlên berbiçav tunin. Lê Zembîlfroş jî wek tev hikayetên gel, tekamûl borandiye û baweriyên îroyîn li ser yên duhve kiriye.

Îro çîqa kêmbûnê jî, hêja dengbêj û derwêş, vî hikayetê bi eşq distrên. Belkî jî lewma bi hikayeteka manzumî maye Zembîlfroş.

e: Bi navê "Buda" -yanê kesê zana, pispor- paşiyê lê kirin.

f: Bernardo Bertoloccê, ji filma "Litile Buddha" de çav-vekirina Buda, li vî motifê ve girêdabû.

(3): Binêrin: Edwar Şure, "Budda" an, İlhan Güngören: "Buda ve Öğretisi"

We bîvê, çarenûsa Zembîlfroş çawa li ser ya Yûsif û Buda ve diçe, em wî bihêlin paşve û beriyê de, em, metna (tekst) hikayetê bidin. Lê ez vî diyar bikim, ev metin, bi cehdeka taybetî hatiye pêkanîn. Zîra hinek parçên metnê, ji dengbêj û derwêşên herêmî; hinek parçên dî, ji dengbêjên navdar û hinekên dî, ji metnên nivîsî hatiye darêj kirin. Metna li xarê, ji şerîtên dengbêj û derwêşên wek Sofî Seîd^(g), Derwêş Hesên, Îsa Berwarî û Şivan Perwer hat tesnîf kirin; hinek ciya de jî, pirtûkên wek “Tarîxa Edebîyata Kurdî”^(h) û “Destanên Kurdî”⁽ⁱ⁾ min fayde dît. Yanê metna Zembîlfroş ji “yekitiya nav-parçeyan” ava bû. Gerçî ji bo darêjnivîs ev ne rêyeka aqilane ye; lê eger çandek bi devkî mabî-îro çanda Kurdan hema hema wisa ye!-ev rê jî dibe metodek. Hem, ez wisa zan dikim, bi vî metodê, ji herêmiyê-dûr Zembîlfroşeke netewî, derket ortê. Eger ku xwendevan bala xwe bidinê, dê bibînin li vê de, hikayeta Zembîlfroş çêtir **gihîştîye** mantiqa xwe ya xwezayî.

Eve metna **Zembîlfroş**:

Ey dil werin dîsan bi coş
Carek ji caran mey bi noş
Bikin qiseta Zembîlfroş
Da seh bikin hikayetê.

Zembîlfroş lawkê rewal bû
Bi kilfet û ehl û eyal bû
Hisnekî Yûsif li bal bû
Heq raziqê qismetê.

g: Ew, derwêşekî Sêrtî bû; û dema min wî nas kir, emrê wî li ser 100 sal ketibû.

h: Prof. Qanatê Kurdo, Öz-Ge 1992, (r. 66-67-68-69)

i: Prof. Dr. Celîlê Celîl û Ordîxanê Celîl, weşanên Zêl 1994.

Ew kurrê mîr e
Karê wî ref û nêçîr e
Berê wî kete qebrekî kûr e
Pêşnû mirin ketî bîr e.

Zembîlfroş çendî dela e
Pirsiyan dike, 'çi ked helal e?'
Ewî heram nekir tu mal e
Dinya pûç e, her betal e.

Li hesp û zînê hatî xare
Hesp û zîn avêt mezatê
Belav kir feqîr û jare
Yabo, ew bûbû derwêşe.

X X X

Zembîlfroş selikan dibe-tîne
Mal bi mal digerîne
Bejn û bala wî nûrîne
Jin û bûkan ji îmanê dertîne.

Zembîlfroş, zembîla tînî
Kolan kolan digerînî
Gul Xatûn li bircê dibînî
Sed dila dilkî dihebînî.

Ewê gazî cariya kir
Sûr li eniyê eşkera kir
Got: "Hûn carîngê min ê delal
Zû zû bikin, herin ji mal
Lawek li jêr e, herne li bal
Bêjnê mîr te dixweze dîndar."

Ew carîngé keleş in
Zû zû ber jêr dimeşin
Şîrîn şîrîn dibêjin:
“Zembîlfroş, lawkê delal
Te seneeta selké di al
Hinek husné Usif li bal
Ji bo bazar were li mal.”⁽¹⁾

Zembîlfroş diçû der da
Selam da Xatûné ser da
Xatûn sivik rabû ji ber da
Dest qîse kir û têv xeberda.

“Zembîlfroş lawkê derwêş e
Kerem bike tu were pêş e
Qîmeta selkan bibêje
Selkan ber zêra bikêşe.”

“Xatûna delal, zende bazîn
Tu li min meke gazîn
Jin ne layîq e bike bazar
Xeber rast in tene ser zar
Selika bi kê ra bikim bazar?”

“Zembîlfroş lawkê biyanî
Kerem ke tu were banî
Ezê bêjim tu pê nizanî
Min bo eşqa dil te anî
Lawiko, ez brîndar im!”

1: Metna Qanatê Kurdo de ciyê vê ristê vala bû; gora wan risteyê di min vî pê ve kir.

“Xatûnê li min meke wan henekan
Ew pê kenînê qîz û bûkan
Min berde, herme sûkan
Bifroşim van selikan
Pê bikirim nanê zarokan.”

“Lawiko dinya şîrîn e
Tu lez ke dest gerdenê werîne
Keyf û lizzetê bibîne
Lawiko, ez birindar im!”

“Xatûna min a zerîn e
Qûsûr li ser te qet nîne
Lê dilê min kes nahebîne
Xatûnê ez tobedar im.”

“Zembîlfroş lawkê feqîr e
Were ser doşeka mîr e
Didim te gulyên herîr e
Tu yê bixwî quweta mîr e
Bigre kîsk û qelûnê mîr e.”

“Xatûna gerden bi morî
Qet nabî kotek û zorî
Tirsa min wî Rebbê jorî
xatûnê ez tobedar im
Tobedarê zerdeştê kal im
Ser toba xwe nayêma xar im?”

Xatûn pir evîndar e
Ber rehma Xwedê xwar e
Eşqê maye bêpar e
Evîndar e, ma bêçare.

“Çavê min mîna eynan e
Biskê min mîna qeytan e
Dranê min mîna mircan e
Enîya min mîna ferşan e
Berê min mîna fincan e
Fincanê mîr û paşan e
Singa min mîna zozan e
Zozanê heft eşîran e
Zembîlfroş, lawkê derwêş!
Tu yê bikî keyf û seyran e.”

“Tu Xatûna birc û banî
Tu li ser text û li ser seran î
Tu ji mi re nabî kewanî
Xwedî zarok û eyyal im
Zarok tazî û birçî li mal in
Xatûnê ez tobedar im.”

“Rojên sayî diçin, derbas dibin
Gul digihîjin, diçilmisin
Tu kêf bike, kêfa mezin
Bila gunehê te ji min bixwezin.”

“Xatûnê ez tobedar im
Tobedarê Xaliqê Cebbar im
Ber hukmê Xaliq nikarim
Xatûnê ez tobedar im.”

“Zembîlfroş lawkê nenas î
Tena derpî û kiras î
Tu ji destê min nabî xelas î
Lawiko ez evîndar im!”

Xatûn çav kire wî dergevanî
Derî dada mitfe hılanî
Ji xeynê Xwedê
Kes pê nizanî.

X X X

Zembîlfrôş avek dixwest
Çil carî bûn pêşva di best
Xatûnê bi xwe av dabû dest.

Zembîlfrôş lawkê serbest e
Mesînê avê dixweste
Banê kelhê dikir qeste.

Ew kelha mîrê Rewan e
Sêsed û sê rim hezar e
Xwe ji kelhê dawîje xar e
Quweta Rebbê Cebbar e.

“Cebraîl, teyrê sivik e
Tu rabe karê xwe bike
Wî evdê min ê bê şik e
Bigre dayne erdê nermik e
Bila nebînî zehmetê.”^(j)

Zembîlfrôş ji kelhê revî
Xatûnê pê nehesîya ewî gillî
Mabû hê derdê xwe yî dilî.

j: Li ser Zembîlfrôş varyantên heta nûha hatine darêj kirin de ev teferuata balkêş tûne bû; belkî di qiset kirina gel de bi çîrokî (nesrî) hebû, lê wisa bi helbestî tûne bû ev teferuata ha.

Min jorê jî got, edebiyata gel de Zembîlfroş, hikayeteka manzum e. Kurd, zêde hez nazmê dikan; ji wî kevnêşopa nivîskî ya wan, hema hema ji helbest (şîr) çêbûye. Lê emê vê taybetê ji bendeka dî re bihêlin û dîsa werne behsa Zembîlfroş. Li ser saziya (morf) vê hikayetê. min divê. dû-sê. tesbîta ez daynime ber çavan.

Xwendevanên héja eger bala xwe dabinê, dîtine ku hikayeta Zembîlfroş, ji sê beşan (pariyên) ava bûye:

I- Zembîlfroş kî ye, çi karî meşxûl e û çawan jiyana wî digûhire û paşiyê dest çi karî dike? Em van zanînan, ji beşa “pêşanîkar” hîndibin.

Ev beş, **d e s t p é k** e, û Zembîlfroş dide nas kirin.

II- Zembîlfroş, dest selik (zembîl) frotinê dike. Rojek, Gul Xatûn **wî bejn û bala nûrîn** dibîne û dil diberdê. Hiceta selik standinê wî tîne qesrê. Xatûn niyeta xwe eşkere dike û pê lifzên xweş divê Zembîlfroş bîne rê. Lê Zembîlfroş bûye tobedarekî xalis, ji wî yekê razî nabe. wî çaxî Xatûn derî dadide û mifte hiltîne.^(k) **ji wî re dibeje**, “lawkê ne nas/tu ji destê min nabî xelas”.

Ev beş, ji diyalogan pêk hatiye. Zembîlfroş û Gul Xatûn, gotinan li hev vedigerênin, Gul Xatûn pesnê bedewiya xwe dide, behsa şewata dilê xwe û xweşiya eşqê dike; Zembîlfroş jî behsa tîrsa Xwedê û bêfmkaniya wê xwestinê dike û dijê Xatûnê radibe.

Hûn ji min bipirsin ev beş, **g i r é k a** hikayetê ye. Çûnkî tê de mereq û vekêşan heye. Lê çî ye encama hikayetê tê zanîn, ev mereq û vekêşan pariyek dîtefe.

III- Zembîlfroş dinêre ku ji destê Xatûnê xelas nabe, çarekî difikire; ya rastî “mirin, ji zina kirinê çêtir e” dibêje û bi hiceta destnimêj girtinê, qesta banê kelhê dike. Zembîlfroş- dilê wî de Rebbê Cebbar- xwe ji kelhê davête xar.

Eve tam wî çaxî, mûcîzeyek çêdibe: Pê bi emrê Xweda, Cebraîl, bi Zembîlfroş li hewa digre û wî datîne erdê.

Ev beş, **d a w î** ye.

k: Çi ecêb e Qur'anê de jî, Sûreya Yûsif ayeta 23'yan de, behsa “derî mifte kirinê” tê kirin.

Lê vî beşê de saziya hikayetê pariyek digûhre. Çûnkî dest-pêkê ve heta nûha, ji “beşên pêşanîkar” û ji “beşên diyalog” hat-ibû holê hikayet; lê beşa dawiyê de, fermana Xwedê û tevgera Cebraîl jî ketê. Ji wî yekê em bibêjin “sazîya Zembîlfroş ji sê tebeqan pêkhatiye” xelet nîne.

Nûha, esil em werne armanca xwe.

Çarenûsa Zembîlfroş û Yê Din:

Ji min re wisa tê, ev hikayet, gelek li bin bandora çanda Rojhelata-navîn(zêda jî ya Îslamê de) de maye. Ev gelek tabî ye, çûnkî Kurd jî netewekî Rojhelata-navîn in. Yeka dî, **rastîna Mutleq** û jiyana ehlaqî re serkêş bûne wek vê hikayeta dîdaktîk, zêdetir derwêşan terennûm dikirin. Eh tabî derwêş jî, îcrakarê mûzîqa dînî bûn. Ji wî yekê hikayetên wek Zembîlfroş, hem ji baweriyên kevn paqij bûn û hem jî kirasên baweriyên nû-wek Îslamê- xwe kirin.

Eger ku nûha li ser motîfên qisse ya Yûsif û Buda û ya Zembîlfroş, şemayek derxin, tê ev tabloya balkêş derkeve ortê:

- 1- Zembîlfroş jî wek Yûsif qeşeng e. Heta, “hinek husnê Usif li bal”e. Zembîlfroş, qeşengiyê de Yûsifê Kurdan e,
- 1-1 : Zembîlfroş jî wek Yûsif dilê xwe xera nake û li ser toba xwe nayîte xarê.
- 1-2 : Zembîlfroş çî ye mûmînekî xalis e, ji terafê Xwedê hatye parastin, wek Yûsif!
- 2- Dema ku Xatûn Zembîlfroş dibîne, dil diberdê. Çûnkî Zembîlfroş “çendî delal e”. Li vir de jî eşq-ya rastî eşqa jinan ji spe hîtaya mêr derdikeve orte⁽¹⁾.
- 2-1 : Gul Xatûn jî wek Zelîxa ne serbest e, jina mêr e. Xatûn jî jina mîreke dewlemend e,

1: Her dû Celîl bi “Destanên Kurdî” de evîndariya Xatûnê, bi serdemeka “avamî” ve girêdidin. Ez li tu derî Bakûrê rastê vî teferuatê nehatim. Çûnkî ev teferuat, rihê hikayetê re ters e, dijraber e. Herhal ev teferuata **argoyî**, paşiyê; hikayetê geraye. (Binêrin: “Destanên Kurdî”, Versiyona Yekemîn.)

2-2 : Dema ku Zembîlfroş nayîte rê, Xatûn bi zorî dike û deriyan li ser mifte dike.

3- Zembîlfroş jî wek Buda mîrzade ye,

3-1 : Zembîlfroş dema ku dest zembîl frotinê dike, vî navê lê dikin. Nexwû navê wî yê asil "Mihemed Emîn" e. Versiyoneka Zembîlfroş de-ya Derwêş Hesên de- ev zanîna ha dibora:

"Zembîlfroş wê kurrê mîr e
Kurrê mîre Merxeb Zemîn e
Navê babê wî Mihemed Şahîn e
Navê wî Mihemed Emîn e."

Yanê xelk, gora karê wî nav lê kiriye.

3-2 : Zembîlfroş jî, wek Buda, ji hin tiştên bêxeber bûye; dema berê wî ketye goristanekî, hîn bûye ku mal, mewda, kêf, sel-tenet... tev fanî (mirok) ne. Ewî jî wek Buda, dev ji mal û sifetê dinê berdaye; heta, ji dev navê xwe jî berdane.

Tê dîtin, motîfên "Yûsif û Zelîxa" û "Zembîlfroş û Xatûnê" gelek ciyan de digêhijin hevûdu. Ji min re wisa tê, bandora çanda Rojhelata- navîn, regekî plandûva edebiyata Kurd e.

Dîsa gelek balkêş e, ew rastîna teolojîk (xwudayî) a ku Buda û Zembîlfroş hîn dibe, li ser eynî guzergahê ye! Ev çarenûs, min sewkê vé fikrê kir: Çanda nijadan berdawam e! çûnkî veguhêrîna jiyana Buda û ya Zembîlfroş, kokên xwe ji Arjeniyê distîne^(m) Tabî ez vê gotinê bi ferasê dibêjim.

Wisa tê xûya kirin, hem li ser baweriyên dîn û hem jî li ser domdariya çandek a kevn û behremend (şîrîk) ava bûye hikayetek e Zembîlfroş. Ji wî yekê, xwediyê ma'neka dîrokî ya pir-qetî ye.

(Gulan 1997)

m: Metnên Budîzmê, bi zmanê "palî" hatine nivsandin. Palî, zmaneke Hind-Arî ye. Û Şakya, li Hindîstana bakûr e û gelên Hindîstana bakûr jî, bi piranî Arî ne.

ABDUSSAMED BABEK

Abdurrahman UÇAMAN

Ji hozan û hûnermendên nenas yek jî Abdussamed Babek e. (Ebul Qasim). Abdussamed, kurê hozan Mansur'ê kurê Hesen'ê kurê Babek e. Ew, di salên 972-73'anê mîladî da hatiye dinê û 1019-1020'an da çûye ser heqiya xwe. Bi gotina **İbn-î Xelkan**, Abdussamed ji kurdên Hekari'yê (Çolemerîg'ê) ye.

Abdussamed Babek, di nava hozan û hûnermendên dema xwe da xwediyê cihekî taybetî bû. Her weha di nava tebeqa bilind û sarayê da jî xwenda, zana û têrgiha bû. Bi Kurdî û Arabî gelek helbestên wî hene. **Sadiq Behadînê Amedî** dibêje: "Min sê cild ji dîwanên Abdussamed Babek dîtiye"⁽¹⁾.

1) Ji bo amadekirina vê nivîsê, bêtir me ji kitêba Sadiq Behadînê Amedî îstîfade kir. "Hûnermend û Hozanên Kurd" çapa yekemîn, weşanên zanyarî, Bexdad 1980.

Abdussammed Babek, di helbestên xwe da zimanekî xwerû û zelal bi karaniye. Ev taybetiyakî helbestên wî ne. Li gora Sadiq Behadînê Amedî: Ev helbest, helbesta yekemîn ya piştî misilman bûna Kurdan e “(Bn. Hûnermend û Hozanên Kurd, Rûp. 21). Di helbesta wî ya “Pesnê Buharê” da jî têtê dîtin ku wî zimanekî gelek zelal û xweşik karaniye. Ji xwe hûnê nûha şahidê vê taybetê bibin.

PESNÊ BUHARÊ

Dila! Şadî be, xweş dem hat buhar e
Reşmeh çûn, terazîn(a) bûn diyar e

Nîhal(b) der bûn, xweşa hat av û cobar
Befir kerker bûbû keftî nezar e

Kûlîlk û gul bi ken derçûn ji kaşan
Sivik hat nêrgîza mest kofî xwar e

Bilalîz(c), Lûleper çend kep bilind in
Di şahenşîn da wek Xûsrev(d) bi kar e

Binevş û golşelîl û sûnbilên terr
Di lat û berbenan bestin cîwar e

Helez(e) qewşen(f) veda wek koçerê boş(g)
Silav kir çevr û kerkol û sînar e

Bi ken bû gelgel(h) û kavil yê Baz e
Zinar û siwiyê (i) ji xwe ra kire sitare

a) **terazîn**: mêrg, mêrgezar

b) **nîhal**: newal

c) **bilalîz**: navê giyakî ye.

d) **Xûsrev**: Keyxûsrew; sembola dilşadî û bext-wekiriye ye.

e) **helez**: heliz; heliz; giyayek e, zivistanan wî pût didin heywanan.

f) **qewşen**: Giyayê ku koka wî pirr Ta(şax) dide, jê ra dibêjin qewşen.

g) **boş**: Pirr.

h) **gelgel**: Gelî

i) **Siwî**: sî.

Li ser tayê kevotê bûye mest e
 Kevok û xendelîs(î) bade vexware

Ji hemiyar bilbilê dîn dil bi xwîn e
 Gula min kanî, li min sed car hawar e

Li min xweş tete dengê berx û karan
 Li êvarê dema dibit kare kare

Werê pêşbêriya sûkre* di dest da
 Dihejînin parzuna li ber war e

Bi sema(k) çûn, distêrin ev şox û şeng e
 Xurmîn û zimzima keftî guhar e

Bimêze van çiyar tev xemilî ne
 Bi hezar rengan xwiya nexş û nîgar e

Li Kurdistan binêre ey perîxan!
 Li ser dil dê biçit jeng û temar(1)e

Li min xweş nesîme(m) vê sibê zû
 Hejandî şengê(n) pê leyizî çinar e

Her ro Newroz e, ey dil sed (tebarek)
 were geştê, sema ye li çarnekar(o) e

Peşîmanîm ji emrê çû perîşan
 Bi satorî(p) me bir bê dost û yar e.

k) **sema**: Govend, reqîs.

î) **Xendelîs**: Xendelî, cûrekî bilbil e.

* **Sûkre**: sîtil

l) **Temar**: teviz, mehmurî.

m) **nesîm**: Bayê sibê, bayê seherê.

n) **şengê**: Ya bi kêf

o) **çarnekar**: Çarkenar, çarmedor.

p) **Satorî**: Serserîtî, berdoşî.

“Pesnê Buharê” qesîdeyek e; taybetiyê qesîdeyê di xwe da rava dide, ji ber ku pesnê tiştêkî dide. Ji xwe qesîde bi mexse-da xwe –qesîde ji “qesdê” tê, yanî mexsed, niyet e, wata wî- pê pesnê datîne holê. Helbestvan tenê ji bo eleqe û qedir dîtinê, an ji bo parastin û câize sitandinê qesîde nedinivisandin. Carna jî bo hatina meha rojîyê (**ramazaniyye**), eydê (**îydiyye**), li ser miri-na yekî (**mersiyye**), ji bo hîcva yekî (**hîcviyye**), zivistanê (**şitaliyye**) an pîrozkirina buharê (**bahariyye**) û hwd. jî qesîde dihatin nivisandin.

Hema hema her qesîde ji vê planê pêk tê: **Nesîb (teşbîb)**, **girizgah**, **medhiye**, **tegazzûl**, **fahriye û dua**. Di vir de emê li ser beşa “nesîb” an “teşbîb” bisekinin. Lewra, helbesta A. Babek, ji beşa “nesîb” e. Nesîb, li ser tasvîr kirina mijarekî ye. Ew mijar, dibe xerabîya felek û dewranê, cefa û ezayan, zewq û dîlşadiyê, sipehîtiya xwezayê (hawîrdor) qiset dike. An hatina Ramazanê, coşanê, buharê, havînê, zivistanê, dawet û mekanên sarayê, gul û sûnbil û hwd. qiset dike. Yanî nesîb, beşa tasvîrê (pêşdariyê) ye. Ev tasvîr çiqas bi hosteyî û rindî bihata îfade kirin, ewqas qîmeta hozan mezin dibûya. Ji ber vî yekê, her hozan kedeka taybetî li vê beşê xerc dike.

Qesîde cûrekî ji edebiyata Arabî ye, ji wan belavê neteweyên dî bûye. Kevnariya qesîdê li dîroka edebiyata wan da diçe heta sedsala 5'an. Di edebiyata Osmanî da (Dîwan), di sedsala 16'an da xîm girtiye. Ji îhmal kirina zimanê xwe, Osmaniyan, zehmet dikişandin ku bi zimanê xwe helbest binivîsin. –Çi balkêş e, wek me!– ji ber vî yekê qesîde, di edebiyata Osmaniyan da bi Ahmet Paşa ve dest pê kiriye²⁾. Lêbelê em lê dinêrin ku Abdussamed Babek, vê qesîda xwe di sedsala 10'an da nivisiye; yanî şesed sal berê Ahmet Paşa. Ji ber vê yekê, qîmeta vê helbestê ji bo me Kurdan sê-çar qatên dî mezintir dibe. Yeka dî, bona kur-diyeka zelal û herikî ev helbest belgeyeka pir girîng e.

2) Binêrin: Prof. Dr. Mehmet Çevuşoğlu, Türk Dili, Türk şiiri Özel sayısı II, s. 19.

GULEK JI BAXÊ ÎREMÊ BOTAN: MELAYÊ CIZÎRÎ

Felat DİLGEŞ

Melayê Cizîrî di edebiyata me ya klasîk û dîwanê de yek ji wan kesan e ku pîrr nayê zanîn. Cizîrî nasek nenas e. Virve wêve li ser gellek peyv hatine kirin, lê di encamê de pîrr tişt nehatine gotin. Gelek mixabin hê em bi tarîxa hatina dinê ya vî navê mezin ê edebiyata Kurdî nizanin. Tiştên ku em li ser dibêjin ji texmînê wêvetir naçe; çimkî Cizîrî wek Ehmedê Xanî tarîxa hatina xwe ya dinê bi aşkerayî nade. Tenê li ser dîroka hatina wî ya dinê gellek nêrînên cihê hene. Herçî huner, felsefe û bîr û rayên wî ne, bi serê xwe hêjayî lêkolînên dûr û dirêj in.

a) Edebiyata Klasîk

Gelo mirov dikare ji edebiyatek Kurdî ya klasîk qal bike? Beriya ku mirov bersîva vê pîrsa girîng bide, divê mirov li ser wateya(têgiha) “qlasîk” raweste. “Klasîk” peyveke bi Fransî ye, ji “classique” ketiye zimanê me û gellek zimanên dinê. Peyva qlasîk her çiqas berhemên ku ji dema Yûnana kevin û Romyayê gihîştine roja me bibîrtîne jî, bi awayekî giştî klasîzm bi sedsala 17an re belav dibe. Herçiqas berê ji bo nivîskarên vê demê klasîk bê gotin jî, pişt re ev peyv ji bo nivîskarên sedsala 16 û 18an jî tê xebitandin.

Bi awayekî giştî klasîk ew berhem in ku di ser wan re demeke dirêj derbas bûye, lê dîsa jî wan ji hêjayî û girîngiya xwe tişteke hunda nekirine, heta bi pêşveçûna salan re bi rûmettir û giranbuhatir bûne. Peyva qlasîk hem ji bo nivîskar û hem jî ji bo bermhemekê dikare bê xebitandin. Çawa ku Îlyada berhemeke qlasîk e, her wusa nivîskarê wê Homeros jî nivîskarekî klasîk e.

Qlasîk û qlasîzm ne bi tenê ji bo edebiyatê, ji bo felsefe, mîmarî, sînema, mûzîkî û hê gellek çalakîyên hunerî û nivîskî yên din jî tê bikaranîn.

Îcar gava ku em vegerin ser pîrsa xwe ya ku me di serî de kir, Mîr Celadet Bedirxan bi vî awayî dibersivîne; “ Bersîva vê pîrsê ne hêsanî ye û jê re xebateke zor divêtin. Ji xwe ji eserên beriya Îslamiyetê hesêb tişteke ne maye. Piştî Îslamiyetê ji nav kurdan gelek şahir, edib û peyayên zana rabûne, lê eserên xwe bi pîrranî bi erebî,

bi farîsî an bi tirkî nivîsandine û ji wan millet û edebiyata wan re xizmeteke mezin kirine. Herçî şahirên tirkên ên mezin yên ko serê tirkên bilind dikin Nabî, Nefhî û Fizûlî her sê jî kurdmanc in. Yên ko bi kurdmancî nivîsandine gelek hindik in û wan jî bala xwe nedaye zmên û çêtir kêfa xwe ji pirsên erebî û farîsî re anîne.”

“Digel vê hindê ev çend eserên ko pêşyan ji me re hiştine edebiyata me a klasîk di tînin pê û di nav wan de eserine kûr û hêja hene. Ji xwe herçî folklorê me ye, yanî edebiyata xelkê, di nav folklorên dinyayê de bi bijarteyî dikeve rêza pêşîn. Di rohelatê nîzing de folklorê tu milletî ne gihîştîye dereca folklorê me”¹.

Herwekî ku Celedat Bedirxan jî tîne ziman, mirov dikare ji edebiyatek Kurdî ya klasîk qal bike, li ser vê rastiye raweste û lê bikole. Bi kêmahî û bi zêdehiyên xwe ev rastî rastiya me ye û divê em lê xwedî derkevin. Her tişt li aliyekî, hebûna edebiyatek me ya bi vî cûreyî, bi serê bûyere girîng û hêjayî lêkolînê ye.

Ji alî din ve, wekî ku Mîr Celadet Bedirxan jî destnîşan dike, ji berhemên beriya Îslamê tiştek di destê me de nameye. Ji wan berhemên piştî vê demê jî, yên ku di destê me de ne, hema bibêje hemû jî xwedî naverokên dînî û Îslamî ne. Bibê nebê ev pirs tê bîra mirov, ma berhê nivîskarên Kurd ên klasîk ên ku naveroka wan ne dînî bûn jî tunebûn? Mixabin em nikarin bersîveke mitlaq bidin vê pirsê. Tenê em dikarin bibêjin, ew berhemên ku gihîştine dema me, bi pirranî bi rîya medreseyan hatine parastin. Herweha divê em dîsa ji bîr nekin ku medrese jî bi giranî cihên perwerdekariya dînî bûn.

Bi ya min taybetiya herî girîng a edebiyata Kurdî ya klasîk ev e: Ev edebiyat edebiyata welat e, ji ser axa welat bejin diavêje û mezin dibe; ji kûrahiya dilê welat difûre. Herçiqas ziman di bin bandûra Erebbî û Farîsî de be jî, bîhn û hilma xerîbiyê jê nayê, li warên biyan asê, sêwî û neçar nameye, bi sînoran re hevdû nagevizîne, çimkî bi her awayî xwe dispêre gel û welat; feyz û mijara xwe ji Kurdistanê distîne. Yanê ne xerîb û biyanî, kedî û Kurdistanî ye.

Di gel kêmhî û hindikbûna wan, ew kesên ku di nav refên vê edebiyata me de cih distînin, ne bi ziman û ne jî bi naveroka berhemên xwe ji hemdemên xwe yê gelên din ne şûnvetir in. Ji pêşveçûn û ramana demê haydar in. Di her warê de dikarin serî bi hemdemên xwe re bikişînin, ji wan ne kêmtir in.

Bi nîrxandineke giştî mirov dikare bibêje ku kesên wek Cizîrî û Xanî, ne nîrxên gelê Kurd, lê yê hin gelên din bûna, belkî îro cihê wan pirr û pirr cihê, rûmeta wan di nav millet de gellek zêdetir bûya. Gelê Kurd wê qîmet, rûmet û payeya ku heq kirine nede wan jî, îro

ew ji dinê û mirovatiyê re bûne mal. Bibê nebê li vir dîsa ew peyva Xanî ya navdar dikeve bîra mirov;

“Çi bikim qewî qesad e bazar

Nînin ji qumaşî re xerîdar.”²

Mixabin hê jî ew kiryarên ku ji qumaşê xas û hêja fêma dîkin li meydanê xuya nakin û ne jî hissa wan tê. Helbet wê rojekê serî bidin.

b) Melayê Cizîrî kîngê jiya

Gava ku ji edebiyata Kurdî, bi taybetî ji edebiyata Kurdî ya klasîk bê qalkirin, bêguman qet şik tune ye ku yek ji navên herî mezin, herî gewre yê ku wê bê ser zar û zimanê me Meleyê Cizîrî ye. Li ser dîroka hatina dinê ya Cizîrî heta niha gellek tarîxên cihê hatin dayin. Li gor agahdariya ku Aleksadir Jaba dide, Cizîrî di tarîxa 540 H(1145-6) de hatiye dinê û di sala 556an(1160-1161) de çûye ser dîlovanîya xwe.³ Ger ku em vê agahdariyê rast bihesibînin, hingê divê em bibêjin Cizîrî tenê 16 sal jiyaya. Bêguman ev ne rast e.

Eladîn Secadî di kitêba xwe ya bi navê, “Mêjûy Edebê Kurd “ de dinivîse ku, “Melayê Cizîrî di sala 1407an de hatiye dinê û di sala 1481an de miriye”⁴. Dr. Abdurehman Qasimlo, Meleyê Cizîrî şairekî mezin ê sedsala 12an nîşan dide⁵. Wezîrê Nadîrî sala hatina Cizîrî ya dinê 1101, sala mirina wî jî 1169 dinivîse⁶. Prof. Qanadê Kurdo bi xwe jî vê tarîxa ku Wezîrê Nadîrî dide nêzikî rastiyê dibîne û dibêje, “Melayê Cizîrî di nivê sedsala 12an de jiye.”⁷

M. Emîn Zekî dîrokek mitlaq li ser salên bûyin û mirana Cizîrî nade. Bi awayê ku ew dinivîse Cizîrî di sedsala 6an a Hîcrî de jiyaye⁸. Adullah Yaşın di kitêba xwe ya li ser Cizîrê de dinivîse ku Meleyê Cizîrî, texmînen di 75 salên navbera salên 1480 -1580an de jiyaye⁹.

Zeynel Abidîn Zinar di pêşgotina traskrîpsiyona Dîwana Cizîrî de, bi hesabê Ebced tarîxekê daye. Ev hesab jî alî Dr. Kemal Fuad ve hatiye kirin. Li gor vê nêrînê Cizîrî jiyê xwe di rêzên jêrîn de dide.

Ji herfan meh û salê ma, nehat der şiklê halê ma

Kuca danadê halê ma, sibikbaranê sahil ha.¹⁰

Li gor hesabê Ebcedê ev 980(1570) dike. Dîsa li gor Z. A. Zinar rêzên:

Lew elîf tên me di herfên falan

ku li şiklê reqemê sersalan,¹¹

tarîha qedandina dîwanê didin, ku ew jî 1041, ango bi mîladî 1631

e. Dîsa li gor vê tarîxê Cîzîrî hemdemê Feqiyê Teyran e û bi wî re helbest avêtine ber hev.

Mehmet Uzun jî di kitêba xwe ya bi navê, “Destpêka Edebiyata Kurdî” de tarîxên jiyan û mirina Cîzîrî 1570 û 1640 dide.¹²

Celadet Bedirxan di nivîsa bi sernavê Klasîkên Me de dîrokek mitlaq ji bo Cîzîrî nade. Piştî şîroveyeke giştî Celadet Bedirxan bi jêgirek ji Aleksandir Jaba dixwaze vê pîrsê ronahî bike. Celadet Bedirxan vê jêgirê ji A. Jaba dide: “Şahirê diwê Melayê Cîzîr ye. Eslêwî ji Cîzîra Botan e. Navê wî Şêx Ehmed e. Di tarîxa pansed û çîlî de di nêv Cîzîrê de peyde bûye. Di wî wextî de Mîr Îmadedîn li Cîzîrê Mîr bû û xwehe mîr hebû. Ev Şêx Ehmed li xweha mîr aşiq bûye. Xezeliyatina zef gotiye û dîwançeyek tertîb kiriye. Dîwana Meleyê Cîzerî dibêjin qewî dîwaneke mîsteleh e, û zehf li nik ekradan meqbûl e. Paşê, Mîr Îmadedîn ew şêx Ehmed ceribandiye ko aşiqê heqîqî ye û xweha xwe da ê. Şêx Ehmed jî di tarîxa pansed û pêncî û şeşê de merhûm bûye û di nêv Cîzîrê de medfûn e û ziyaretgeha xelkê ye¹³”

Piştî hûrbûneke li ser Dîwana Cîzîrî ez gihîştim wê baweriyê ku hê jî tarîxa bûyin û mirina Cîzîrî hêjayî lêkolînê ye. Gelek tarîxên cihê li aliyekî, ya rast ew hesabê Ebcedê yê ku ji alî Dr. Kemal Fuad ve hatiye bişkaftin û nêzîktirî rastiyê tê dayin jî, şikên min ên li ser vê mijarê ranekirin. Bêguman di rewşeke weha de tiştê ku divê bê kirin, bêtir lêpîrsîn û lêkolîn e.

Di du beşên Dîwana xwe de Cîzîrî bi pezindaneke mezin ji Xan Şeref qal dike. Ji vana yek, “Ne tenê Tebrêz û Kurdistan li ber hukmê te bin”, ya din jî, “Pesndana Xan Şerefê Cîzîrî ye.”

Di Şerefnamê de wek mîrên ku hukumdariya Cîzîrê kirine em rastî sê Mîrên bi navê Şeref tên. Mîr Şerefê kurê Mîr Ebdal, Mîr Şerefê Kurê Mîr Bedir, Mîr Şerefê kurê Xan Ebdal. Mîr Şerefê Yekem, piştî ku li textê bavê xwe rûdinê, demekê welat îdare dike, pişt re dimire û birayê wî tê şûna wî¹⁴.

Em dikarin bibêjin Mîr Şerefê ku Cîzîrî peznê wî dide ne ev e. Dimîne herdû mîr Şerefên din.

Tîmur Gurgan(Tîmûrleng) gava ku di sala 1394an de Bexdayê dagir dike, hingê Mîrê Cîzîrê Mîr Îzzedîn (Mîr Zeydîn) e.¹⁵ Mîr ji bo ku ji êrîşa Tîmûr re nebe armanc, bi Kurdekî ji eşîra Botan, ku jê re dibêjin Şêx, diçe ba Tîmûr û diyariyan pêşkişî wî dike¹⁶. Gava ku Tîmûr ji şehzade û sultanê ku mensûbê malbata wî ne re diyariyan dişîne Semerqendê, hingê ev Şêx li nêzikî Cîzîrê dest datîne ser van diyariyan. Mîr Zeydîn jî beşdarî karê ku Şêx dike, dibe û bi vî awayî peymana navbera xwe û Tîmûr xera dike¹⁷. Tîmûr şandiyê xwe dişîne ba Mîr

Zeydîn û jê re dibêje,” Gava ku tu Şêx bigirî û bişînî ba min, ezê te efû bikim. An na ezê hemû kele û nehiyeyên welatê te xera bikim û di bin lingên hespan de wêran bikim”¹⁸.

Mîr Zeydînê ku bi sitûriya kela xwe û ava Çemê Dicleyê ewledar e, daxwaza Tîmûrleng nayne cih. Li ser vê yekê Tîmûr êrîşî Cizîrê dike û bajêr dagir dike. Mîr Zeydîn ji vê êrîşê xelas dibe û ji yana xwe ya mayî di nav eşîra Erûxê de derbas dike. Mîr Şerefê Yekem, kurê Mîr Birahîmê Neviyê Mîr Zeydîn e.

Piştî mirina Mîr Şeref birayê wî Mîr Bedir tê ser hukum. Mîr Bedir sê kurên bi navê Mîr Şeref, Mîr Mihemed û Şah Elî li pey xwe dihêle û dimire. Piştî wî, birayê wî Kek Mihemed tê ser hukum. Di dema Kek Mihemedê kurê Mîr Birahîm de Cizîrê ji alî Uzun Hesenê Akoyunlu ve tê dagirkirin. Şerefxan weha dinivîse:” ji alî Turkmenên Akkoyunlu ve welat bi awayekî berfirehî hat hilweşandin û pêşewa û giregirên Cizîrê bi pirranî hatin kuştin. Turkemenan Kek Mihemed û biraziyên wî Mîr Mihemed û Şah Elî Beg girtin, ew girêdan û birin Iraqê.”¹⁹Gava ku apê wî û herdu birayên wî ji alî Tirkmenan ve tên girtin, Mîr Şerefê Duwem direve û nakeve destê wan.

Şerefxan bi vî awayî li ser Mîr Şerefê kurê Mîr Bedir dinivîse:” Çaxa ku dewra sultanên Akkoyunlu pelîşî û hêdî hêdî ji holê rabû, hingê roja hêviyên Mîr Şeref derket û dest bi biriqînê kir... Mîr Şeref dest bi civandina mirovên Eşîra Botan, yanê yên ku ji şûr xelas bûbûn, kir. Bi jîrîti û bi siyasetê ew li dora xwe civandin û ji bo ku hukumdariya Cizîrê bistîne bi şewq û bi lez xebitî. 30 sal ji ber çavan dûr, bi tenê û di dema ku hêviya gihîştina gelê xwe hunda kiribû de, dem bi wî re kenîya. Wî jî ji vê fersendê îstifade kir, êrîş bir ser dijminê xwe û bi şîd bi wan re şer kir. Dawiyê bajarê xwe yê ku mîras mabû rizgar kir û bû hukumdarê wê yê serbixwe. Di vê navê de apê wî Kek Mihemed û herdu birayên wî Şah Elî û Mîr Mihemed ji zincîrên Turkemenan û girtîgehên wan ên berbat rizgar bûn, hatin ba wî û ji dil û can bi wî re bûn yek.”

“Ji alî din ve Şah Îsmâîlê Sefavî derket meydanê, li Îranê hat ser hukum, piştî ku wî wîlayetên Iraq û Azerbeycanê ji Turkmenan sitand û bi ser de wîlayetên Diyarbekir, Musûl û Sencer dagir kirin; ji bo ku Cizîrê jî îstila bikin, ji Qizilbaşan ordiyek şand. Çi heye ku Mîr Şeref li hember vê ordiyê bi şîd di ber xwe da, di çend şerên ku di navbera wî û Qizilbaşan derketin de, wî ew bi giranî têk birin. Hergav serkeftin ya wî bû. Heta di şerekî de ji wan 1.700 kes kuştin û komeke mezin dîl girt. Muhamed Ustaclu yê ku ji alî Qizilbaşan ve bûbû mîrî mîran ê Diyarbekirê, cara dudyan bi birayê xwe Karahan re êrîşî ser

cizirê kir, lê Mîr Şeref bi ser ket û êrîşkar bi t êkçûn şûn de vekîşan. Cara sisiyan jî Şah Îsmâîl, ji bo ku bi Mîr Şeref re şer bike û Cizîrê bistîne, ji hêza parastina Şahîtiyê, di bin serdariya Yekan Begê Tekalu de ordiyek hêzdar şand. Mîr Şeref li gor peyva, " Bi destûra Xwedê gellek komên biçûk komên mezin t êk birine" liviya, baweriya xwe bi Xwedê anî û welatê xwe parast. Leşkerên xwe yên m êrxas, mirovên xwe yên ku tecrûba wan a şer heye civand û bi vana çû pêş dijminê xwe yê êrîşkar û berxwedaneke bi şid nîşan da. Di nav herdu aliyan de şerên xwîndar derketin. Şer bi t êkçûn û belavbûna Yekan Beg û ji bajêr avêtina wî qediya. Ji wê rojê vir ve, êdî careke din êrîşkirina Cizîrê di serê Qizilbaşan de derbas nebû"²⁰

Çawa ku Şerefxan jî diyar dike, Mîr Şeref bi jîrîtî û bi m êrxasî welatê xwe ji Akkoyuluyan distîne û bi qehremanî li hember Qzilbaş û Sefewiyan diparêze. Piştî mirina Mîr Şeref birayê wî Şah Elî ji alî pêşewa û eşîretên Botan ve bi bijartin t ê ser hukum. Gava ku mîrên Kurdistanê ji bo ku herin Hoy û Tebrîzê, dostanî û dilsoziya xwe ji Şah Îsmâîl re diyar bikin, t ên ser hev û li hevdû dikan, hingê Şah Elî jî ji bo ku kî n û nefreta navebera mîrekiya xwe û Qizilbaşan ji holê rake beşdarî wan dibe. Şah Îsmâîlê ku kîna Mîr şeref di dilê wî de ye Şah Elî û 11 mîrên Kurdistanê yên din digire û diavêje girtîgehê. Di nav yên girtî de Sultanê Hesenkêfê Xelîl jî heye. Xelîl wê gavê zavayê Şah Îsmâîl e û bi xwişka wî re zewicandî ye"²¹.

Şahê ku 12 (M. Emîn Zekî 11 dibêje²², A. Varli 45 dinivîse²³) mîrên Kurdan diavêje girtîgehê, di cihê wan de waliyên Şîî tîne ser hukum. Hingê Cizîr jî ji bo demeke kurt dikeve bin îdara mirovên Şah Îsmâîl. Gava ku Şah Elî ji zîndana Şah Îsmâîl direve û rizgar dibe, hingê t ê Cizîrê û Ulaş Begê ku birayê Waliyê Diyarbekir Xan Mihemed e û hatiye li ser textê wî rûniştîye t êk dibe û dîsa hukumdariyê distîne.

Li gor agahiya ku Abdullah Varli dide, çaxê ku Mîr Elî Şah girtî bûye, kurê Mîr Şerefê Duwem Mîr Îmadedîn seroktiya dewletê kiriye.²⁴

Dîsa li gor agahiya ku A. Varli dide, Mîr Şerêfê ku hê di sala 1490an de serî lî ber Akkoyunluyan rakirîye, di encama şerê heft salan de, di sala 1598an de tevê welat dike destê xwe. A. Varli t êkiliya Şah Îsmâîl û Mîr Şerêfê Duwem baş nîşan dide û weha dinivîse, " Li bal hinek dîrokzanan, serva hatina Mîr Şeref, Şah Îsmâîl daye kêfxweşkirinê, lê li bal hinekan jî hêrsa Şah Îsmâîl hatiye, heya ji bona çûna leşker ferman daye. Ez bawer dikim ku gotina wan dîrokzanên pêşiyê rasttir e, loma Xozanê nemir m êrê hêja Mele Ehmedê ê Cizîrî(melayê Cizîrî); di gavê Mîr Şeref û Şah îsmâîl de jiye û li ser navê van herdukan jî pur beynok gotiye."²⁵

Ez nizanim çima wê Şah Îsmaîl bi tîkçûna xwe û bi serkeftina Mîr Şeref kêfxweş bibe!? Ma gelo di dîrokê de nimûneyek vê yekê heye? Hingê emê bibêjin çiqas Şah Îsmaîl tîk çû, ewqas li xweşa wî hat û cardin êrîşî Cizîrê kir(!) Bêguman ev îdiaya A. Varli pirr li cih xuya nake. Dîsa wek ew dibêje, Cizîrî bi tu awayî peznê Şah Îsmaîl nedaye. Wek ku emê dû re li ser rawestin, ew pezindana Cizîrî, pezin-dana Xan Şeref e. Cizîrî di tu helbesteke xwe de peznê dijminê Kurdan û êrîşkaran nedaye. Ev yek gellek zelal û aşkera ye.

Şah Îsmaîlê ku di navbera salên 1502 û 1524an Şahîtiyê dike²⁶, di sala 1508 ande piştî hilweşandina dewleta Akkoyunluyan êrîşî Cizîrê dike. Di şer û dijminatîya li hember Akkoyunluyan de Mîr Şeref û Şah Îsmaîl dikarin li hêlekê bîn dîtin, lê ev nayê wê manê ku dostên hev in û armanca wan yek e. Çawa ku Şah Îsmaîl êrîşî Akkoyunluyan dike û dixwaze wan ji holê rake, wusa jî êrîşî Cizîrê û dewleta Mîr Şeref dike. Ev yek li ber çavan e.

Herçî Mîr Şerefê Sêwemîn e, Şerfxan bi pezin giliyê wî jî dike. Ew bi xwe kurê Xan Ebdal e û di sala ku Şerfxan nîvîsîna Şeref-namê temam dike, hingê di 14ê Tebaxa sala 1597an de li ser hukûm e. Ji sala 1591an heta sala 1596an Mîr Şerefê Sêwem şerê hatina ser hukûm dike. Ev şer şerek hukûmdariyê yê navxweyî ye. Piçek jî wek şerê padîşahên Osmaniyan ê hatina ser hukûm e. Di navbera Mîr Şerefê Sêwem, birayên û pismamên wî de şerê li ser textê hukûmdariya Cizîrê rûniştinê heye. Di vî şerî de Mîr Şerefê Sêwem bi ser dikeve û di sala 1596an dewleta Osmanî mîrîtiya Cizîrê ya Mîr Şerefê sêwem ji mecbûrî qebûl dike. Ango Mîr Şerefê Sêwem, wek Mîr Şerefê Duwem welatê xwe ji bin dagirkeriya biyaniyan rizgar nekiriye û serkeftinek wî ya li hember hêzên biyanî yên ku êrîşî welatê wî kirine, nîne. Mîr Şerefê Sêwem, birayê xwe Mîr Zeydînê ku doza hukûmdariyê dike, bi xapandin tîne mala xwe û dide kuştin²⁷. Dîsa Mîr Şerefê Sêwem, pismama xwe Mîr Mihemedê ku ji alî Osmaniyan wek mîrê Cizîrê tê tayinkirin û dû re dibe Mîrê Hesenkêfê, li sûra ba Birca Belek bi şûr dikûje û diavêje Dîclê. Hê jî li Cizîrê, ji gerîneka avê ya ku Mîr Şerefê Sêwem, Mîr Mihemedê pismamê xwe avêtiye re, Gera Mîr Mihemed tê gotin.²⁸

Mîr Şerefê ku Cizîrî bi minet û bi pezindan jê qal dike ji van herdu Mîr Şerefan yek e. Lê gelo kîjan e. Ji du helbestên Cizîrî tîr baş tîr fêmkirin ku helbestvanê nemir hemdemê Mîr Şeref e. Cizîrî, Xan Şerefê Cizîrî dibêje û helbestên xwe diyariyî wî dike. Hingê ev tê wê manê ku ji van herdu Mîr Şerefan yek bi navê Xan Şeref navdar e û tê zanîn. Yanî Cizîrî hemdemê Xan Şeref e.

Baş e, niha ev Xan Şeref kîjan Mîr Şeref bû? Bêguman pirseke girîng jî ev e. Em dizanin ku Mîr Şerefê Duwem di sala 1498an(A. Yaşın 1508 dinivîse)²⁹ de welatê xwe Cizîrê ji bin dagerkeriya Akkoyunluyan rizgar kiriye û sê caran li ser hev Ordiya Şah Îsmâîlê Sefewî têk biriye. Mêrxasekî weha bibê nebê wê ji alî gelê xwe ve bê heskirin û di dilê wan de jî textê xwe çêke. Dîsa em dizanin ku Mîr Şerefê Sêwem jî di sala 1597an de li ser hukum e û wî jî bi jîrîti û şehrazetîya xwe pesindan ji Şerefxan bi xwe jî sitandiye. Di navbera van herdu mîran de kêr zêde 100 sal heye. Gava ku mele helbestên xwe dinivîsîne, ihtimalek mezin wê ne di binya sî û çilan de be. Heta Cizîrî di du helbestên xwe de ji çilsaliya xwe, di yekê de jî ji pîrîtiya(pîremerdiya) xwe qal dike.

Xweş bi dora camê îşaret kir hîlalê saqiyan
*Mahîtabê zuhersîma çarî deh salî tamam*³⁰

Pîremerd im, aşiq im, îro murada min bibexş
*Ya hebîbî, ya mûradî, ya muna qelb-il murîd*³¹

Turkê xwînrez û xumarî me bi yek xemzeyekê
*Zuhdê çilsale li min zêr û zeber kir ji esas*³²

Beriya ku Cîzîr ji alî Mîr Şerefê Duwem ve ji destê Akkoyunluyan bê rizgarkirin, bi qasî sîh salan di bin nîrê wan de dimîne. Sî sal demên bindestiyê di helbestên Cizîr de jî cih distînin. Heke Cizîrî hemdemê Mîr Şerefê Duwem be, wê ew bi xwe jî ji van sî salên bindestiyê re bûbe şahid û jiya be.

Di rêzên “Turkê xwînrez û xumarî me bi yek xemzeyekê, Zuhdê çilsale li min zêr û zeber kir ji esas” de, Cizîrî du agahiyên gellek girîng dide. Ji vana yek gava ku nivîskar şihira xwe dinivîse çil salî ye, ya duduyan jî ev çil salên jiyana wî, ji bingehe vê ve, ango bi tevahî ji alî Turkên xwînrej ve serobino bûne.

Cizîrî weha dinivîse:
Lazim e li sultan û mîran
Pirskirin li halê feqîran
Em kirin amancê tîran
Suxtayên dermande ye

*Hêj nizanîm mîr di bîr in?
 Zanî em sî sal esîr in?
 Çehvenêrê pursek Emîr in
 Lew bi rehm û şefqe ye*

*Er nekî rehmê tu Mîro
 Dê çi bit halê me îro
 Ger nebê carek esîr o
 Girtiyê sihlale ye!³³*

Çaxê em van rêzan bi rêzên jorîn re bifikirin, ihtimalek mezin em dikarin bibêjin ku Cizîrî ji dagirkirina Cizîrê re bûye şahid û vê demê jiya ye. Herweha eynî Cizîrî, wê bi rizgarîna Cizîrê jî şa bûbe.

Di rêzên jorîn de gazînek bi aşkerayî jî ji mîran heye, lê belê Cizîrî dîsa jî riya rizgarî û azadiyê di pêşîşî û serokatiya mîrê Kurd de dibîne. Wê Cizîrî vê gazîna xwe di hin helbestên din de jî bîne ziman.

*Sef bi sef Tirk û Moxul duguş û Hindî di kemîn
 Bi eceb hatine cengê Hebeş û Rom û Fireng*

*Mîr û Kurmanc-i li holan qederekê westa ne
 Lê di nivê bi sef û tîpê Ereb hatine ceng.³⁴*

Belkî Cizîrî rêzên, “Mîr kurmanc-i li holan qederekê westa ne” jî bo wê dema sî salên bindestiyê dibêje. Çimkî di herdu helbestan de jî gazîna ji mîran tê kirin û nerazîbûna ji halê îdarekirina welat tê ziman.

Nivîskarê kitêba bi navê, “Butun Yonleriyle Cîzre” (Ji hemû aliyan ve Cizîr) Abdullah Yaşin, di berhema xwe de diyar dike ku Xan Şeref bernavek Mîr Şerefê Duwem e. Ew di nav gel de bi awayî Xan Şeref tê naskirin.³⁵ Li gor ku eynî nivîskar diyar dike Xan Şeref beriya ku Cizîrê bistûne weha dia dike, “Ya Rebbî, heke ez careke din bajarê xwe bistînim, ez bi navê te gazî dikim ku di dera ez bikevimê de ezê camiyekê çekim.”³⁶ Bi vî awayî piştî ku Xan Şeref bajarê xwe ji destê Akkoyunluyan rizgar dike, di dera ku dikeve bajêr de Medreset ul Hamra, ango Medresa Sor a Cizîrê ya bi nav û deng çêdike.

Dîsa li gor agahdariya ku A. Yaşin dide Cizîrî li Medresa Sor derdariyê dike û ji alî Xan Şeref ve tê hezkirin û parastin û herweha

ew bi xwe dostekî mala mîr e jî. Bi vî awayî Cizîrî û kurê Xan Şeref, Mîr Îmadedîn heval in. Cizîrî hem memosteyê Mîr Îmadedîn û hem jî hevalê wî ye. Wî û Cizîrî ji hev re manî, kasîde û çarîn(rubai) şandine..³⁷ Cizîriyê ku ji alî mala mîr ve pîrr tê heskirin û wek men-sûbek vê malê ye, piştî ku dimire, mîr wî di goristana malbata xwe de, di bin Medsera Sor de vedişêre..³⁸ Adullah Yaşin emrê(jiyê) Cizîrî weha dide,” Cizîrî texmînen di 75 salên navbera 1480-1580an de jiyaye.”³⁹

Mîr Şerefê Duwem di sala 1509an de dimire. Çaxê Cizîr di sala 1498an de bi tevahî ji alî Mîr Şeref ve tê azadkirin Cizîrî çil salî be, hingê wê di dora 1458an de hatibe dinê. Ger bi awayê ku A. Yaşin dibêje Cizîrî 75 sal jiya be, wê di dora 1533an de miribe. Dr. Kemal Fuad bi hesabê Ebced salên bûyin û mirina Cizîrî 1570 û 1640 dabû. Di navbera van herdu tarîxan de ji sed salan zêdetir ferq heye. Ger ku Cizîrî hemdemê Mîr Şerefê Duwem û dersdarê kurê wî be, hingê vê tarîxa ku Dr. Kemal Fuad daye çewt e.

Çaxê em van agahdariyên jorîn bi herdu helbestên wî re bînin rû hev, hingê emê piçekî din nêziktirî rastiyê bibin.

NE TENÎ TEBRÎZ Î KURDISTAN LI BER HUKMÎ TE BIN

Ey şahînşahê muezzem, Heq nîgehdarê te bî

Sûrê “Înna Fetehna” dor û madarê te bî

Herr kenarê pê ve wergerî înanê hîmetê

Zuhrê bî peykê te û keywan rikêbdarê te bî

Daîm menzîlgeha Sura te bit Burca Şeref⁴⁰

Talixê fexende û bextê seîd yarê te bî

Mahîtaba dewletê yek pertewek şema te bit

Afîtaba refetê berqek ji enwarê te bî

Rayeta fethê ji nessa te ku her menşûrî bû

Şehsuwarê ferê subhanî elemdarê te bî

Ne tenê Tebrîz û Kurdistan li ber hukmê te bin

Sed wekî şahê Xurasanê di ferwarê te bî

*Gerçî der iqlîmê rabi hate textê seltene
Padîşahê hefti iqlîman selamdarê te bî.*

.....
*Ê ji emrê tey mukerrem serkeşî kit şubhê şem
Ber serê tîxê te û meqtûlê mukarê te bî*

*Şahûbaz er çendî perwazî bi bala bêt û ret
Dê di nêv tora te bit û seyda şunqarê te bî*

*Şahê pur heybet bidêrit lê bi sehmê zêdeyî
Seat xeflet xuya bî, kûz di bin barê te bî*

*Her serê dewlet hebit, dê her di nêv benda te bit
Her kesê aqil bitin, dê her ricûkarê te bî*

*Ê divêt azade bit, dê çavniher lutfa te bit
Herçî îstixna di dil, ber minet û barê te bî*

*Ê ne dewletxwahê hezret bit ji nîva can û dil
Şuhbetê ehlê şeqa ber qehr û azarê te bî*

.....
*Qest û daxwaza Melê, daîm ji can û dil ev e:
Her di benda xizmetê, pêşdestê dîdarê te bî.⁴¹*

Bi vî awayî Cîzîrî bi hunermendiyeke mezin⁴² peznê hevdemê xwe Xan Şerefê Cîzîrî dide. Çaxê ku dibêje, “Daîm menzîlgeha Sûra te bit Burca Şeref”, hingê cihê ku wê mîr jê welat îdare bike destnîşan dike. Bêguman ev der, ango paytexta dewletê Cîzîr e. Cîzîrî dixwaze ne bi tenê Kurdistan, derên wek Tebrîz û Xoresanê jî di bin serweriya Mîrê Botan de be. Bêguman ev pezindan ne pezindana Şah Îsmâîl an Fatîh Sultan Mehmed e, pezindana Mîrê Kurd Xan Şeref e. Cîzîrî Xan Şeref wek ser û sembolek azadiyê dibîne û dibêje, “Ê divêt azadebit, dê çehvenêr lutfa te bit.” Di rêza dawî ya helbestê de, daxwaz û dilşahiya xwe ya bi xizmete Xan şeref tîne ziman.

PESNDANA XAN ŞEREFÎ CIZÎRÎ

*Xanê xanan, lamiê necma te her pur nûrî bî
Keştiyê bextê te, ez bayê muxalîf dûrî bî*

.....
Ma şaşî Noşîrwan, dibêim : Dê hakimê adil tu yî
Mislê Hatem dê bi danê, der cîhan meşhûrî bî

Ma Cizîre şubhê darê textê heft iqlîmî bit
Hem bi hukm û seltenet Eskender û Fexfûrî bî

Mislê Cem Cama Zerîn xalî nebî te ji badeyê
Da ji xemra şadimanî daîma mexmûrî bî

Ma di baxê îş û noşê, her bi saz û erxewan
Kamîran û kamîbexş û dilxweş û mestûrî bî

Çendekî şêrînpuser derbendê dîwana te bin
Bendê şapûre te bin, ta Xusro û Şapûrî bî

.....
Şubhê Ruhilqudus erdê tu pê lê dayinî
Sebze û reyhan û nesrîn û gulê menqûrî bî

.....
Ma tu umrê Xizr û Nuh û mulkê Zulqerneyn bitin
Gunbada çerxê mulemme her bi te memûrî bî

Xasê teşrîfa te bin derya û derbendê Ecem
Da xelatên her seher sed zerkeş û mexmûrî bî

Gerçî der dîwana hezret pur heqîr in şuhhê mû
Çeşmê te çeşmê Suleymanî bi halê mûrî bî

.....
Her di medhê te w senayê sîne û qelbê Melê
Bê tefawuq qulzema pur lûluyê mensûrî bî

Ji asîtanê dewletê xaîb nebî carek Mela

Da ji fermanê mukkerem dem bi dem memûrî bî.⁴³

Bêguman ev helbest wek dumahika helbesta din e. Cizîrî di helbesta pêşî de bi awayê, “Ey şehînşahê Muezzem...” dest pê dike, di vê helbestê de jî dibêje, “Xanê xanan...” Herdu rengdêr jî ji bo Mîrê Cizîrê yê hemdemê wî Xan Şeref hatine xebitandin. Cizîrê di vê

helbestê Xan Şeref bi Sikenderê Mezin ê Împaratoriya Romî û Fexfûrê hukumdarê Çînê re rûbirû dike û dixwaze ku ew jî wek wan bi hukum û bi şîyan be. Hete Cîzîrî wusa pê ve diçe ku dibêje, “Şuhbetê Ruhilqudus erdê tu pê lê deynî, sebze û reyhan û nesrîn û gulê men-qûrî bî.” Ruhilqudus, ruhê pîroz, ruhê herî paqij, ruhê Xwedê ye⁴⁴. Di baweriya Xirîstiyani de Bav(Xwedê), Kur(Îsa) û Ruhê Pîroz hevdu tamam dikin. Bav, Kur û Ruhê Pîroz duaya herî mezin in. Di baweriya Xirîstiyani de mirov bi navê Bav, Kur û Ruhê Pîroz tê nokkirin(babtîzkirin). Cîzîrî dixwaze ku mîrê wî jî wek Ruhê Pîroz bi hebûn, bi adan û xwedî desthilatîyek fireh be.

Cîzîrî ew jiyê(emrê) ku Xwedê daye pêxemberên xwe ji Xan Şeref re dixwaze. Bi rêza, “Ma te umrê Xîzr û Nûh û mulkê Zulqeyran bitin, Gunbenda çerxê ulemmê her bi te memûrî bî” Cîzîrî wî jiyê ku Xwedê daye Nûh ji bo Xan Şeref jî dixwaze. Herwekî tê zanîn Nûh neh sed û pêncî sal jiya.⁴⁵ Mirov ancax bi vî awayî jî mîrê xwe re bixwaze, ancax bi vî awayê bi serokdewletê xwe ve giradîyî be. Bi ya min ev heskirin û ev girêdan, ji heskirina şexsekî wêvetir heskirina welat û welatevînî ye. Çimkî divê mirov tu car jî bîr neke ku Xan Şeref gelê xwe yê dîl û bindest azad kiriye û bi şerefa xwe li Burca Şeref rûniştîye. Mîr Şeref bi vî kirina xwe di nav gel de bûye Xan Şeref; payeya “xanîtiyê” jî gel sitandiye.

Helbet Cîzîrî dizane ku tu mîr û tu padîşah nehsed û pêncî salan najîn. Bêguman ew ne emrekî weha jî bo xwe û ne jî ji bo kesekî din dipê. Heta di helbesteke xwe de dibêje,

Talih ku bêt û furset, muhlet li nik heram e
Min umrê Nûhî nîne, saqî were bilêz- xweş⁴⁶

Ancax tiştê ku wê bikaribe evqas salên dirêj bijî û bimîne, belkî ew avahî ye ku mîr û padîşah dikarin hîmên wê deynin. Belkî jî Cîzîrî bi vî hêvî û diaya xwe ya di şexsê Xan Şeref de, hêvî dikir ew pergala ku bi destê mîrê wî hatiye pê, her û her bimîne û gelê wî careke din neveke bin nîrê tu kesî. Çimkî Cîzîrî azadî û azadbûnê bi Xan Şeref ve girê dida.

Wê şan û şeref, ew pezindan û wê mezinahiya ku Cîzîrî dide Xan Şeref, li dinê jî kêr mîr û padîşahî re dibe nesîb.

c)Navên Cîzîrî

Helbestvanê nemir her çiqas bi navê Meleyê Cîzîrî tê zanîn û navdar jî, em dibînin ku ew di helbestê xwe de çend bernavên din jî

bikartîne. Carna di nav û carna jî di bin helbestan de em rasî van navên Cîzîrî tên: Mele(Mela), Nîşanî, Emmêd, Meleyê Botî. Ji van bernavan yên ku herî pirr hatine xebitandin Mele(Mela) û Nîşanî ne.

Cîzîrî di hin rêzên helbestên xwe de navên xwe weha diyar dike:

*Pur ji dêm û xet û xalan, te xeber daye Mela
Nezerê wer bide bejnê, ji mufesser meke behs.*⁴⁷

*Mîrî û padîşahî, mûyek li nik Mela yî
Nadim bi mulkê alem yek zereyek înayet.*⁴⁸

*Leşkerê alem meger yekser te dijmin bin Mela
Xem bi mûyek nakişînê ger te dîlber yarî bit.*⁴⁹

*Ji husna bê nîşan nadî nîşanek
Nîşanî ger ji dil nekra te parêz.*⁵⁰

*Du qedeh mey bi Nîşanî diderit rengî bi reng
Nêgîza nazik û rena û gula taze ye geş.*⁵¹

*Gerçî pur xal û nîşan î, emma
Bi Nîşanî ku tu bê nîşan î.*⁵²

*Husna munnezzeh bêmîsal, ser de lîbasê xet û xal
Sergeşte heyran ma û lal, Ehmed ku dî nûra semed.*⁵³

*Tu ji Melê Botî bipirse, esrarê îşqê hel dîkî
Vê muemmeyê çî zanîn sed mela û musteîd.*⁵⁴

d) Di edebiyata Kurdî de dengêkî gurr

Cîzîrî di helbesta Kurdî ya qlasîk de dengêkî gurr, hilmek xurt e. Helbestvanek wusa ye ku ji pisporî û hostatiya xwe qal dike, xwe bi helbestvanên din re rûbirû dike.

Bi kurtî Cîzîrî ji nava xwe têr e, heta piçek qure û pozbilind e. Ew nefsbîqûktiya ku ewê pişt re bi Ehmedê Xanî re bê ditin, bi tu awayî li ba Cîzîrî nîne. Çimkî Cîzîrî ji xwe bawer e, ji helbesta xwe bawer e, ji kar û kirina xwe serbilind e. Bê tirs û bêfikare dikare weha binivîse:

*Ger lûlûyê mensûr ji nezmê tu dixwazî
Der şîhrê Melê be, te bi Şîrazî çî hecet?*⁵⁵

Cizîrî bi vî awayî bela xwe di Şîrazî dide. Lê gelo di vê rêzê de Şîraziyê ku Cizîrî giliyê wî dike kîjan e? Bi qasî ku em dizanin di edebiyata Farisî de du Şîraziyên bi nav û deng hene. Yek Sadê Şîrazî, yê din jî Hafîz Şîrazî ye. Herdû jî di helbestê de têr baş tên zanîn û bi nav û deng in.

Cizîrî di helbestê xwe de bi vî awayî balê dikişîne ser herduyan;

*Me ra ji ewel çî bir xam î? kişand axir bi bednamî
Ji rengê Se'dî û Camî, ji şuhret pê hisîn amî*

*Bi deng û bang û awazê, dibêjit nexmeya sazê
Nihan key ma nedan razê, ke zû sazende mehfîl ha*

*Ji Hafîz qutbê Şîrazî, Mela fehîm er bikî razî
Bi awayê ney û sazî, bibî ber çerxê perwazî.*⁵⁶

Di van rêzan de herdu Şîrazî jî bi bernavên xwe yê navdar tên destnîşankirin, lê belê Şîrazî yê ku Cizîrî helbesta xwe bi ya wî re rûbirû dike ne zalal û diyar e.

Muşlih Al Şîrazî, bi navê wî yê ku bêtir tê zanîn Sadê Şîrazî di navbera salên 1213? û 1292an de dijî.⁵⁷ Sadê Şîrazî bi berhemên xwe yê bi navên “Gulistan” û “Bostan” jî navdar e. Di navbera salên 1228-1230an de li Şamê maye. Bi qasî ku ji berhemên wî tê fêmkirin Sadê Şîrazî çûye Cizîrê jî.⁵⁷

Şemsedîn Muhemed Şîrazî, ango herçî Hafîzê Şîrazî ye, sala hatina wî ya dinê baş nayê zanîn, lê di sala 1390an de diçe ser dîlovanîya xwe. Hafîzê Şîrazî di şihîra gazelê de, şairê herî navdar ê Îranê ye. Di dîwana wî de li ser jiyana wî zêde agahdarî nîne. Tê zanîn ku xwendina xwe ya Medresê temam kiriye⁵⁸

Gava ku Tîmûrleng di sala 789 Hîcrî de, cara yekem Şîrazê dagir dike, tevê gelê bajêr bi bacê ve girê dide û ji vê bacê hinek para Hafîzê Şîrazî jî dikeve. Hafîzê ku naxwaze bacê bide diçe ba Tîmûr weha û dibêje,

*Agar an turk-i ûîrazî ba-dest arad dil-i ma ra
Ba halî hinduyaş bahşam Samerkand û Buhara ra.*

Li ser vê yekê Tîmûr Hafîzê Şîrazî ji bacdayînê dibexşîne.⁵⁹

Aladîn Sîcadîn û D.N Makkênzî dibêjin ku Meleyê Cîzîrî hevdemê Hafîzê Şîrazî ye.⁶⁰

Mehmet Uzun- ku tarîxên bûyin û mirina Cîzîrî 1570 û 1640 dide- di her eynî rûpelê kitêba xwe de li jêrê weha dinivîse, “ Navê esasî yê Melayê Cîzîrî, Şêx Ehmed bû. Ew li Cîzîrê hate dinê û şahirê mîrê Cîzîra Botan bû. Wî dîwanek nivîsî û bi dîwana xwe bû yek ji klasîkên kurdî yên herî nemir. Cihê wî di nav ziman û edebiyata kurdî de gelek bijarte ye. Melayê Cîzîrî bi şahirê mezin ê faris Hafîz Şîrazî re hevdem e. Ew di demekê de jiyane û welê dixuye ku haya Melayê Cîzîrî jê hebûye.”⁶¹

Çawa ku me li jor diyar kir Hafîzê Şîrazî di sala 1390an de dimire. Îcar Meleyê Cîzîrî yê ku M. Uzun bi xwe tarîxên bûyin û mirina wî 1570-1640 dide, bi çi awayî dibe hevdemê Hafîzê Şîrazî? Ger ew tarîxên ku M. Uzun li ser Cîzîrî dide rast bin, hingê 180 sal beriya hatina dinê ya Cîzîrî, Hafîzê Şîrazî dimire. Xuya ye ku agahiyên M. Uzun ên li ser Cîzîrî hevdû nagirin. Bêguman haya Cîzîrî ji Hafîzê Şîrazî, heta ji herdû ûîraziyan jî heye, lê ev haydarî ji hemdembûna wan nayê.

Tîştê ku tê zanîn Cîzîrî hevdemê tu Şîraziyekî nîne. Her weha em baş nizanin ku mebesta Cîzîrî kîjan Şîrazî ye jî. Dibe Sadê Şîrazî, dibe Hafîzê Şîrazî be. Dibe ku herdu Şîraziyan jî destnîşan kiribe. Çimkî Cîzîrî di helbesteke xwe de “herdu Şîrazî” dibêje.

Ez dibêjim: dê li min dîsa ceger sed pare kin

*Wê bi mîzan herdu Şîrazî çevandin mahê new*⁶²

Îcar kîjan Şîrazî dibe bila bibe, herdu ji du navên gellek mezin ên edebiyata Farisî ne. Ya girîng ew e ku Cîzîrî xwe ji hostayên edebiyata Farisî kêr nabîne.

Erê Cîzîrî ev e, peyva xwe rasterast dibêje û ji xwe re raqîban nabîne û nahesibîne. Tu helbestvanê edebiyata Farisî bî, tu Şîrazî bî çi ye! Li pey te Emer Heyam hebe çi dike? Zimanê te di warê edebiyatê de pêş ve çûbe çi xem e? Qet ne xema Cîzîrî ye; ew ji cihê xwe û bi xwe ewle ye. Ger ku pirs helbest be û tu dildarê helbestê bî, navnîşana te ye Cîzîrî, qet megere li dûrî.

Cîzîrî nasnameya xwe venaşêre, bi hemû awayî xwe helbestvanek ji nava xwe têr dibîne. Herdû navên mezin ên edebiyata Kurdî, ango Cîzîr û Ehmedê Xanî du navên mezin ên dîroka felsefê tînin bîra

mirov. Platon û Arîstoteles. Platon, di gel ku di dora çîlî de berhem nivîsiye û hema bibêje hemû berhemên wî gihîştine roja me, tu car xwe zana û fîlozof nabîne û nahesibîne. Bi devê Sokrates weha dibêje, “Tenê tiştekî ku ez dizanim heye, ew jî ez nizanîm.” Bi vê helwesta wî, ez dirûvê Platon bi Ehmedê Xanî dixim. Çi digot Xanî:

*Xanî, ji kemala bêkembali
Meydana kemalê dîtî xalî*

*Yanê ne ji qaibilî û xebîrî
Belkî bi teesub û eşîrî⁶³*

Cizîrî dibêje;

*Gulê Baxê Îremê buhtan im
Şebçiraxê şebê Kurdistan im⁶⁴*

*Dîsa Xanî dibêje,
Ez pîlewer im, ne gewherî me
Xudreste me ez, ne perwerî me*

*Kurmanc im, kûhî û kenarî
Van çend xeberêd Kurdewarî⁶⁵*

Di cîhana edebî de ev nefsbîçûkiya ku bi Ehmedê Xanî re heye, li ba kêma kesan peyder dibe. Heta ku ji dest tê Xanî xwe nefsbîçûk û nezan nîşan dide. Kurdbûn, eşîrbûn, perwerdenebûn û çiyayîbûna xwe tine ziman. Tu car jî nava xwe têr û qure nîne. Tîrsa wî ya herî mezin ew e ku pişt re hin rabin çewtî û kêmahiyên wî nîşan bidin, wî biçûk bibînin û pê tinazên xwe bikin.

Lê Cizîrî? Gelo mirov dikare ji bo Cizîrî tiştekî weha bibêje? Bi ya min na, çimkî Cizîrî hê jî serî ve riya vê yekê digire, di her fersendê de zanabûn û hostatiya xwe radixe ber çavan. Bi gotina wî ew, “Gula Baxê Îremê Buhtan e, Şebçiraxa şebê Kurdistan e.” Erê ew xwe çira û rohiya Kurdistanê dibîne. Ne ser vê yekê digire û ne jî dinixême. Bi aşkerayî di helbesta Kurdî de şahî û padîşahiya xwe îlan dike. Ne tenê helbesta Kurdî, helbesta Farisî jî hempayê helbesta xwe nabîne. Ku pêwîst be bela xwe di Şîrazî dide.

Erê tam di vê nuqtê de kes nikare Cizîrî û Xanî rûbirû bike.

Mirov dikare bibêje ku Cizîrî bi tevahî nebe jî helbestvanê bijareyan e. Bi beşek civatê yê bijare re dipeyive, bi wan re dide û

distîne. Ne pirr xema wî ya ku her kesî ew fêm kiriye an na. Şahirê qata civakê ya zana û xwenda ye. Carna zor xwe dide dest. Pirr zelal û rasterast nebe jî ew bêtirs û bêfikare ya xwe dibêje û nêrîna xwe tîne ziman. Serê şûjina wî di hinekan de here jî ne xema wî ye. Heta carna ew bi zanîn serê şûjina xwe bi hinekan dike.

*Bêzî dikit ji qencan, ji remz û naz û xencan
Qedrê gulan çi zanit? Kerbeş divêt kerê reş!*⁶⁶

*Feyza me şubhê Nîl e, em Dicle û Firat in
Ger şeyx û wer îmam e, vêra ye min keşakeş*⁶⁷

*Sed Nîl û Firat tîn û derin qelbê me
Pê nahisihin, qulzem û derya ez im*⁶⁸

*Sed çîn di xwe da girtiye zulfa te bi çîn
Şî'ra me weh heq, lew çû heta Maçînê.*⁶⁹

Bi gotinên, “Feyza me şubhê Nîl e, em Dicle û Firat in”, Cizîrî mezinbûna xwe ya di qada edebî de derdixe merhela herî jorîn. Helbestvan feyz û berdariya xwe dişibîne Nîlê (Çemê dinê yê herî dirêj) û xwe wek Dicle û Firatê dibîne. Qelbê xwe ji helbestê re wusa fireh dibîne ku sed Nîl û Firat nikarin wê dera ku wî ji helbestê re veqetandiye dagirin. Mezinahiya şihîra xwe jî bi mafdariya xwe ve girê dide. Bi kurtî Cizîrî di hunerê dirûvdanê (teşbîhê) de bêhempa ye. Salixê dirûvdana wî bi hêsanî nikare bê kirin.

Xuya ye ev mezinahîya Cizîrî di cîhana edebî de ji alî hemdemên wî ve jî hatiye pejirandin. Adullah Yaşın bîranînek Mele Camî⁷⁰ ya li ser Cizîrî weha dide⁷¹: “ Mele Camiyê ku di qirnê 15an de dijî, gava ku ji sefera Hecê dizivire, tê Cizîr û Herîrê. Çaxê ku jê dipirsin û dibêjin te di cîhana îslamî de li kuderê kîjan şexsiyet nas kirin, ew dibêje,

*Tam merde der Cizîr
Nîmî merde der Herîr.*

Yanê dibêje min li Cizîrê mirovek, li Herîrê nîvmirov dît. Yên ku Mele Camî giliyê wan dike, li Cizîrê Şêx Ehmedê Cizîrî, li Herîrê Mîr Îmamedîn e.”⁷²

Cizîrî yê ji nava xwe têr û bi xwe bawer, di evîna xwe de jî heta tu bixwazî biryardar e.

*Leşkerê alem meger yekser te dijmin bin Mela
 Xem bi muyek nakişîn ger te dîlber yarî bit.⁷³*

*Bi dînarê dinê zînhar! da yara xwe tu nefiroşî
 Kesê Yûsif, wî di alem de xesaret kir⁷⁴*

e) Zimanê Cizîrî

Bêguman zimanekî Cîzîrî yê giran heye. Fêmkirina wî ne hêsan e. Di helbesta xwe de peyvên Erebi, Farîsî, Tirkî bikar tîne, heta carna hin rêzên xwe bi tevahî bi Erebi nivîsandine. Lê bi ya min giraniya helbesta Cîzîrî ne tenê di vir de ye, tiştê zor, tiştê zehmet û giran, fêmkirin, ango têgihîştina meram û mebesta Cizîrî ye. Çimkî Cîzîrî wek Ehmedê Xanî bi hêsanî xwe nade dest, bi felsefeyek kûr û dûr xwe vedişêre. Bi kurtî herkes nikare wî fêm bike. Ji têgihîştina wî re zanebûn divê. Carna hin malikên wî wek metelokan, wek têderxistinokan in. Wekî:

*Hin ji nik dêrê ve tîn, qesta kenîştê hin dikin
 Ney ji van im, ney ji wan im, min derê xemmarî bes*

*Gerçî tîn reqs û semayê, her seher sed neyşeker
 Min di bezma surşêrînan, ew şêrîn reftare bes⁷⁵*

*Dil geşt e min ji dêrê, naçim kenîştêyê qet
 Mîhrabê wê bi min ra, wer da biçine Laleş.⁷⁶*

Dêr, perîzîngeha bawermendên Xirîstîyan (Mesîhî), kenîşt (sînegog) jî ya Cihûyan e. Derê xemarî, deriyê meyxa nê ye. Ku mirov bi bawermendiya Cizîrî nizanibe, hingê mirovê bibêje vî zîlamî dev ji hemû dînan berdaye, tenê bi rîya meyxa nê dizane.

Bawermendên Elewî bi reqs û semayê diperiz Xwedê. Lê em dizanin ku Cizîrî ne şîr ye.

Gotinên, “Dil geşt e min ji dêrê, naçim kenîştîyê qet, Mîhrabê wê bi min ra, wer da biçim Laleş”, baweriya Zerdeştî tînin bîra mirov. Çimkî Laleş di ola Zerdeştî de cihekî pîroz e û wek qibleha vî dînî ye.

Erê Cizîrî wusa bi hêsanî xwe nade dest. Carna, heta pîrrê caran

bi peyvân dileyize Cîzîrî. Peyvên wî yên wek mifte, peyvên wî yên pirr bi mane û bargiran hene. Çimkî bi peyvê şa dibe, bi peyvê şa dike, bi peyvê dide fikirandin, bi peyvê dileyize Cîzîrî.

f) Cîzîrî û tovên neteweperestîya Kurdî

Qet şik nîne ku bavê neteweperestîya Kurdî Ehmedê Xanî ye. Beriya Xanî di nav siyasetmedar, ramanwêr û nivîskarên Kurd de tu kesî pirsra netewî bi awayekî zelal û vekirî nekir mesele û neda ber xwe. Pêşîya hemû kesî E. Xanî pêwistîya avakirina dewleta Kurdî anî ziman û tarûmarî û ji hevbela bûna Kurdan tawanbar kir.⁷⁷

E. Xanî hemû nîrênên xwe bi zelalî û bi aşkerayî anî ziman. Bêguman di helbesta wî de, di ramana wî de xelekên zor ne ku tune bûn, lê bi awayekî giştî wî mebesta xwe, armanc û daxwaza xwe bi aşkerayî dianî ziman. Xanî sedemên bindestbûna Kurdan munaqeşe kir û xwest bide munaqeşekirin.

E. Xanî bi hîmên avakirina dewletê û pêşveçûna civatî baş dizanibû. Herweha wî riya yekitiya netewî jî baş fesilandibû û baş dizanibû ev rê di ser ziman re derbas dibe. Ziman jî bo wî belkî ne hertîşt, lê gellek tişt bû. Mirov dikare bibêje ku xerc û haveynê netewî li ba wî ziman bû. Di gel ku sêsed sal di ser dema wî re derbas bûye jî, hê jî ev nêrîn rastiya xwe diparêze û di dema me de bêtir populer e.

Em dizanin ku Xanî piştî Cîzîrî tê. Em têr baş nizanin ku çi qas dem di navbera herduyan de derbas bû, lê di sala 1651an de Xanî çavên xwe li dinyayê vedike.

Niha pirsra girîng ev e: Gelo beriya Xanî, ramana netewî pirr qels, an bi awayekî sergirtî be jî qet bi kesî din re nayê dîtîn? Kesî ku ji nêrînên Xanî re bûbe rêvekir heye an na? Ma tovên neteweperestîya Kurdî cara pêşî bi E. Xanî hatin avêtin? E. Xanî destpêk e, an ku beriya wî kes nîne? Bersîva van pirsan pêwist e. Divê ku li ser van pirsan bê fikirîn û heta ku ji dest tê, ev pirs bên bersîvandin.

Em dizanin ku E. Xanî bi sipasdarî û serbilndî navê hin kesên ku beriya wî jiyane û keda wan di hîmdanîna edebiyata Kurdî de heye, bîbîr tîne. Yek ji van nava jî Melayê Cîzîrî ye. Ew weha dinivîse :

*Min dê elema kelmê mewzîn
Alî bikira li banê Gerdûn
Bîna ve rûhê Melê Cîzîrî
Pê hey bikira Elî Herîrî*

*Kêfek we bida Feqiyê Teyran
Heta bi ebed bimayî heyran*

*Çi bikim qewî qesad e bazar
Nînin ji qumaştî re xerîdar.⁷⁸*

Di nav van navan de kesê ku ewê ji nêrînên netewî yê E. Xanî re bûbe sûd, bi ya min ji Elî Herîrî û Feqiyê Teyran zêdetir Cizîrî ye. Bibê nebê Xanî ji vana hemûyan îstifade kiriye, lê ji ramana wî ya netewî re, ew navê ku ewê karibe bibe çirûsk Cizîrî ye. Çimkî di helbesta Cizîrî de li hember dagirkeriyê, xwînrijî û zilmê nerazîbûnek xurt heye. Heta di helbesta Cizîrî de navê welat, pesin û salixê welat, navê Kurdistanê heye. Ez ne bawer im ku heta dema Cizîrî tu kesî navê Kurdistanê di helbesta xwe de xebitandibe.

Navê Kurdistanê di helbesta Cizîrî de ji salixdana herêmek coxraffî zêdetir, bi naverokek siyasî hatiye xebitandin. Bi ya min ev yek gellek girîng e.

Cizîrî di gellek helbestên xwe de nerazîbûna xwe ya li hember wanên ku Kurdistan dagir kirine û xwîna gele Kurd rêtine tîne ziman. Ev yek helwestek mirovî, helwestek siyasî, helwestek welat-perwerî ye. Bi ser ku Cizîrî helbestvanekî Qesrê ye jî ew welat-perwer e. Çawa ku peznê mîr dide, wusa di rexnekirina mîr de jî li paş namîne.⁷⁹

Cizîrî di helbesta xwe de ji Turkan, Tataran. ji Moxulan, ji Roman, ji Eceman, ji Cegizxan û Tîmûran tu car bi çêyî qal nake. Pîrrê caran rengdêrek xerab tîne ber van navan. Çimkî vana ew êşandine, xesar dayine gel û welatê wî. Li ber dilê wî ew xwînrij û destdirêj in. Bi gotina roja me ev dagirker û kolonyalist in û Cizîrî bi tûndî li hember dagirkeriyê ye. Ew bi helbesta xwe li hember dagirkeriyê radibe⁸⁰ û dengê xwe bilind dike.

Rêzên Cizîrî yên bi vî awayî welatevîniya wî û nefreta wî ya li hember xwînrij û dagirkeran bi aşkerayî tînin ziman.

*Turkê xwînrêz û xumarî me bi yek xemzeyekê
Zuhdê çîlsale li min zêr û zeber kir ji esas⁸¹*

*Ji rena nêrgizan tey mest û xwînrêz
Zeman bû ehdê cengengîzê Cengiz⁸²*

*Tu binê Rom û Ecem kuştine Zengî di kemîn
Hane her tête peyapey ji teref Rom xweş û xweş⁸³*

*Geh dil û geh can dibim, Turkên te tên
Teşneleb çû terfê Ummanê xelet⁸⁴*

*Rom û Ecem ji her teref, Hindî û Zengî sef bi sef
Ceng û suwaş e wan bi xef, hatine ber lîwayê zilf⁸⁵
Sef- sef me dîn Hindî û Zeng
Cengizî hat Tîmûrê Leng*

*Xef wan reşandin dil xedeng
Teşbihên tîrên Xan Şeref⁸⁶*

*Sef bi sef Tirk û Moxul duguş û Hindî di kemîn
Bî eceb hatine cengê Hebeş û Rom û Fireng⁸⁷*

*Min li dil tîrek Moxul dî
Têk ji ber xwîna qizil dî*

*Lê dibê, derdê ku dil dî
Hêj ji çehvên şehle ye.*

*Li ber çewkan û kaşûyan
Ji derba Turk û Hîndiyan*

*Dibazim her wekî goyan
Dema ew têne meydanê.⁸⁸*

Di tu helbesteke xwe de Cizîrî bi çêyî, bi başî û bi qencî ji Tirkan qal nake. Di helbesta wî de şer, hovîtî û xwînrijî wek sîfatên Tirkan in. Cizîrî ji Rom û ji Eceman jî newxeş e, lê ne bi awayê Tirkan. Bêguman ev rîka Cizîrî ya ji Tirk, Rom û Eceman ne rik û nefretek şexsî ye. Di bîngeha vê rik û nefretê de sedemên aborî, civakî û siyasî hene. Cizîrî bi çavên xwe ji talanbûn û wêranbûna welatê xwe re dibe şahid. Heta ji vê talan û hovîtîyê para xwe distîne. Di rewşeke weha de, wek zana û rewşenbîrek civatê bibê nebê wê nerazîbûna xwe diyar bike.

Di helbesta wî de em bi aşkerayî dibînin ku Cizîrî wek zana û rewşenbîrek civatê setrê li ber vê talan û hovîtiyê radike, deng li mîr û li Kurdan dike ku êdî ew jî dev ji vî halê xwe yê westayî berdî û serî li ber vê esaretê rakin.

Şertê welatperweriyê yê pêşî ji gel û welatê xwe hezkirin û parastina berjewendiyên gel û welatê xwe be, Cizîrî deryayek welatperweriyê ye. Herçiqas Cizîrî wek Ehmedê Xanî sedemên bi Kurdî nivîsîna xwe bi aşkerayî diyar neke jî, bi Kurdî nivîsana wî bi xwe jî gellek manîdar e. Di helbestnivîsînê de xwe bi Şîrazî re rûbirûkirin, dikare wek bangek li Kurdan a vegeftina li zimanê Kurdî jî bê dîtin. Nexwe Cizîrî yê ku têr baş bi Erebi û Farisî dizanibû, dikaribû wek gellekên din bi van zimanan jî binivîsanda. Hingê di rewşeke weha de qet ne pêwîst bû ku xwe bi Şîraziyan re bide ber hev.

Qet şik nîne ku ev helwest helwestek welatperwerî ye. Ji ber vê yekê em bi rihetî dikarin bibêjin ku tovên neteweperestiya Kurdî ji alî Cizîrî ve hatine çandin. Pezîndarê Melayê Cizîrî Ehmedê Xanî, di rûniştandina bîr û ramana xwe ya netewî de ji Cizîrî istifade kiriye. Hêviya bi şûn ve anîna ruhê Melayê Cizîrî, daxwaza vejandina ruhê netewî ye. Ehmedê Xanî li vî ruhî digere û dixwaze vejîne.

g) Cizîrî û edebiyata tasawûfî

Melayê Cizîrî navek xurt ê edebiyata tasawûfî ye. Di nivîsîke weha de, gava ku mirov li ser aliyê wî yê bawermendî û tasawûfî raneweste, wê nivîs kêr bimîne.

Felsefa tasawûfî ya ku yekbûna Xwedê ji xwe re bingeh distîne û bi Îmamê Xezalî(1058-1111) tê destpêkirin⁸⁹, ji demekê bi şûn de di debiyatê de jî îfada xwe dibîne û bi vî awayî edebiyata tasawûfî pêk tê.⁹⁰ Tasawûf, di komela Îslamî de bi awayek berfirehî hatiye peji-randin, hîskirenek sirrî, sistemek ramanî û bawarî ye.

Di cîhana Îslamî de medrese, bi pirranî agahiyên dinî yên kitêbî fêr dîkin. Ew yên ku di pirsên dînî û felsefî de piçekê bêtir azad difikirin, ji bo ku wê bawerî û heyecana xwe bi komên civatê re parî bikin, di tekyayan de tîrû hev. Ji ber ku tekyaya, ne li hember yekbûna Xwedê bûn, li gor dînê îslamê jî caîz dihatin qebûlkirin⁹¹.

Ji wan mîstîkên Îslamî yên ku li tekyayan dihatin rû hev re sofî dihat gotin. Îcar ji wê sîstema bawerkirin û fikirîna wan re jî tasawûf dihat gotin. Tarîqat ji bo sofîyan, 'riya gihîştina Xwedê bû.' Ji avakar an pêşewayên tarîqatan re pîr an şêx tê gotin. Ew yên ku li riya wan diçin jî murîd û dewrêş in. Teoriya herî navdar a tasawûfê Wadetî Wucûd e.

Li gor vê sîstema ku bingeha xwe ji yekîtiya wucûdê distîne, naskirina Xwedayê ku gerdûn(kahînat) afirandiye tiştê herî girîng e. Wucûda Xwedê mitlaq e û hemû tişt ji dîtina wî pêk tê.

Hebûn, xweşikî û qencî wesfên Xwedê; nebûn nexweşikî û xerabî ji wesfên Adem bûn. Çaxê ku însan ji van wesfên Ademî dûr ket, hingê wê nêzikî wesfên Xwedayî bibe û bigihîje hebûna bingehîn. Ji bo gihîştina vê merhelê tiştê herî girîng, bi nefsa xwe karîn, nefsa xwe têkbirin e. Îcar têkbirina nefsa xwe ji karê îrade(vêne) û evînê ye. Riya herî hêzdar a ku dikare mirov bigihîjîne Xwedê evîn e. Wê evîna ku ji Wehdetî Wucûd re, yanî ji Xwedê re ye evîna rast û heq e.

Ji mirovan û ji hemû tiştî hezkirin, dikare bibe destpêka rîya evîna heqîqî. Mirovê ku gihîştîyê vê kemalê ew gihîştî ye. Di tasawûfê de eşq, evîn û hewldana sofîyan ji bo gihîştina vê merhelê ye. Gava ku mirov bi tevahî ji nefsê rizgar bû, hingê mirov dikare bigihîje vê merhelê. Ev merhela dawî Fenafîllah bûn, yanî bi Heq re Heq bûn, gihîştina Xwedê ye. Xelacê Mansûrê ku gotiye Enel Haq û xwestiye diyar bike ku ew gihîştîye vê merhelê, ji alî sofîyên hişk ve hatiye kuştin.⁹²

Di felesefe û edebiyata tasawûfî de mirov dikare navên jêrîn bide: Îmamê Xezelî, Şehabettîn Suhreverdî*, Muhyîddîn Arabî, Sadreddîn Konevî, Yunus Emre, Mewlana Celaleddînê Romî, Nasir Tûsî, Mola Camî, Ehmedê Xanî, Îmam Rebanî, Sadreddîn Şîrazî, Hafîzê Şîrazî, Ferîddudîn Attar, Beyazîtî Bistamî, Şeyx Bedredîn, Nasir Husrev, Îbrahîm Ethem, Şakîk Belhî.

Bêguman Cizîrî jî yek ji wan kesan e ku di her fersendê de evîna xwe ya îlahî tîne ziman. Hevpariyek Cizîrî ya bi Hafîzê Şîrazî, Camî, Sadê Şîrazî û Mewlana Celaleddînê Romî re jî sofîti ye.⁹³ Evîna wî ya herî mezin evîna Xwedê, evîna îlahî ye. Di jiyana xwe ya rojane de jî Cizîrî bi nefsa xwe re şer kiriye û bi awayê ku tê gotin qet nezewiciye.⁹⁴

Du yarên Cizîrî hene, yek Xwedê, yek jî yara yarî e.

Mîrî û padîşahî, mûyek li nik Mela yî

*Nadim bi mulkê alem yek zereyek înayet*⁹⁵

Dil yek e, dê îşq yek bit, aşîqan yek yarî bes

*Qible dê yek bit, qulûban dîlberek dîdarî bes*⁹⁶

*Mûyekî ji te nadim ez bi du sed Zîn û Şêrînan
Çi dibit ger tu hesêb kê me bi Ferhad û Memê⁹⁷*

*Bulbulan sed gul di çav in, çav li sed gul dî dikin
Min bi baxê gulîzaran yek gul û gulzarî bes⁹⁸*

*Îd î ûher kes jî dîdara te lê pîroz e îd
Ez tenê mehrûmê dîdar im bi sed menzîl be îd⁹⁹
Min go: Mehê new çasîtiyê ebrûyê yar e
Go mi: çî hed e, şuhbetê ne' lê feres im ez¹⁰⁰*

Bêguman yê ku bi mulkê alem nayê dayin û mûyek jê bi sed Zîn û şêrînan nayê guhartin Xwedê ye. Rêzên,” Mi go: Mehê new çasîtiyê ebrûyê yar e, Go mi: çî hed e, şuhbetê ne' lê Feres im ez”, tê mana ,” Min got: Meha nû tu wek ebrûyê yar î, Wê got: Çi hed e, ez wek nalê hespê me.” Di vê rêzê de, bi rastî mirov baş nizane, ka mebest Xwedê ye, an ku yara yarîn e.

Di helbesta Cizîrî de evîna Xwedê û evîna yara yarîn bi hêsanî nikare ji hevdu bê veqetenadin. Di hin rêzên vê helbêstê de carna evîna welat jî li rû evîna Xwedê û evîna ji yara yarîn re cih distîne.

Cizîrî weha dinivîse:

*Pur ji dîna te xerîb im Xanim
Ji te ser ta bi qedem heyran im*

*Her bi can teşnelebê lelan im
Dil de benda giriha zulfan im*

*Yusifê cûrekêşê hîcran im
Nuqteya daîreyê zîndan im*

*Badenoşê qedehê hurman im
Bi dil ateş ji ceger buryan im*

*Lew perîşan im û purêşan im
Aşiqê nazik û mehbûban im*

*Tu mebîn bêser û bêseman im
Gula baxê Îremê buhtan im*

*Şebçiraxê şebê Kurdistan im
Çî tebîetbeşer însan im*

*Lîlahîl hemd çî alîşan im
Dî riya yarê li rêza san im*

*Lew di îqlîmê suxen xaqan im
Sibehê îde ez pê nizanîm*

*Kû bi kêra te seher qurban im
Wek birîndarekî bê derman im*

*Carekê şefek ke rihim, canîm
Ji xwe dêre veke benda beriyê*

*Dînbirê, horîmîsalê, zeriye
Nazikê, neyşekerê, surperiyê.¹⁰¹*

Cizîrî di edebiyata tesawûfî de hilmek gellek gurr û xurt e. Bi ya min li vir di vê helbesta wî û heta di pirrên helbestên wî yên din de evîna yarê û evîna Xwedayî dikevin tevî hev. Pirrê caran du yar hene ji bc cîzîrî, yek Xwedê, yek jî yara yarîn e. Misêve ev herdu yar li hev diqeli-bin, dikevin tevî hev û hevdû xwedî dikin. Sînorê ji hevdû qetandina van herdu yaran ne hêsan e, gellek dijwar e, heta carna ne derdest e.

Perîşan û purêşan, yê bi qasî Usiv li dûrî û hîcretê ye, ji Xwedê û yara yarîn zêdetir Cizîrî ye.

Di rêzên jêrîn de herdu yar bi vî awayî tîn rû hev:

*Qednêrgiza çiyayê Botan î
Nazîkek şeng î, şubhê reyan î*

*Çi xetîşkeste û şêrînin wan î
Ku te pê neşxî kir Dîwanî
Ellah-ellah, ji çî rengî însan î?
Yusifê lebşeker ê Îbranî*

*Bes e ger wek te bidêrit Sanî
Horîyên rûhîsfet rûhanî*

*Wek te ser ta bi qedem nûranî
Wek te haşa hebitin şîranî*

*Ehsenellah ji sira subhanî
Ku cemalek weh munezzeh anî*

*Di mîsalek beşerî da danî
Me bi îlhama îlahî zanî*

*Bi nîşan qudret î bê Nîşan î
Çi nîşanzulmet î, nûrefşan î*

*Li cemala samedî burhan î
Tu li derheq me çira erzan î?¹⁰²*

Di salixê rindî û bedewiya yarê de Cizîrî carna sînoran nas nake. Lêbşîrîn, lêbşekir, dêmxurme ji bo Cizîrî rengdêrên yarê yên hergav in. Îcar çima Cizîrî li vir dibêje: “Wek te haşa hebitin şîranî” Em dizanin ku ev wesif û salix ne ya yara yarîn in. Ger ji yara yarîn bihata qalkirin, hingê bi tu awayî ne pêwîst bû ku peyva “haşa” bihata xebitandin. Dîsa di rêzên jorîn de yara yarîn û Xwêdê li hevdu qelibî ne. Lê gava ku em tîr ser rêza ku peyva “haşa” tê de hatiye bikaranîn, hingê em dizanin ku Cizîrî ji Xwêdê qal dike.

Di helbesta bi navê “Radikin ew qetl û xwînan” de herdu yar di çarînekê de weha tîr rû hev:

*Xwedanê latê Azer î tu
Bê çi şêrîn dîlberî tu*

*Her cihê lê bê werî tu
Bê xîlaf ew Kebe ye.¹⁰³*

h)Hozanê dil

Melayê Cizîrî şahirek dil e. Di helbestê de bi dil dipeyve, ji dil dipeye. Helbestên Cizîrî yên ku peyva dil tê de derbas nabin kêr in, hema bibêje nînin. Carna peyva dil di hemû rêzên hin helbestên wî de

derbas dibe. Helbesta Cizîrî ji dil difure. Dil hîmê helbestê, kevirê rikin ê helbestê ye ji bo Cizîrî.

Bi ya min di edebiyata me ya klasîk de kesê ku bi qasî Cizîrî, helbest bi dil nexişandibe, xemilandibe û hunandibe tune. Cizîrî bi hostatîyek nedîtî vî karî dike.

Mirov dibê qey Cizîrî bi dil difikire.

*Dîlberê îro seher avête cergê min du dox
Yek li sînê yek li dil da, lew ji min tîn ax û ox*

*Ax û oxên min ji dil tîn, lê ji ber tîrên qizil tîn
Yan ji kovanên di kul tîn, jê dizêt her xwîn û zox*

*Xwîn ji dil co co rewan tê, wek eqîq û erxewan tê
Lê ji dest Selwa ciwan tê, ew şepala şeng û şox*

*Ew şepala şox û şeng e, kafîra Rom û Fereng e
Dame ber cotek xedeng e, zalimê kuştîm bi dox¹⁰⁴*

Dil cihê êşan, dil cihê kulan, dil cihê derdan, dil cihê tîr û şûran e. Dil ku bi evîna yarê birîndar bû, êdî nayê zevt û keysê. Dil ku bi hesreta dîlberekê şewitî êdî hew rayî dibe.

*Xelkno! Li min kin şîretê, ew dîlbera zêrînkemer
Min dî di halê xefletê hat der ji burcê wek qemer*

*Hat der ji burcê û penceran, dil girt û da ber xenceran
Ev reng e halê dîlberan, lew aşiqan xwîn bû ceger*

*Qelb û ceger min bûne xwîn, lewra ku nû der bûn birîn
Ey can were halim bibîn! wer ruh ji qalib bête der.¹⁰⁵*

*Ahî ji destê wê sirê, dil bi meyê hawale kir
Herçî li min kirî, Mela, cama meyê dusale kir¹⁰⁶*

Sifatên yara zalim, yara ku dil digire û dide ber xenceran li ba Cizîrî gellek in. Di rêzên Cizîrî de yar horîsirişt, yar perî, yar horî, yar şêrînleb, yar nisbetgul, yar qalûbela, yar dilsoz, yar simînber, yar

neyşeker, yar dêmzer, yar nisbetperî, yar ruh û can, yar lêbşeker, yar derman, yar nazdar û nazenîn... yar xwedî bêseeb sifatan e.

*Ey nesîmê sibehê, ma di mecala seherê
Sed selaman bigehînt ji me wê lebşekerê*

*Nêrgiza nazik û ter, neyşekera mest û xumar
Dêmdur û lelîleb û muhteşem û muteberê*

*Bisk ûgîsû ji herîr in, qeseb in turre û zulf
Te ji kafûr e beden, xal-i ji miska Teterê*

*Dêmîbedr û eniya zulf li ser bûne helek
Erqemen helqe û gerr dane li dora qemerê¹⁰⁷*

Erê yar ev e, lê hergav pezinê yarê nayê dayin. Carna jî ji yarê gazin tê kirin û dilovanî jê tê xwestin. Ew dîlbera nazdar û nazenîn, lêbşekir û dêmşêrîn, divê piçek jî dîlbirehm û dilovan be. Ji wî Xwedayê ku ew rindî bedewî danê bitirse, carna li evîndarê xwe bipirse.

*Bi Xwedê qet te di dil da ji Xwedê tirsî nehin
Dikirî zulm û cefayê tu li min vê qederê*

*Ez bi wê qamet û bejnê li te sondê dixwirim
Bes ke ey padîşeha min li esîran xederê.¹⁰⁸*

Ne dil radiweste, ne yar diqede û ne jî salixdana yarê. Ne jî Cizîrî ji evînê diweste. Hostayê dil, nêçirvanê evînê hespê xwe bi rewanî dibezîne, ji demên dirokê yên kûr û tarî tê û xwe bi roja me digihîne. Tenê me bikaribûya ew bidîta û piçekê jî ew fêm bikira.

*Pur ji dêm û xet û xalan, te xeber daye Mela
Nezerê wer bide bejnê, ji mufesser meke behs*

JÊRENOT:

- 1) Celadet Alî Bedirxan(bi navê Herekol Ezîzan), Hawar, "Klasîkên me", hej. 33, çiriya Pêşîn, 1941-Şam.
- 2) Ehmedê Xanî, Mem û Zîn, Wergera tîpên Latînî û Kurdiya xwerû: Mehmet Emîn Bozarslan, Weşanxana Deng, 1993, r.66
- 3) Prof. Qanatê Kurdo, Tarîxa Edebiyata Kurdî, weşanên Îzge, Ankara-1992, r.90
- 4) Prof. Qanatê Kurdo, bhd.(berhema ku navê wê derbas bû) r.90
- 5) Dr. Abdurehman Qasimlo, Kurdistan û Kurd, Weşanên Jîna Nû, Kurdiya wê: Elîşêr, 1991, r.37
- 6) Prof. Qanadê Kurdo, bhd. r.91
- 7) Prof. Qanadê Kurdo, bhd. r.91
- 8) M. Emîn Zekî, Kurdîstan Tarîhî, Weşanên Beybûn, Hezîran 1992, r.160.
- 9) Abdullah Yaşin, Butun Yonleriyle Cizre, Dicle Kîtabevî, 1983. r.120.
- 10) Cizîrî, Dîwan, Weşanên Fîrat, Pêşgotina Z. Abidîn Zinar, r.12
- 11) Cizîrî, pêşgotin, r.13
- 12) Mehmet Uzun, Destpêka Edebiyata Kurdî, Weşanên Beybûn, Ankara 1992, r.10
- 13) Celadet Alî Bedixan, bhd.
- 14) Şerefxan, Şerefname, weşanên Hasad, werger: M. Emîn Bozarslan, Îstanbul-1990, r.143
- 15) Mîr Zeydînê ku di Mem û Zîna Ehmedê Xanî de derbas dibe û kekê Sitî û Zînê ye, dibe ku ev Mîr Zeydîn bi xwe be.
- 16) Şerefxan, bhd. r.142
- 17) Şerefxan, bhd. r.143
- 18) Şerefxan, bhd. r.143
- 19) Şerefxan, bhd. r.144
- 20) Şerefxan, bhd. r.145,146
- 21) M. Emîn Zekî, bhd. r.78
- 22) M. Emin Zeki, bhd, r.78
- 23) Ebdullah Memê Mehmed(Hoko) Xanî Varli, Dîroka Dugelên Kurdan, Derpêç:1, Weşanên Sîpan, 1997, r.345
- 24) A. Varli, bhd. r.345
- 25) A. Varli, bhd. r.344
- 26) Murad Ciwan, Ahmedê Xanî, Weşanên Doz, 1997, r.289
- 27) Şerefxan, bhd. r.167
- 28) Abdullah Yaşin, bhd. r.21
- 29) Abdullah Yaşin, bhd. r.119
- 30) Cizîrî, bhd. r.
- 31) Cizîrî, bhd. r.79
- 32) Cizîrî, bhd. r.96
- 33) Cizîrî, bhd. r.174,178
- 34) Cizîrî, bhd. r. 129
- 35) Abdullah Yaşin, bhd. r.17
- 36) Abdullah Yaşin, bhd. r.119
- 37) Abdullah Yaşin, bhd. r.17
- 38) Abdullah Yaşin, bhd. r.120
- 39) Abdullah Yaşin, bhd. r.120

- 40) Bi awayê ku A. Varli dinivîse, Burca Belek a Cizîrê ya ji ber xwe hilweşayî, cardin ji alî Mîr Şerefê Duwem ve hatiye çêkirin, A. Varli, bhd. r.344. Lê A. Yaşin dinivîse ku Burca Belek ji alî Mîr Şerefê Sêwem ve hatiye avakirin. A. Yaşin, bhd. r.119A.
- 41) Cizîrî, bhd. r. 208- 209
- 42) E. Xanî, Mem û Zîn, Weşanxana deng, Adar 1993, Pêşgotina M. Emîn Bozarslan, r. 40
- 43) Cizîrî, bhd. r.210-211
- 44) Încîl, Yuhenna(wergera Kurdî), Kîtabî Mukaddes Şîrketî, 1997, ferhengok, r.111
- 45) Holy Bible, New Revised Standard Version, Amerikan Bible Society, New York, Chapter 9
- 46) Cizîrî, bhd. r.100
- 47) Cizîrî, bhd. r.243
- 48) Cizîrî, bhd. r.44
- 49) Cizîrî, bhd. r.93
- 50) Cizîrî, bhd. r.101
- 51) Cizîrî, bhd. r.235
- 52) Cizîrî, bhd. r.82
- 53) Cizîrî, bhd. r.81
- 54) Cizîrî, bhd. r.48
- 55) Cizîrî, bhd. r.16
- 56) Îslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, Cilt. 10, r.36
- 57) Îslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, Cilt. 10, r.36
- 58) Îslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, Cilt 5/1 r.66
- 59) Îslam Ansiklopedisi, MEB Yayınları, Cilt 5/1 r.66
- 60) Prof. Qanatê Kurdo, bhd. r.90
- 61) Mehmet Uzun, bhd. r.10
- 62) Cizîrî, bhd. r.197
- 63) Ehmedê Xanî, bhd. r.62
- 64) Cizîrî, bhd. r.263
- 65) Ehmedê Xanî, bhd. r.86
- 66) Cizîrî, bhd. r.100
- 67) Cizîrî, bhd. r.100
- 68) Cizîrî, bhd. r.89
- 69) Cizîrî, bhd. r.242
- 70) Bi navê Camî du şairên Îranî yên navdar hebûn. Ehmed Camî(1049- 1142), Nuredîn Camî(1414-1492). Nuredîn Camî şairek Îranê yê navdar bû. Yê ku wê Cizîrî dîtibe divê Nuredîn Camî be. Ji bo agahiyek bêtir fireh li ser herdu Camiyan, binihêre, Îslam Ansiklopedîsî, MEB Yayınları, cilt 3. r.17
- 71) Eynî bûyer piçek cihê ji alî A. Varli ve jî tê dayin. Binihêre, Dîroka... r. 345
- 72) Abdullah Yaşin, bhd. r. 116
- 73) Cizîrî, bhd. r. 44
- 74) Cizîrî, bhd. r. 84
- 75) Cizîrî, bhd. r. 97
- 76) Cizîrî, bhd. r. 99
- 77) Felat Dilgeş, Nûdem, hej. 15
- 78) Ehmedê Xanî, bhd. r. 64-66
- 79) Medenî Ayhan, Kurdistanî Filozof Ehmedê Xanî, Ankara 1996 r.114

- 80) Medeni Ayhan, Kurdistanlı Filozof Ehmedê Xanî, Ankara 1996 r.115
- 81) Cizîrî, bhd. r. 95
- 82) Cizîrî, bhd. r. 92
- 83) Cizîrî, bhd. r. 101
- 84) Cizîrî, bhd. r. 110
- 85) Cizîrî, bhd. r. 112
- 86) Cizîrî, bhd. r. 114
- 87) Cizîrî, bhd. r. 129
- 88) Cizîrî, bhd. r. 218
- 89) Orhan Hançerlîoglu, Felsefe Sozlugu, Remzî Kitabevî, Mayıs, 1982, r. 194
- 90) Nermîn, Suner Pekîn, Nihal Normer Karaman, Temel Edebiyat Bîlgîlerî, Nîmetoglu yay. r.116
- 91) Nermîn, Suner Pekîn, Nihal Normer Karaman, Temel Edebiyat Bîlgîlerî, Nîmetoglu yay. r.117
- 92) Nermîn, Suner Pekîn, Nihal Normer Karaman, Temel Edebiyat Bîlgîlerî, Nîmetoglu yay. r.119
- 93) Faik Bulut, Ehmedê Xanî'nin kaleminden Kurtlerin bilinmeyen dunyası, Tum Zamanlar yay. r 69
- 94) Adullah Yaşin, bhd. r.116
- 95) Cizîrî, bhd. r.52
- 96) Cizîrî, bhd. r.97
- 97) Cizîrî, bhd. r.89
- 98) Cizîrî, bhd. r.98
- 99) Cizîrî, bhd. r.79
- 100) Cizîrî, bhd. r.87
- 101) Cizîrî, bhd. r.263
- 102) Cizîrî, bhd. r.266
- 103) Cizîrî, bhd. r.178
- 104) Cizîrî, bhd. r.75
- 105) Cizîrî, bhd. r.85
- 106) Cizîrî, bhd. r.83
- 107) Cizîrî, bhd. r.227
- 108) Cizîrî, bhd. r.228

* Avakarê Felsefa Ronahîparêziyê Şehabeddîn Suhreverdî(1153-1191) fîlozofekî Kurd e. Suhreverdî li Helebê bi bêdînîtiyê hatiye sûcdarkirin û çiqas xemgîn e ku bi fermana Selaheddîn Eyûbî, di ciwaniya xwe de, hê sî salî ye tê kuştin. Binirê, Orhan Hançerlîoglu, Felsefe Sozlugu, Remzî Kitabevî, Mayıs, 1982, r.193

hêvi

Haftalık Haber ve Yorum Gazetesi

ABONE OL,

ABONE BUL,

OKU, OKUT.

Kalyoncu Kulluđu Mah. Tarlabası Cad. 232/4

Tel-Faks: 0 (212) 235 53 82

Beyođlu / İSTANBUL